

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sanat Tarihi Anabilim Dalı

SÜRGÜNDEKİ İZNİK İMPARATORU III. IOANNES DUKAS VATATZES

Gül ATAÇ DEMİREL

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2022

SÜRGÜNDEKİ İZNİK İMPARATORU III. IOANNES DUKAS VATATZES

Gül ATAÇ DEMİREL

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2022

KABUL VE ONAY

Gül ATAÇ DEMİREL tarafından hazırlanan "Sürgündeki İznik İmparatoru III. İoannes Dukas Vatatzes" başlıklı bu çalışma, 30 Mayıs 2022 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

[Doç. Dr. Meryem Acara ESER] (Başkan)

[Doç. Dr. Sercan YANDIM AYDIN] (Danışman)

[Doç. Dr. V. Macit TEKİNALP] (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

Prof.Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan **“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”** kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

30/05/2022

Gül ATAÇ DEMİREL

¹“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

(1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.

(2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.

(3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında zgn olduğunu, **Doç. Dr. Sercan YANDIM AYDIN** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Gl ATAÇ DEMİREL

TEŞEKKÜR

Tez çalışmam süresince hem akademik hem de manevi desteğini benden hiç esirgemeyen, her daim beni cesaretlendiren, sevgili tez danışmanım, değerli hocam Doç. Dr. Sercan YANDIM AYDIN'a akademik olgunluğu, naifliği ve sonsuz sabrı için teşekkür ederim.

Değerli Jüri üyelerimden, tez konusunun belirlenmesinde katkısı olan ve akademik desteğini benden hiç esirgemeyen Doç. Dr. V. Macit TEKİNALP'e, tez metni ile ilgili değerli görüşleri ve destekleri için Doç. Dr. Meryem ACARA ESER'e sonsuz teşekkür ederim.

Nif Dağı Başpınar yapılarının tanıtılması ve tez içerisinde ele alınması için beni destekleyen, kazı alanında bana yapıları tanıtan Prof. Dr. Daniş BAYKAN'a ve Doç. Dr. Müjde PEKER'e misafirperverlikleri ve değerli bilgi paylaşımları için çok teşekkür ederim.

Sevgili Öğretim Üyesi Dr. Muhsine Eda ARMAĞAN'a, sevgili arkadaşlarım Arkeolog Ali ÖZKAN ve Arkeolog Gözde UĞUZ YAPICI'ya tez konusu ile ilgili değerli görüşleri ve destekleri için teşekkür ederim.

Tez çalışmam süresince her daim yanımda olan ve beni destekleyen sevgili meslektaşım Sanat Tarihçisi Hüseyin Hakan GAZİOĞLU ve sevgili komşum, arkadaşım Berrak ESEN'e dostlukları için teşekkür ederim.

Son olarak bu zorlu süreçte maddi, manevi desteğini benden hiç esirgemeyen sevgili eşim Ufuk DEMİREL'e, tez süreci ile büyüyen altı yaşındaki canım kızım Mavi Derin DEMİREL'e varlıkları ve anlayışları için teşekkür ederim.

ÖZET

ATAÇ DEMİREL, Gül. *Sürgündeki İznik İmparatoru III. İoannes Dukas Vatatzes*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2022.

Bizans İmparatorluğu'nun merkezi ve sosyo-ekonomik yapısı Dördüncü Haçlı Seferi sonucunda Latinlerin Konstantinopolis'i işgal etmesiyle dağılmıştır. Laskarisler tarafından 1204-1261 yılları arasında İznik merkez olmak üzere kurulan İznik Devleti, Bizans İmparatorluğu'nun geleneksel idari, sosyo-ekonomik ve kültürel yapısını sürdürerek dağılan merkezi yapıyı tekrar kurmuştur.

Bizans kaynaklarında ve modern literatürde Bizans İmparatorluğu'nun sürgün dönemi olarak adlandırılan İznik Devleti'nin en etkili imparatorlarından biri III. İoannes Dukas Vatatzes'tir. Tez çalışması Vatatzes'in başarılı imparatorluk portresini sosyo-ekonomik, idari ve kültürel yapı içerisinde neden sonuç ilişkisi kurarak değerlendirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda sosyo-ekonomik yapı temelinde oluşan Vatatzes dönemi imar faaliyetleri, sürgün döneminde İznik Devleti'nin Batı Anadolu'daki etkinliğini belirtmek üzere örnek olarak ele alınmıştır.

Anahtar Sözcükler

Dördüncü Haçlı Seferi, Laskaris, Vatatzes, İznik Devleti, Sürgün, Bizans

ABSTRACT

ATAÇ DEMİREL, Gül. *Byzantine Emperor in Exile: III. Ioannes Dukas, Master's Thesis*, Ankara, 2022.

The central and socio-economic structure of the Byzantine Empire was disintegrated after the Latins occupied Constantinople as a result of the Fourth Crusade. Iznik State, which was founded by the Laskaris between 1204-1261, with Iznik as the center, re-established the central structure, which was disintegrated by maintaining the traditional administrative, socio-economic and cultural structure of the Byzantine Empire.

One of the most influential emperors of the Iznik State, which is called the exile period of the Byzantine Empire in Byzantine sources and modern literature, III. Ioannes Dukas Vatatzes. The thesis has tried to evaluate Vatatzes' successful imperial portrait by establishing a cause-effect relationship within the socio-economic, administrative and cultural structure. In this context, the development activities of the Vatatzes period, which were formed on the basis of the socio-economic structure, were taken as an example to indicate the effectiveness of the Iznik State in Western Anatolia during the exile period.

Keywords

The Fourth Crusade, Laskaris, Vatatzes, Empire of Nicaea, Exile, Byzantine

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY.....	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	ii
ETİK BEYAN.....	iii
TEŞEKKÜR.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR DİZİNİ.....	ix
 GİRİŞ	 1
1. BÖLÜM: TARİHSEL ARKA PLAN: 1204 LATİN İSTİLASINA GİDEN SÜREÇ	2
1.1. 1204 ÖNCESİ BİZANS-LATİN İLİŞKİLERİ	3
1.2. DÖRDÜNCÜ HAÇLI SEFERİ VE BAŞKENTİN İŞGALİ	6
1.3. DEĞERLENDİRME.....	8
 2. BÖLÜM: İZNİK KENTİ	 9
2.1. HELENİSTİK VE ROMA DÖNEMLERİ.....	10
2.2. BİZANS DÖNEMİ	12
 3. BÖLÜM: İZNİK DEVLETİ	 16
3.1. İDARİ YAPI.....	21
3.2. SOSYO-EKONOMİK YAPI	23
3.3. KÜLTÜREL YAPI	27
 4. BÖLÜM: III. IOANNES DUKAS VATATZES: Bir İmparatorun Portresi	29
4.1. SELÇUKLU-BİZANS İLİŞKİLERİ.....	39
4.2. VATATZES DÖNEMİNDE ÖNEMLİ KENT MERKEZLERİ	42
4.3. İMAR FAALİYETLERİ	47

4.3.1. Nif Dağı Başpınar Yapıları	51
4.3.2. Nif (Kemalpaşa) Laskaris Sarayı	58
4.3.3. Manisa Sosandra Manastırı	67
4.3.4. Anaia (Kuşadası) Kadıkalesi	73
SONUÇ	80
KAYNAKÇA	82
EK 1. Orijinallik Raporu	93
EK 2. Etik Kurul/Komisyon İzni ya da Muafiyet Formu	95

KISALTMALAR DİZİNİ

Bkz.	Bakınız
No.	Numara
Çev.	Çeviren
P-Pp	Paper
Res.	Resim
DOP	Dumbarton Oaks Papers
Ss-S.	Sayfa
Ed.	Editör
M.	Metre
TTK.	Türk Tarih Kurumu
M.Ö.	Milattan Önce
VOL.	Volume

GİRİŞ

Tez konusunu oluşturan III. Ioannes Dukas Vatatzes'in sürgün döneminde hangi siyasi, ekonomik dinamiklerle uzun süre tahtta kalabildiği sorusuna dönemin sosyo-ekonomik ve kültürel yapısı göz önünde bulundurularak neden sonuç ilişkisi içerisinde yanıt aranmıştır. İznik Devleti döneminde Helen, Bizanslılık kimliğinin idari yapıya, edebi metinlere ve mimariye yansımaları, Vatatzes'in siyasi kişiliğinin ve banilik yönünün ele alınması tezin temel sorununu oluşturmuştur. Tezin birinci ve ikinci bölümünde 1204 Latin İstilasından sonra Bizans İmparatorluğu'nun siyasi durumu ele alınmış, İznik (Nikea) kenti tanıtarak kentin, Konstantinopolis'in işgalinden sonra hangi nedenlerle İznik Devleti'nin yeni merkezi olduğu irdelenmiştir.

Üçüncü bölümde devletin siyasi merkezi İznik kenti başta olmak üzere Bursa (Proussa), Manisa (Magnesia), İzmir/Kemalpaşa (Smyrna/Nymphaion), Kuşadası (Anaia) gibi Batı Anadolu kentleri incelenmiştir. Özellikle Vatatzes'in uygulamış olduğu ekonomik politikalar ışığında dönemin idari, kültürel ve sosyo-ekonomik yapısı ele alınmıştır.

Dördüncü bölümde ise siyasi yönü, sosyo-ekonomik politikaları, yardımsever-aziz kişiliği doğrultusunda Vatatzes'in imparatorluk portresi verilmiştir. Vatatzes ile ilişkilendirilen yapılara değinilmiş bu dönemde banilik faaliyetlerinin yoğun olduğu belirtilerek Batı Anadolu'da günümüzde konumu belli olmayan birçok Laskaris yapısı olduğuna dikkat çekilmiştir. Bu bağlamda özellikle Nif Dağı kazılarında ortaya çıkan yapılara yer verilmiş, önümüzdeki yıllarda elde edilecek kazı buluntularının Laskarisler dönemi ile ilgili veriler sağlayabileceği üzerinde durulmuştur. İncelenen kazı raporları (Kemalpaşa Laskaris Sarayı Araştırma Kazısı, Nif Dağı Kazısı, Kuşadası Kadıkalesi Kazıları, Yoğurtçu Kale Yüzey Araştırması) ve dönem kaynakları doğrultusunda Vatatzes dönemine tarihlendirilen mevcut yapılar incelenmiş, konumu belirlenemeyen yapılar ise isim olarak listelenmiştir.

1. BÖLÜM

TARİHSEL ARKA PLAN: 1204 LATİN İSTİLASINA GİDEN SÜREÇ

İznik Devleti'nin on üçüncü yüzyıldaki siyasi ve sosyo-ekonomik yapısını anlayabilmek için on birinci ve on ikinci yüzyıllarda yaşanan gelişmelere değinmek gerekir. Konstantinopolis'in işgali ile sonuçlanan Haçlı seferlerinin oluşma nedenleri değerlendirilirken Bizans İmparatorluğu'nun kendi içinde yaşadığı iç karışıklıklar, Batı ile olan ticari ve siyasi ilişkiler göz önünde bulundurulmalıdır. Tüm bu süreçleri dönem kaynaklarının ve bazı Batılı gezginlerin aktarımlarıyla öğrenmekteyiz. 1204 Latin istilası sonrası kurulan Bizans devletlerinin oluşum süreci dönem kaynaklarından anlaşılmaktadır. Bunlar arasında on ikinci yüzyılın önemli tarihçilerinden Niketas Khoniates, *Historia*'sında 1204 Latin İstilasası sonrası İznik Devleti'nin kuruluş dönemiyle ilgili bilgiler verir.¹ II. Theodore Laskaris'in hocası olan Georgios Akropolites ise *Tarih* adlı eserinde 1204-1261 yılları arasında meydana gelen olayları aktarmıştır.² Georgios Pachymeres, 1255-1308 yıllarını ele alarak İznik Devleti'nin son dönemlerine değinmiştir. İznik Devleti'nin kuruluş süreci, 1204-1359 yılları arasındaki siyasi olaylar Nikephoros Gregoras tarafından detaylı olarak ele alınmıştır.³ Georgios Akropolites ve II. Theodore Laskaris'in hocası olan Nikephoros Blemmydes'in 1264-1265 yıllarında yazdığı iki otobiyografisinde Vatatzes onuruna yazdığı ve Sosandra Manastırı'nı anlattığı şiirleriyle oldukça önemli bir kaynaktır.⁴ Geoffrey Villehardoin gibi bazı Haçlı şövalyeleri de Dördüncü Haçlı Seferini ve sonrasında yaşanan süreci anılarında aktarmışlardır.⁵

¹ Demirkent, I. (2004). *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206). İstanbul'un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması*. Dünya Yayıncılık, İstanbul.

² Macrides, R. (2007). *George Akropolites The History. Introduction, translation, and commentary. Oxford Studies in Byzantium, Oxford University Press*. New York.

³ Gregoras, N. (1979). *Rhomäische Geschichte, Historia Rhomaike*. Anton Hiersemann Stuttgart, Germany.

⁴ Valente, S. (2021). *Nikephoros Blemmydes, Epitome Physica: Untersuchungen zur handschriftlichen Überlieferung. Commentaria in Aristotelem Graeca Et Byzantina- Series Academica*, 1. Germany.

⁵ Ayrıca Bkz. Villehardouin G., Valenciennes, H. (2008). IV. *Haçlı Seferi Kronikleri*. (A. Berktaş, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

1.1. 1204 ÖNCESİ BİZANS-LATİN İLİŞKİLERİ

Dokuzuncu yüzyılın ortalarından on birinci yüzyılın başlarına kadar devam eden Makedon Hanedanlığı döneminde Bizans İmparatorluğu siyasi, ekonomik ve kültürel gelişim göstermiştir. Bu dönemde merkezi yapının güçlendirilmesine önem verilmiş, devletin vergi gelirleri güvence altına alınmış, büyük toprak sahiplerine karşı küçük bağımsız köylülük desteklenmiştir.⁶ Onuncu yüzyıldan itibaren devletin saray ve askeri hizmetlerinde büyük toprak sahibi olarak gelişmeye başlayan aristokrat aileler II. Basileios (960-1025) sonrasında devlet yönetiminde etkili olmaya başlamıştır. Sivil aristokrasi imparatorluk hizmetinde çalışan soylu ailelerden oluşmuştur. Askeri aristokrasi ise genel olarak sınır bölgelerinde etkili olmakla birlikte başkent ve imparatorluk hiyerarşisi ile bağlarını korumuşlardır. Toprak sahipleri çoğunlukla askeri komutanlar, eyalet valileri ve diğer aristokrat aileler ile yakın ilişkiler kurmuştur. Ancak gelişen ekonomi ile kentleşme de artmış, aristokrat aileler bölgelerde kendi hâkimiyetlerini kurmak istemiştir. I. Aleksios Komnenos (1081-1118), bozulan merkezi yapıyı tekrar güçlendirerek reformlar gerçekleştirse de aristokrat ailelerin desteğini alarak imparator olduğu için onlara devlet yönetiminde görevler vermiştir. Toprak sahiplerinin geniş tarım arazilerini ele geçirmesiyle birlikte devlet içerisinde feodal eğilimlerin görüldüğü bir dönem başlamıştır. Bu feodalleşme süreci, Batı'daki gibi köylü'nün emeğinin sömürülmesine dayalı bir ivme kazanmasa da imparatorluğun sosyo-ekonomik yapısında ciddi değişikliklere neden olmuştur.⁷

⁶ Köylüyü korumak için Makedon Hanedanlığı tarafından bazı tedbirler alınmış hatta birçok buyruk yayımlanmıştır. Örneğin: 996 yılında yayımlanan imparatorluk buyruğunda daha önce köylünün mülklerini kanunsuz şekilde hediye vererek veya nüfuzlarını kullanarak elde eden toprak sahiplerinin haklarını koruyan talimatların kaldırıldığı belirtilmiştir. İmparator I. Nikeforos fakirlerin ödemesi gereken vergilerin bütün sorumluluğunu zenginelere yükleyen bir emir yayımlamıştır. Yine aynı şekilde II. Basileios, vergilerini veremeyecek durumda olan köylülerin borçlarını zenginlerin ödemek zorunda olduğunu belirten kanunu tekrar yürürlüğe sokmuştur. Ayrıca Bkz. Vasiliev, A.A. (2017). *Bizans İmparatorluğu Tarihi*. (T. Alkaç, Çev.) Alfa Yayınları. ss. 398-401.

⁷ Kazhdan A.P., Epstein, A.W. (1985). *Change in Byzantine Culture in the Eleventh and Twelfth Centuries*. University of California Press. p. 24.

Savaşlardan dolayı demografik yapının değişmesi, büyük toprak sahiplerinin kırsal bölgelerde egemen olması devletin vergi gelirlerinin azalmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda ekonomik yapı bozulmuş, sikkelerin değeri düşürülmüş ancak vergilerin tam ağırlığa sahip altınlarla ödenmesi istenmiştir. Dini ve sivil mülklerin vergiden muaf olması taşra halkının daha fazla vergi ödemesine neden olmuştur. Devletin ekonomik yapısını olumsuz etkileyen bir diğer önemli gelişme ise Aleksios Komnenos 'un 1082 yılında Venediklilere ve 1111 yılında Pisa'ya verdiği ticari imtiyazlardır. Venedik, Norman akınlarına karşı Bizans İmparatorluğu'na yardım etmiş ve bunun sonucunda imtiyazlar elde etmiştir. Antlaşmaya göre Venedikliler Konstantinopolis dâhil olmak üzere Bizans İmparatorluğu'na ait tüm yerlerde herhangi bir vergi ödemeden serbestçe ticaret yapabileceklerdir.⁸ Bu ticari imtiyazlar sonucunda İtalyan tüccarlar, Bizans tüccarları karşısında üstünlük elde ederek Doğu Akdeniz ticareti üzerinde söz sahibi olmaya başlamıştır.⁹

Bizans'ın Latinlerle girdiği ticari ilişkiler Konstantinopolis'teki Latin varlığını arttırarak Bizans sarayında ve ordularında çok sayıda Latin'in görev almasına yol açmıştır. Bu dönemde Bizans ve Latin ilişkileri gerilmeye başlamış, dönem kaynaklarından aktarılan bilgilere göre Latinlerin kaba davranışları eleştirilmiştir. Latinler ise başkentin zenginliklerinden yararlanmak istemiştir.¹⁰ Ticari ilişkilerle başlayan Latin-Bizans ilişkisi, Aleksios Komnenos 'un on birinci yüzyılda artan Peçenek, Selçuklu gibi Türk akınlarına karşı Papa II. Urban'dan yardım istemesi ile farklı bir ivme kazanmıştır. Hristiyan Kutsal toprakları Müslümanlardan kurtarmak amacıyla 1095 yılında ilk Haçlı Seferi Konstantinopolis'e gelmiştir.¹¹ 1096 yılında başlayan ve üç yıl süren I. Haçlı Seferi'nin sonucunda ise Kudüs'te Latin Krallığı kurulmuştur.

⁸ Ostrogorsky, G. (1986). *Bizans Devleti Tarihi*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara. s. 331.

⁹ Gregory, E. T. (2005). *A History of Byzantium*. Blackwell Publishing. p. 264.

¹⁰ Cameron, A. (2006). *The Byzantines*. Blackwell Publishing. p. 49.

¹¹ Lilie, R. J. (1993). *Byzantium and the Crusader States 1096-1204*. Clarendon Press, Oxford. pp. 248-249.

On birinci yüzyılda Bizans ve Latinler artan siyasi, askeri ve ticari ilişkiler manuel Komnenos döneminde rahatsız edici düzeye gelmiştir Bunun sonucunda I. Manuel Komnenos (1143-1180), 1171 yılında Venediklileri imparatorluktan uzaklaştırmıştır. Bu durum Bizans ve Latinler arasındaki gerilimi daha da arttırmıştır.

Buna bağlı olarak III. Haçlı Seferi sonucunda (1189-92) Haçlılar Kıbrıs'ta bir Latin Krallığı kurmuştur. Bu süreçte Bizans'ın Haçlıları, imparatorluğun çıkarları doğrultusunda paralı asker olarak görmesi, devletin kendi içerisindeki sosyo-ekonomik gerileme, Latinlerle yaşanan siyasi, sosyal anlaşmazlıkların yansısı 1204 yılında Latinlerin Konstantinopolis'i işgal edilmesiyle sonuçlanmıştır.¹²

¹² Cameron, A. (2006). p.50.

1.2. DÖRDÜNCÜ HAÇLI SEFERİ VE BAŞKENTİN İŞGALİ

Venedik, Haçlı Seferleri boyunca Bizans İmparatorluğu'na askeri ve ekonomik destek sağlamıştır. Bunun sonucunda seferlerin gidişatında söz sahibi olmuş ve Haçlı Seferleri'nin yönü değişmiştir.¹³ Venedik Dukası Enrico Dandolo, ticari ilişkilerinden dolayı Mısır'a saldırmak istememiştir; Konstantinopolis üzerinden yapılacak bir seferin Venedik için daha yararlı olacağını düşünmüştür. Haçlı ordusu, 1202 yılında bir Hristiyan kenti olan Zara'yı işgal ederek yağmalamıştır. Haçlı ordusu Zara'da bulunurken Bizans İmparatoru III. Aleksios, Enrico Dandolo'ya amcasının yerine kendisini Bizans tahtına çıkarırlarsa Haçlıların Venedik'e olan borçlarını ödemeyi, Mısır seferi için yiyecek, para ve askeri yardımda bulunmayı teklif etmiştir. Konstantinopolis'in ticari olanaklarından faydalanmak isteyen Venedik Dukası bu teklifi kabul etmiştir. 25 Nisan 1203'te Aleksios, Haçlılar tarafından imparator ilan edilmiştir. Haçlıların Konstantinopolis surlarını geçmesi ile öncesinde Haçlılara karşı hiçbir önlem almayan ve halkı tarafından sevilmeyen Aleksios, saray hazinesi ile başkentten kaçmıştır. Aleksios'un yerine eski imparator II. Isaakios tekrar başa geçmiştir. II. Isaakios'un avda olduğu bir sırada Aleksios, bazı güçlü kumandanların desteği ile 8 Nisan 1195 günü III. Aleksios adıyla imparator ilan edilmiştir. Daha sonra kendisini esaretten kurtaran kardeşinin gözlerine mil çektirip onu kör ettirmiştir. Blakhernai Sarayı'nın zindanına kapatılan II. Isaakios'un daha sonra imparator olacak olan oğlu IV. Aleksios ise Almanya'ya kaçmıştır.¹⁴ Tüm bu olaylar sonucunda Haçlı saldırısı durmuş ancak Haçlılar kendilerine vaat edilen yardımların gerçekleşmesini istemiştir. Isaakios, ağır şartlara rağmen antlaşmayı kabul etmek zorunda kalmış ve oğlu IV. Aleksios, imparatorluk unvanını almıştır.

¹³ Cameron, A. (2006). p.59.

¹⁴ Eyice, S. (2004). Bizans İmparatorluğu'nun Çöküşünün Başlangıcı. *Divan İlimi Araştırmalar Dergisi*, 16, 186.

Öte yandan iç karışıklıklar ve Haçlı seferleri nedeniyle Bizans ekonomisi iyice kötüleşmiş IV. Aleksios Haçlılara vaat ettiği yardımı sağlayacak maddi kaynağı bulamamıştır. Farklı gerekçelerle borçlar her seferinde ertelenmiştir. Bu durum Haçlıların tepkisine yol açmış ve Venedik Dukası İmparatora gönderdiği elçi heyeti ile Bizans İmparatorluğu'nu uyarmıştır.¹⁵

Kısa süre sonra Haçlılar, köyleri yağmalamaya başlamış ve bu durum halkın tepkisine sebep olmuştur. Bizans halkı, imparatorun tahttan indirilmesini istemiştir. Sonunda IV. Aleksios, danışmanı V. Aleksios Murtzuphlos tarafından yakalanıp hapse atılmış daha sonrasında boğdurulmuştur.¹⁶ Babası imparator II. İssakios'da birkaç gün sonra ölmüştür. Haçlılar bu taht değişikliğini kabul etmeyip Batılı bir imparatorun başa geçmesi gerektiğini belirterek 13 Nisan 1204 yılında Konstantinopolis'i işgal etmiştir. Büyük Saray'a gelip yerleşen Venedik Dukası Enrico Dandolo ve Haçlı kontları şehrin üç gün boyunca yağmalanıp tahrip edilmesine izin vermiştir.¹⁷ Latin İstilasası sonrasında aristokrat toprak sahipleri güçlerini korumaya devam etmiştir. Bazıları pronoiaları'nın korunması şartıyla Latinlerle iş birliği yapmış bazıları ise Konstantinopolis'ten kaçan imparatorluk mensuplarına katılarak onların Epiros, Trabzon (Trapezos) ve İznik gibi merkezlerde yeni devletler kurmasına destek olmuştur.¹⁸

¹⁵ Herrin, J. (2010). *Bizans Bir Ortaçağ İmparatorluğunun Şaşırtıcı Yaşamı*. İletişim Yayınları, İstanbul. s. 350.

¹⁶ Eyice, 2004, s. 192.

¹⁷ Clari, R.D. (2000). *İstanbul'un Zaptı (1204)*. Türk Tarih Kurumu, Ankara. Bkz. Demirkent, 2004, s. 177. Eyice, 2004, s. 198. Herrin, 2010, s. 352.

¹⁸ Ermiş, Ü.M. (2009). *İznik ve Çevresi Bizans Devri Mimari Faaliyetinin Değerlendirilmesi*. Yayınlanmış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi İstanbul.

1.3. DEĞERLENDİRME

Türklerin Anadolu'ya yerleşmeye başlamasından sonra Batılı devletlerin kutsal toprakları kurtarmak amacıyla oluşturduğu Haçlı Seferleri dini amacından uzaklaşarak siyasi bir harekete dönüşmüştür. Haçlılar, Bizans İmparatorluğu'nu zayıflatarak Batı Katolik ve Doğu Ortodoks kiliselerini birleştirmeyi amaçlasa da Latinler 'in yıkıcı tavrı, Batılı feodal devletlerin toprak elde etme isteği, Venediklilerin ticari çıkarları nedeniyle Haçlı Seferleri Konstantinopolis'in işgali ve yağmalanmasıyla sonuçlanmıştır. Konstantinopolis'ten kaçan devlet adamları aristokratlarında desteğiyle Latinler tarafından işgal edilmeyen bölgelerde yeni devletler kurmuştur.

Epiros, Trabzon ve İznik gibi merkezlerde kurulan bu yeni devletlerin süreç içerisinde kendi aralarında üstünlük mücadelesine girmeleri dönemin politik olaylarına eklenen yeni bir gelişme olmuştur. Haçlılara karşı birlik olmak yerine devletlerin kendi içlerindeki üstünlük mücadelesi Bizans İmparatorluğunu kurtarma düşüncesiyle örtüşmemiştir. Öte yandan Bizans halkı, kiliselerinde ve manastırlarında kendi Ortodoks inancını sürdürmeye devam etmiştir. 1204-1261 yılları arasında Konstantinopolis'te hüküm süren Latin İmparatorluğu kalıcı bir siyasi varlık gösterememiş, İznik Devleti'ne karşı yenilgiler almıştır. Bu süreçte Konstantinopolis'ten kaçan devlet adamları, aristokrat aileler İznik Devleti'nin siyasi/kültürel oluşumuna dâhil olmuş; Bizans merkezi yapısını koruyarak sürgün döneminde Bizans İmparatorluğu'nun varlığını sürdürmüşlerdir.

2. BÖLÜM

İZNİK KENTİ

Antik ismi Nikaia, Nikea olan İznik, günümüzde Bursa'nın kuzeydoğusunda bulunan eski çağlarda Askania Limne (İznik Gölü) olarak bilinen etrafı yüksek dağlarla çevrili gölün doğusunda bulunmaktadır.¹⁹ Tarıma elverişli geniş bir ovaya sahip olan kent tarihin her döneminde önemli bir tarım merkezi olmuştur.²⁰ Konstantinopolis'e yakınlığı, kent surları ve Konstantinopolis'ten Anadolu'ya giden yol güzergâhları üzerinde bulunması nedeniyle Roma ve Bizans İmparatorluğundan günümüze kadar genel kent görünümünü korumuştur. Coğrafi konumu ve jeopolitik önemiyle Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı Devleti'ne başkentlik yapan İznik, farklı kültürlerle zenginleşen bir kent dokusu oluşturmuştur.

¹⁹ İznik sözcüğündeki –nik hecesi antik Nik-aia'nın ilk hecesinden, -iz hecesi ise Yunancadaki eis ya da is öntakısından alınmıştır. Nikaia çevresine yerleşen Türk boyları Rum köylülere genellikle 'Bu yol nereye çıkar? ya da 'Nereye komşu?' diye sorduklarında Rum köylüler: 'Nikaia' ya' yani 'İs-Nikean' diye cevap vermişlerdir. Türkler bu cevabı bir kalıp olarak almış ve kentin ismini önce İsnikean, daha sonra da kısaltarak İznik olarak benimsemişlerdir." Şahin, S. (2004). Helenistik ve Roma Çağlarında İznik-Nikaia. *Tarih Boyunca İznik*. H. İnalcık, H. Lowry ve A. Altun (Ed.) ss. 3-23

²⁰ Çakmak, B. (2019). İznik (Nikaia) *Kentinin Bizans Orta çağında Sosyal ve Kültürel Yaşamı*. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Bursa. ss. 6-8.

2.1. HELENİSTİK VE ROMA DÖNEMLERİ

İznik'in tarihte ilk olarak verimli tarım arazileri ve surlarla çevrili savunma sistemiyle Helenistik dönemde önem kazandığı bilinmektedir. Mitolojide İznik'in kuruluşu kent kapılarından biri olan Lefke kapısında, imparator Hadrianus'a adanan yazıtta adı geçen Dionysos ve Herakles'e dayanmaktadır. Kentte yaşayanlar soylarının Dionysos ve Herakles'ten geldiğini savunmuştur.²¹ Öte yandan İznik'in en eski adının bağı bahçesi bol anlamına gelen '*Helikore*' olduğu bilinmektedir. Helenistik dönemde Büyük İskender'in ölümünden sonra İznik, Antigonos Monophtalmos tarafından ele geçirilmiş ve kentin adı Antigoneia olarak değiştirilmiştir. M.Ö. 301 yılında ise yine İskender'in komutanlarından biri olan Lysimakhos, kenti yeniden kurmuş ve karısının ismine ithafen kentin adını Nikaia olarak değiştirmiştir.²² M.Ö. 281 yılında Lysimakhos'un ölümüyle Nikaia, 326 yılında Bithynia Krallığı'na bağlanmıştır. Son kral Nikomedes'in vasiyeti üzerine Bithynia Krallığı, Roma İmparatorluğu'na bırakılmıştır. Böylece Bithynia, Roma İmparatorluğu'nun Anadolu'daki bir eyaleti olmuştur.²³ Nikaia'nın İmparator Vespasianus ve oğlu Titus döneminde yapılan dört kapısı her dönem varlığını korumuş; [(Lefke (Doğu Kapısı), İstanbul (Kuzey) Kapısı, Göl (Batı) Kapısı, Yenişehir (Batı) Kapısı.], ana caddelerinin ve sokaklarının planında önemli bir değişiklik olmamıştır. (Res.1-2) 258 yılında Kuzeybatı Anadolu'da etkili olan Got saldırılarında Nikaia yağmalanmış, saldırılar sonucunda yapılan surlarla kentin güvenliği sağlanmıştır.²⁴ Ayrıca kentte Roma döneminde birçok ticaret yapısı, su kemeri, tapınak ve kamu yapıları inşa edilmiştir.²⁵

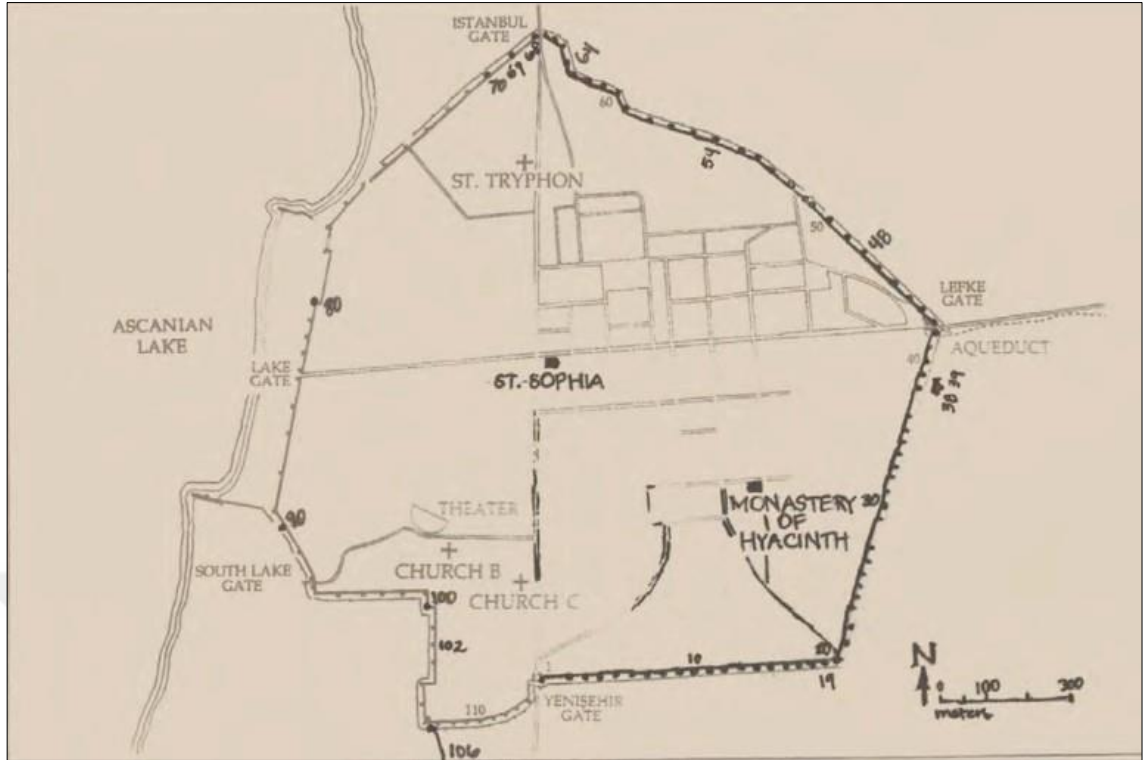
²¹ Angold, M. (2004). *Nikaia Kenti MS. 1000-1400*. Tarih Boyunca İznik H. İnalcık, H. Lowry ve A. Altun (Ed.). ss. 27-52.

²² Şahin, 2004, ss. 6-18.

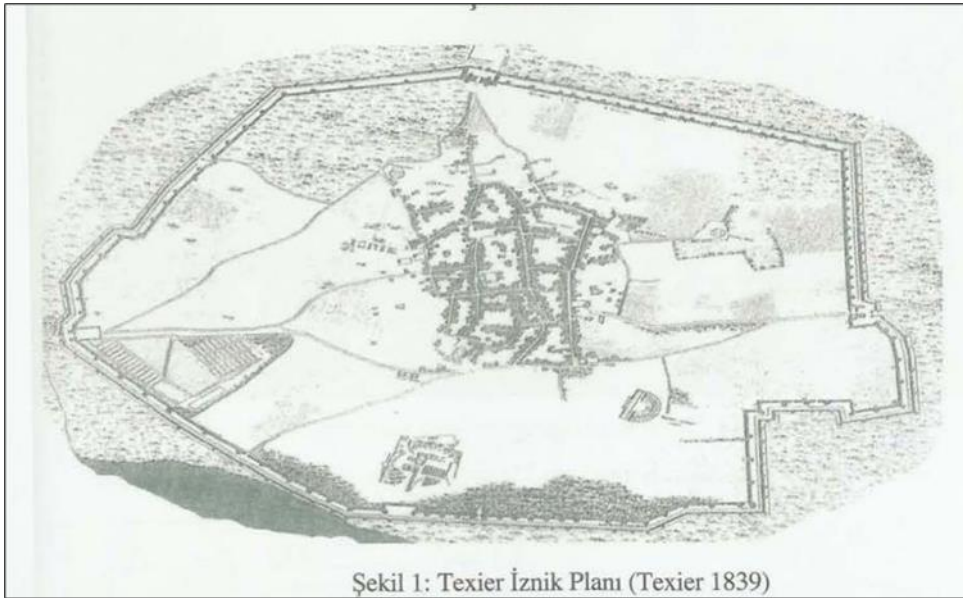
²³ Ermiş, Ü.M. (2009). *İznik ve Çevresi Bizans Devri Mimari Faaliyetinin Değerlendirilmesi*. Yayınlanmış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi İstanbul. s. 5.

²⁴ Helenistik dönemde yapılan surlardan günümüzde hiçbir iz kalmamıştır. Bu surların Bizans döneminde yapılan surlardan daha içeride olduğu düşünülmektedir. Ayrıca kent kapıları savunma amaçlı yapılan surlarla ilişkili olmayıp genellikle kente giriş çıkışı simgeleyen dekoratif mimari öğelerdir. Şahin, 2004, ss. 17-18.

²⁵ Strabon (2000). *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika XII-XIII-XIV)*. (A. Pekman, Çev.) Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul. ss. 59- 60.

Res. 1. İznik Kent Planı, Kent Kapıları. Kaynak, Pitamber, 2015.

Res. 2. İznik Kent Planı. Kaynak: Ermiş, 2014.

2.2. BİZANS DÖNEMİ

Roma İmparatorluğu döneminde verimli tarım arazileri ve stratejik coğrafi konumuyla önemli kent merkezlerinden olan İznik, 325 yılında Büyük Konstantin'in önderliğinde toplanan I. Ökümenik Konsil ile Hristiyanlar için de önemli bir dini merkez haline gelmiştir.²⁶ Dördüncü yüzyılda meydana gelen depremler sonucunda ağır bir yıkıma uğrayan kent, Justinianous döneminde gerçekleştirilen imar faaliyetleri ile yeniden toparlanmıştır. Büyük ölçüde tahrip olan su sistemi tamamen onarılarak kente bol miktarda suyun bulunması sağlanmıştır. Kiliseler, manastırlar yapılmış, hamamlar onarılmış, kentin batısında bulunan köprünün yerine yeni bir köprü inşa edilmiştir.²⁷ Beşinci yüzyılda ise Hristiyanlığın yayılmasıyla birlikte Ayasofya Kilisesi İznik'in en önemli yapısı olmuştur.²⁸

727 yılında Arapların saldırısına uğrayan kent, güçlü surları nedeniyle ele geçirilememiştir. On birinci yüzyılda ise Anadolu'nun Türklerin eline geçmesiyle birlikte İznik'in stratejik önemi giderek artmıştır. 1078'de Nikeforos Botaneiates, Selçuklu Sultanı Süleyman Şah'ın desteğiyle bir ordu oluşturarak imparator VII. Mikhael Dukas'a karşı isyan etmiş ve imparatorluğu ele geçirmiştir. Detayları tam olarak bilinmese de 1081 yılında I. Aleksios Komnenos ile Süleyman Şah arasında bir antlaşma yapıldığı ve İznik'in Selçuklu başkenti olarak kabul edildiği bilinmektedir.²⁹

740 yılındaki depremle birlikte İznik'teki birçok yapı hasar almıştır. Kentin depremler ve istilalar sonucunda yeniden toparlanması on birinci yüzyıla kadar sürmüştür.

²⁶ İskenderiye Kilisesi rahibi Arius'un İsa'yı Tanrı olarak görmeyip onu Baba'nın bir yaratısı olarak kabul etmesiyle başlayan teolojik tartışmalar sonucunda 325 yılında İznik'te bir Konsil toplanmıştır. Konsil 'de Baba ve Oğul'un aynı tabiatla olduğu kabul edilmiştir. Arius ise aforoz edilmiştir. VII. Ökümenik Konsil ise 787 yılında gerçekleşmiştir. Bkz. Dvornik, F. (2019). Konsiller Tarihi İznik' ten II. Vatikan' a. Türk Tarih Kurumu. (Soeur Jean Marie O. P., M. Aydın, Çev.) Ankara.

²⁷ Çakmak, 2019, s. 13.

²⁸ Procopius (1954). *Buildings*. (H.B. Dewing, G. Downey, Çev.) pp. 325-327.

²⁹ Angold, 2004, s. 51.

İznik'in on üçüncü yüzyılda Türkleşmeye başlamasıyla birlikte Selçuklu-Bizans ilişkileri diplomatik ve ticari antlaşmalarla politik bir çerçevede yürütülmüştür.³⁰

I. Aleksios'un kızı ve aynı zamanda ünlü bir tarihçi olan Anna Komnena'nın *Alexiad* adlı kitabında İznik halkının Selçuklu Sultanı I. Kılıçarslan'ı coşkuyla karşıladığını belirtmesiyle birlikte on birinci yüzyılda özellikle Batı Anadolu yaşayan halkın Türklere destek verdiği ve Türklerle barışçıl ilişkiler kurdukları bilinmektedir. I. Kılıçarslan 1097'de Haçlılara karşı yenilince I. Aleksios Konnenos'un kente girmesine izin vermiştir. Konnenos'un onlara verdiği armağanlar karşılığında Selçuklular kenti boşaltmayı kabul etmiştir. Selçukluların İznik'te bulundukları süre içerisinde ne gibi imar faaliyetlerinde bulundukları tam olarak bilinmemesine rağmen kentte bulunan mevcut yapıları kullandıkları ve kiliseleri camiye dönüştürmedikleri bilinmektedir. Anna Komnena, I. Haçlı seferinden sonra İznik tekrar Bizans'ın eline geçtiğinde halkın kiliselerini ziyaret ettiğinden bahsetmiştir.³¹ Bu söylemden Selçukluların mevcut yapıları tahrip etmediği anlaşılmaktadır. (Res.3)

1204'te Latin İstilasından sonra I. Theodore Laskaris tarafından kurulan İznik Devleti döneminde kentte imar faaliyetleri artmış ve kent surları güçlendirilmiştir. Surlar üzerindeki kitabelerin çoğu günümüze gelememiş olsa da seyyahların aktarımlarından Laskarisler döneminde surların onarıldığı anlaşılmaktadır. Bu kitabelerden biri tuğlalarla yazılmış olan ve muhtemelen İstanbul Kapı yakınlarındaki surların kuzey bölümünde bulunan I. Theodore Laskaris'in adı yazan kitabelerdir. Diğer surların onarımına dair kitabeler mevcut olmasa da bazı burçlar ortak mimari ve bezeme özelliklerine göre Laskaris dönemine tarihlendirilmektedir. Dönem kaynaklarının aktarımına göre Bizans döneminde İznik kentinde sınır kapıları ve surlar ile yerleşim merkezi arasında belli bir mesafe bulunmaktadır.

³⁰ Shukurov, R. (2016). *The Byzantine Turks 1204-1461*. Brill.

³¹ Komnena, A. (2000). *Alexiad- Malazgirt'in Sonrası; İmparator Alexios Komnenos Döneminin Tarihi*. (B. Umar, Çev.) İnkılap Yayınevi, İstanbul. s. 330-33.

Kaynaklar, surlardan kente girdikten sonra şehir merkezine hemen varılmadığından sur içinde geniş bahçelerin ve tarlaların varlığından bahseder. İ. Theodore Laskaris'te İznik ile ilgili methiyesinde kentteki tarım arazilerinin ve ürünlerin bolluğuna değinmiştir.³² Bu aktarımlar doğrultusunda İznik'te Bizans döneminde de imar faaliyetlerinin yoğun olarak devam ettiği ve kentin önemli bir tarım merkezi olduğu anlaşılmaktadır.

³² Ermiş, Ü.M. (2014). *Seyyahların Gözüyle İznik Şehri ve Yapıları. Osmanlı Öncesi ve Dönemi Tarihi Araştırmaları-1*. Şahin, İ., Egawa, H., ve diğerleri. (Ed.) İstanbul Esnaf ve Sanatkarlar Odaları Birliği Yayını. s.207.

Res. 3. İznik, Nuremberg Chronicle. Kaynak: University of Cambridge Digital Library.

Erişim: <https://cudl.lib.cam.ac.uk/search?keyword=Nuremberg%20--%20History>

3. BÖLÜM

İZNİK DEVLETİ

Konstantinopolis'in Latinlerin eline geçmesiyle birlikte imparatorluğun siyasi birliği bozulmuş ve Alaşehir (Philadelphia) da Theodoros Mankaphas, Menderes (Maiander) vadisinde Manuel Mavrozomes, Pirene (Milet-Sampson) yakınlarında ise Sabbas Asidenos gibi toprak sahipleri bulundukları bölgelerde kendi hâkimiyetlerini oluşturmuştur.³³ Birçok devlet adamı manastır yaşamına çekilirken bazıları da büyük zorluklardan sonra kaybedilen bazı kentleri geri alarak Bizans İmparatorluğu'nun siyasi varlığını sürdürmeye çalışmıştır. Bunlardan biri olan I. Theodore Laskaris'in (1208-1222) ne zaman ve hangi şehirde doğduğu tam olarak bilinmemektedir (Res. 4). III. Aleksios döneminde orduya komutanlık yapmış, imparatorun kızı Anna Angelina ile evlenerek despotluk unvanını almıştır. Latin işgali sonrasında başkentten kaçan I. Theodore Laskaris, Konstantinopolis'e yakınlığı, farklı yol güzergâhlarının kesişme noktasında bulunması, sağlam surlarla çevrili olması nedeniyle İznik'e gelmiştir. İznik halkının, karısı Anna Angelina dışında kendisini ve ordusunu kabul etmemesi üzerine Bursa'ya yerleşmiştir. Bölgenin Latinlere karşı güvenliğinin sağlanması için sürdürülen askeri hareketlerde Bursa merkez olmuştur. I. Theodore Laskaris iki yılın sonunda İznik halkının güvenini kazanarak kente geri dönmüştür.³⁴ 1208 yılında İznik patriği Mikhael Autoreianos, taç giyme töreniyle I. Theodore Laskaris'i imparator ilan etmiş; böylece 1204 sonrasında dağılan Bizans İmparatorluğu, İznik Devleti adıyla varlığını sürdürmeye devam etmiştir.³⁵ (Harita 1) Devletin kuruluş döneminde ilk olarak Latinlerle mücadele edilmiştir. Latinler kendi aralarında yaptıkları anlaşmalara göre Anadolu topraklarını almak için 1204 yılının sonlarında Anadolu'ya fetihler gerçekleştirmiştir.

³³ Ostrogorsky, 1986, s. 394.

³⁴ Mercangöz, Z. (1985). *Batı Anadolu'da Geç Dönem Bizans Mimarisi: Laskarisler Dönemi Mimarisi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi Hacettepe Üniversitesi, Ankara. s. 11.

³⁵ Herrin, 2010, s. 367.

Bu fetihler sonucunda I. Theodore Laskaris, 1204'te Manyas'ta yapılan savaşta İznik'i almak isteyen Kont Louis de Blois'e karşı yenilmiştir. Ancak 1205-1207 yılları arasında Latinlerin Trakya'da Bulgarlarla mücadele etmesini fırsat bilerek İznik Devleti'nin siyasi varlığını oluşturmayı başarmıştır.³⁶

Harita 1: İznik Devleti. Kaynak: Ostrogorsky, 1986.

Diğer Bizans soylularından Komnenoslar ise Trabzon ve çevresinde yeni bir devlet kurmuştur. Aleksios ve David Komnenos kardeşlerden Aleksios Komnenos, Trabzon çevresinde hâkimiyet kurarken David Komnenos ise batıya doğru yayılma politikası benimsemiştir. Bunun üzerine I. Theodore Laskaris, İzmit (Nikomedia)'te David Komnenos 'un birliklerini bozguna uğratmıştır. Karadeniz ticareti üzerinde hâkimiyet kuran Komnenosların kıyı bölgesindeki varlığı Laskarisler kadar Selçuklular da rahatsız etmiştir.³⁷

³⁶ Gardner, A. (1912). *The Lascarids of Nicaea*. University of Michigan Library. pp. 52-70.

³⁷ Ostrogorsky, 1986, ss. 394-396.

Bunun üzerine I. Theodore Laskaris, Selçuklu sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev ile antlaşma yaparak Komnenosların Karadeniz'deki ilerleyişini durdurmuştur. Selçuklular ve Laskarisler arasındaki bu ittifak I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Alaşehir'i almak istemesi, I. Theodore Laskaris'in Selçuklulara yıllık vergisini ödememesi ve eski Bizans imparatoru III. Aleksios Angelos'un Selçuklara sığınması nedeniyle bozulmuş ve 1211 yılında Alaşehir yakınlarında gerçekleşen Antakya Savaşında İznik Devleti, Selçuklulara karşı zafer kazanmıştır. Selçuklu Sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev ölmüş; III. Aleksios Angelos'ta esir alınarak İznik'te bir manastıra kapatılmıştır. Savaş sonunda İznik Devleti Anadolu'daki siyasi egemenliğini güçlendirmiştir. I. Theodore Laskaris birçok askeri ve siyasi başarı elde etse de sınırlardaki güvenliği sağlama çabası ve devlet içerisindeki iç karışıklıklar nedeniyle kendisinden daha güçlü konumda olan Latin imparatoru Henry'ye karşı tam bir siyasi üstünlük sağlayamamıştır.³⁸

I. Theodore Laskaris, savaşlarla dolu 18 yıllık imparatorluğu'nun sonunda 1222 yılında ölmüştür. Ölümünden sonra karısının yanına İznik'teki Hyakinthos Manastırı'na gömülmüştür.³⁹

³⁸ İbn-i Bibi seyahatnamesinde I. Gıyaseddin Keyhüsrev ve I. Theodore Laskaris arasında gerçekleşen savaşın nedenlerini şu şekilde aktarmıştır:

'Bu harbin sebebi, Sultanın önce bahsi geçen gurbet ve seyahati sıralarında Leşkeri'nin memleketine girerken ve çıkarken mâni olmaya çalışması ve Gıyaseddinin saltanat tahtına oturmasından sonra da haraç gönderme ve emirlere itaat etme hususunda ağır davranması idi.' Bibi, İ. (1941). *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi*. (M. N. Gençosman, Çev.) Uzluk Basımevi. Ankara. ss. 46-48.

³⁹ Mercangöz, 1985, s. 11. Gardner, 1912, p. 115.

Res. 4. I. Theodore Laskaris (1204-1221). Kaynak: DOC 4, no. 4.1.

Erişim: <https://www.doaks.org/resources/online-exhibits/byzantine-emperors-on-coins/doukas-lascarid-and-palaeologan-dynasties-1204-1453/aspron-trachy-of-theodore-i-1204-1221>.

Kendisinden sonra başa geçen damadı III. Ioannes Doukas Vatatzes, uzun ve başarılı bir hükümdarlık döneminde (1222-1254) yaptığı fetihlerle İznik Devletini güçlü bir devlet haline getirmiştir. Trakya ve Makedonya'yı ele geçirerek tüm Batı Anadolu'nun ve kıyılarındaki adaların kontrolünü sağlamıştır.⁴⁰ Vatatzes'in ölümü üzerine başa geçen oğlu II. Theodore Laskaris döneminde (1254-1258) İznik Devleti önemli bir kültür merkezi haline gelmiştir. Eğitime ve bilime önem veren II. Theodore Laskaris'e devlet işlerinde Georgios Muzalon destek olmuştur. Sadece dört yıl hüküm süren ve 1258 yılında genç yaşta ölen II. Theodore Laskaris 'ten sonra yedi yaşındaki oğlu IV. Ioannes Laskaris Muzalon'un naipliğinde tahta geçmiştir. Muzalon'un naipliğini kabul etmeyen aristokrat sınıf, Muzalon'u öldürerek yerine Mikhael Palaiologos'u naip olarak seçmiştir.⁴¹

⁴⁰ Gardner, 1912, pp. 116-130.

⁴¹ Ostrogorsky, 1986, s. 414.

Vatatzes ve II. Theodore Laskaris döneminde yetenekli bir asker olan VIII. Mikhael Palaiologos entrikacı ve komplocu olarak tanınmasına rağmen yüksek mevkilerde görev almış; kendisi için tehlike oluşturacak durumlarda yönetimden uzaklaşarak kendi menfaatini korumuştur. ⁴²İznik Devleti'nin iç karışıklığından ve Batı Katolik Kilisesi ile Bizans Kilisesi arasındaki çatışmalardan yararlanan Palaiologos, 1259 yılında imparatorluğunu ilan etmiştir. 1261'de o zamana kadar Levant'ta Venediklilerin sahip olduğu ticari üstünlük, yapılan antlaşma ile Cenevizlilere geçmiştir. VIII. Mikhael Palaiologos'un Konstantinopolis'i ele geçirme planları içerisinde Ceneviz donanmasının önemli bir yeri olmuştur. Tüm bu gelişmelerin sonucunda VIII. Mikhael Palaiologos 15 Ağustos 1261 yılında hiç zorlanmadan Konstantinopolis'i ele geçirmiştir. Bizans geleneklerine göre kör olmak bir kimsenin Bizans imparatoru olabilme hakkını ortadan kaldırmaktadır. Bu nedenle VIII. Mikhael Palaiologos, IV. Ioannes Laskaris'in gözlerine mil çektirerek onu Marmara Denizi kıyısındaki bir kaleye kapattırmıştır. Böylelikle 57 yıl boyunca egemenlik süren ve Konstantinopolis'i alarak Bizans İmparatorluğunu yeniden bir araya getirmeye çalışan Laskaris hanedanlığı sona ermiş; yerine Palaiologos hanedanlığı geçmiştir.⁴³

⁴² Gardner, 1912, pp. 118.

⁴³ Ostrogorsky, 1986, s. 414.

3.1. İDARİ YAPI

Bizans İmparatorluğu ve Latinler arasında yaşanan siyasi çatışmalar başkent ve eyaletler arasındaki anlaşmazlıkları da arttırmıştır. Konstantinopolis'teki merkezi idare gittikçe zayıflarken özellikle aristokratlar, rütbeli asker ve memurlar, büyük toprak sahipleri kendilerine yardım gelmeyeceği fikriyle kendi çıkarlarını ön planda tutarak başkentten ayrılmak istemiştir.⁴⁴ I. Theodore Laskaris, idari yapıdaki bu çözölmeyi engellemek ve toprak bütünlüğünü yeniden sağlamak için İznik Devleti'ni kurmuştur. Konstantinopolis'ten ve diğer kentlerden İznik'e gelen aristokratlar İznik Devleti'nin siyasi oluşumunda rol oynamışlardır. Ayrıca imparatorlar aristokratlarla iş birliği yaparak onların yerel güçlerinden yararlanmışlardır.⁴⁵

İznik Devleti'nin kuruluş döneminde taşra idaresine ağırlık verilmiştir. Özellikle imparator Vatatzes döneminde araziler iyileştirilmiş ve toprak sahiplerinin, köylülerin toprağı işlemesine önem verilmiştir. Köylüye tohum desteğı sağlanarak ekonomik teşviklerde bulunulmuştur. Böylelikle hem kırsal bölgelerin idari yapısı belirli bir düzende yönetilmiş hem de devletin ekonomik refahı arttırılmıştır. Mevcut yapının korunması için uygulanan bir diğer sistem ise *pronoia*'dır. Özellikle sınır bölgelerinde devlet eliyle askerlere verilen araziler idari yapıya ve orduya ekonomik gelir sağlamıştır. Ayrıca idari yapının ve toprakların bölünmemesi için bir *pronoia*'nın devlete ait olduğu ve sahibinin üzerinde miras/mülk hakkı talep edemeyeceğı kuralı uygulanmaya çalışılmıştır.⁴⁶

⁴⁴ Cheynet, J.C. (2002). Hizipler ve Karşıtlıklar: Siyasi Bir Hayatın İşaretleri mi? *Konstantinopolis 1054-1261*. İletişim Yayınları. ss. 71-83.

⁴⁵ Mitsiou, E. (2016). *After Collapse: Aristocratic Networks and Imperial Power in the Empire of Nicaea*. 23rd International Congress of Byzantine Studies. Belgrade. pp. 3-7.

⁴⁶ Vatatzes, *pronoia* sistemini geliştirerek devletin asker ihtiyacını karşılamayı ve ekonomik kalkınmayı hedeflese de bu sistem on üçüncü yüzyılın sonlarına doğru Anadolu topraklarının feodalleşmesinin yolunu açmıştır. Siyasi birliğin bozulmasıyla birlikte aristokratlar ve büyük toprak sahipleri bulundukları bölgelerde kendi egemenliklerini kurmaya çalışmış ve çoğu zaman vergiden muaf tutulmuşlardır. Bu nedenle on üçüncü yüzyıl Bizans İmparatorluğu'nun 'feodalleşme' dönemi olarak yorumlanmıştır. Ayrıca Vatatzes döneminde kiliseye ve soylu kadınlara da *pronoia* verilmiştir. Bkz. Angold, 1975, s. 121. Ostrogorsky, 1986, s. 409.

İdari yapının temel unsurlarına değinecek olursak on ikinci yüzyılda Anadolu'nun taşra idaresinin ana yapısını *duka*'ların emrindeki *thema*'lar oluşturmuştur. *Thema*'ların kendileri, önemli noktalardaki kale ve kasabaların etrafında yer alan ve *katepanikia* diye adlandırılan daha küçük gruplardan oluşan idari birimler olmuştur.

İznik Devleti döneminde *thema*'ların başında bulunan askeri/sivil vali ya da *duka*'lar genellikle imparatorluk ailesine mensup kişilerden seçilmiştir. Her *duka*'nın altındaki en önemli memur stratopedarhis (general) veya askeri komutan olmuştur. Bu komutanlarla birlikte kale ve kasaba komutanları da idari yapıda görev almıştır.⁴⁷ İdari yapının bir diğer temel unsuru da *vestiarion* yani devletin merkezi hazinesidir. Aleksios Komnenos döneminden itibaren geliştirilen *Vestiarion*'un tüm mali yönetimi *Grand Logariastes* tarafından denetlenmiştir. Devletin idari yapısında görev alan diğer önemli kişiler de mesazon'lardır. Mesazonlar, imparatorun idari işlerini yönetmekten sorumlu olup çoğunlukla halkla imparator arasında arabuluculuk yapmıştır.⁴⁸ Vatatzes döneminin önemli bir mesazon'u olan Demetrios Tornikes, Vatatzes tarafından 'imparatorun sevgili kardeşi' diye anılmış ve idari işleri etkin bir şekilde organize etmiştir.⁴⁹

Sonuç olarak İznik imparatorları, idari yapılanmada iki temel politika uygulamıştır. İlk olarak sınır bölgelerinde askerlerin toprağı işlemesine önem verilmiş, böylece idari yapının güvenliği sağlanmıştır. Diğer yandan köylüye sağlanan ekonomik teşviklerle hem halkın idari yapıya güveni artırılmış hem de toprak bölünmelerinin önüne geçilmiştir.

⁴⁷ Haldon, 2017, ss. 196-198.

⁴⁸ Günlük işlerde imparatoru temsil eden ve nüfus sahibi yüksek memurlar arasından seçilen mesazonlardan baş-bakan diye bahsedilmiştir. Mesazonlar, Laskarisler döneminde Komnenoslar dönemindeki sistemden çok daha resmi bir konuma sahip olmuştur. Özellikle I. Theodore Laskaris dönemiyle birlikte yüksek memur grubuna çok önem verilmiş; neredeyse tüm idari teşkilat onların aracılığıyla yönetilmiştir. Yüksek memur kadrolarına aritokrasi ve imparatorluk ailesi mensuplarının da getirildiği düşünülürse bir süre sonra idari yapılanma imparatorluk ailesi ve onun sekreterlik kadrosuyla sınırlı kalmıştır. Haldon, 2017, ss.200-202.

⁴⁹ Angold 'un aktarımına göre Vatatzes, Demetrios Tornikes 'in ölümünden sonra başka bir mesazon'un onun kadar başarılı olamayacağını düşünmüştür. Bundan dolayı Vatatzes döneminde Tornikes dışında bir mesazon ismine rastlanmamıştır. Angold, 1975, p. 155.

3.2. SOSYO-EKONOMİK YAPI

Batı Anadolu geniş ulaşım ağına, zengin su kaynaklarına, tarıma uygun alüvyon topraklara sahip bir bölgedir.⁵⁰ Bölgenin bu özellikleri sayesinde İznik Devleti'nin sosyo-ekonomik yapısı genel olarak hayvancılık ve tarım faaliyetleri üzerinde gelişmiştir. İznik İmparatorları da bölgenin tarımsal zenginliğinden yararlanmıştır. Vatatzes'in benimsediği ekonomik politikaları bu çerçevede değerlendirebiliriz.

İlk önemli unsur devletin '*kendi kendine yetme politikası*' (otarşı)'dır.⁵¹ İmparatorluk, ticari olarak mal giriş çıkışlarını denetleyerek ithalattan çok ihracata ve iç üretime önem vermiştir. Tarımsal üretimde de imparatorluk içerisindeki tarım ürünü ihtiyacının karşılanmasına öncelik verilmiştir. Kendi kendine yetme politikasıyla sınırlı düzeydeki ekonomik imkânlar en iyi şekilde değerlendirilerek hem devlet içerisindeki israftan kaçınılmış hem de yerli üretime destek verilmiştir. Vatatzes, bizzat kendi kurduğu çiftliklerle hayvancılık ve tarımdan önemli gelirler elde ederek dışa bağımlılığı azaltmış ve halkı yerli üretim konusunda teşvik etmiştir.⁵²

Bir diğer ekonomik politika ise '*tahıl tarımı*'dır. İzmir çevresinde Menemen (Memaniomenos) kıyı ovası önemli bir mısır tarımı merkezi olup bölgeden bol miktarda mısır ihraç edilmiştir. Vatatzes, özellikle Selçuklu akınlarına karşı sınır kalelerinde uzun süre yetecek kadar mısır depolanmasını sağlamıştır.⁵³

⁵⁰ Angold, 1975, p.102.

⁵¹ Vatatzes'in eşi Eirene'e kendi çiftliğinde satılan yumurtaların kazancıyla aldığı inci ve mücevherlerle bezeli bir taç hediye etmiştir. İmparatorun 'yumurta tacı' olarak adlandırdığı bu taç Vatatzes'in ekonomi politikasını tanımlayan bir unsur olmuştur. Vatatzes, 'kendi kendine yetme' politikasını benimseyerek yabancı ürünlerin imparatorluğa girişini kısıtlayarak yerli üretimi desteklemiştir. Ostrogorsky, 1986, ss. 409.-410. Gardner, A. (1912). *The Laskarids of Nicaea*. University of Michigan Library. p. 180. Angold, 1975, p. 3. Ayrıca Bkz. Laiou, A. E. (2008). Political-Historical Survey, 1204-1453. *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*. E. Jeffreys, J. Haldon and R. Cormack (Ed.) pp. 282.

⁵² Ostrogorsky, 1986, s. 409.

⁵³ On üçüncü yüzyılda Anadolu Selçuklu Devleti'nde yaşanan kıtlık sonucunda Türkler, İznik Devleti'ne akın ederek temel ihtiyaç malzemelerini buradan yüksek fiyatlarla almak zorunda kalmışlardır. Böylelikle Türklerin altın ve gümüş paraları, mücevherleri sayesinde İznik Devleti'nin hazinesi zenginleşmiştir. Ayrıca Vatatzes vergileri düşürerek imparatorluğun refah düzeyini arttırmış; yokluk zamanlarında depolarda muhafaza edilen malları halka dağıtmıştır. Bkz. Vasiliev, 2017, s.614. Ostrogorsky, 1986, s.410.

Bol miktarda depolanan tahıl ürünleri kıtlık ve savaş dönemlerinde ihraç ürünü olarak devlete gelir sağlamış diğer yandan da halkın ekonomik refahını arttırmıştır.⁵⁴

Nikephoros Gregoras, *Historia*'sında Vatatzes dönemindeki ekonomik canlılığı şu şekilde aktarmıştır: 'Kısa bir zamanda ambarlar ağzına kadar ürünle doldu. Yollar, sokaklar, bütün ağıllar ve ahırlar büyük ve küçükbaş hayvanlarla doldu taşıdı.⁵⁵

Bu aktarımdan yola çıkarak Vatatzes'in ekonomik zenginlik elde etmek için elinde bulunan arazileri nasıl değerlendirdiği tartışılabilir.

Öncelikle halka toprak ve tohum desteğinde bulunarak verimsiz arazilerin ekilip değerlendirilmesini sağlamış böylece toprakların bölünmesine engel olmuştur. Tarım arazisi olarak İzmir bölgesinin hinterlandı zeytinliklere, meyve ağaçlarına ve üzüm bağlarına ayrılmıştır. Engebeli bölgelerin tarımında sulamaya önem verilmiştir. Bu dönemde Batı Anadolu'da köyler yeniden inşa edilmiş, yeni köyler kurulmuştur.⁵⁶ Dolayısıyla toprak sahipleri çoğunlukla mülklerine yakın kasaba veya şehirlerde ikamet etme eğilimi göstermişlerdir. Vatatzes ayrıca ekonomik sürekliliği sağlamak için birçok yerde yeni manastırlar kurmuştur. Manastırlarda gerçekleştirilen zeytin tarımı ve tuz ticareti devletin gelir düzeyini arttırmıştır. İmparatorluk arazilerinin/mülklerinin yönetimini de özellikle kendi üstlenmiştir. Böylece devlet içerisindeki lüks harcamaların önüne geçilerek devletin kısıtlı imkânları en verimli şekilde değerlendirilmiştir. Vatatzes'in sosyo-ekonomik yapıyı oluşturmadaki en önemli etken tarım arazilerinin verimli bir şekilde kullanılması ve denetlenmesidir. Ekonomik faaliyetlerle toprakların bölünmesine engel olunmuş ayrıca yeni manastırların kurulmasıyla da hem dini yapı gelişmiş hem de ekonomik süreklilik devam etmiştir.

⁵⁴ Laiou, A. E. and Morrison, C. (2007). *The Byzantine Economy*. Cambridge University Press. pp. 195-200.

⁵⁵ Vasiliev, 2017, s. 613.

⁵⁶ Vatatzes, sınır kalelerinin yakınlarına silah ve buğday deposu olarak kullanılacak köyler kurmuş; sınır bölgelerinde köylü askeri birlikler oluşturmuştur. İznik imparatorları genellikle halka eski bir gelenek olan mali dokunulmazlık (veriden muafiyet) hakkı tanıyarak köylü asker birliklerinin oluşumunu teşvik etmiştir. Giros, C. (2005). *Bizanslılar ve Savaş (10.-13. Yüzyıllar.) Bizans, Yapılar, Meydanlar ve Yaşamlar*. C. Pralong (Ed.) Kitap Yayınevi.

Dolayısıyla Vatatzes'in benimsemiş olduğu tarım politikaları sosyo-ekonomik yapıyla birlikte idari yapının da güçlenmesini sağlamıştır.

İznik Devleti'nin bir diğeri önemli ekonomik faaliyeti ise hayvancılıktır. Genel olarak otlakların ekilebilir tarım arazisine dönüştürülmemesine özen gösterilmiştir. Hayvancılığın gelişmesine paralel olarak bal, yumurta, tereyağı, peynir gibi temel gıdalar devletin önemli ihraç ürünlerini oluşturmuştur. Devletin hayvancılıktan elde ettiğı bir diğeri gelir kaynağı ise balıkçılık olmuştur. Özellikle iç tüketimin karşılanması için büyük balık havuzlarının kurulduğı bilinmektedir. İznik bölgesinde gelişen ipek böceğı yetiştiriciliğinin ise imparatorluk tarafından kontrol altında tutulduğı düşünülmektedir.⁵⁷

Tarımsal ve hayvancılık faaliyetlerinin yanı sıra madencilik alanında on üçüncü yüzyılda Manisa kentinin yakınında Spil dağı çevresinde az miktarda demir çıkarıldığı bilinmektedir. İzmir'in kuzeyinde Foça (Phokaia)'da zengin şap yatakları bulunmasına karşın maden etkin bir şekilde çıkarılmamıştır. Öte yandan özellikle İzmir bölgesinden önemli miktarda tuz elde edilmiştir. Batı Anadolu'nun ve manastırların neredeyse tüm tuz ihtiyacı bu bölgeden karşılanmıştır. İznik Devleti'nin farklı şehirlerinde/kasabalarında yapılan üretimler devletin kendi kendine yetme politikasının sonucu olarak iç tüketimi karşılayacak düzeyde elde edilmiştir. Diğer yandan kırsal kesimlerde köylüler arasında dokumacılık ve deri ticareti de önemli birer geçim kaynağı olmuştur. Devletin yerel ticareti ise ağırlıklı olarak hayvancılık ve gıda maddeleri üzerine olmuştur. Ticaret çoğunlukla takas yoluyla gerçekleşmiştir. Özellikle kıtlık dönemlerinde Türkler temel gıda ihtiyaçlarını karşılamak için İznik Devleti'ne değerli kumaş ve mücevherler vererek karşılığında Bizans'tan tahıl ürünleri satın almıştır. Takas sistemine bir başka örnek ise köylülerin bağlarını, mülklerini koyun, mısır karşılığında büyük toprak sahiplerine satmasıdır. Aynı şekilde gelirleri azalan küçük manastırlar arazilerini/ürünlerini daha büyük manastırlara satarak gelir elde etmiştir.⁵⁸

⁵⁷ Ostrogorsky, 1986, s.410.

⁵⁸ Angold, 1975, pp. 118.

İznik Devleti'nin Doğu Akdeniz'in iki ana ticaret yolu üzerinde olması oldukça önemlidir. İlki Venedikliler tarafından yönetilen Girit ve Eğriboz (Negroponte) adası, ikincisi ise Kırımdan Sinop'a oradan da Anadolu'ya Selçuklu başkenti Konya'ya giden yoldur. Bu ticaret yolu Anadolu'nun güney kıyısına Antalya ve Alanya'ya kadar devam etmiştir. Güneydeki limanlarla Kıbrıs, Suriye ve Mısır arasında daima bağlantı kurulmuştur. İznik Devleti'nde uluslararası ticaret Latinler ve Selçuklularla yapılan alışverişler nedeniyle genellikle Konstantinopolis ve Konya çevresinde yoğunlaşmıştır.⁵⁹

İznik Devleti, gelirlerinin çoğunu tarımsal üretimden elde etmiştir. Toprak sahibi olmak imparatorluk sistemine dâhil olmakla birlikte sosyal bir statü de kazandırmıştır. Ticaretten sağlanan gelirler genelde ikinci planda kalmıştır. Örneğin tacirler genellikle lüks malların tedarikçisi ya da malikânelerden çıkan ihtiyaç fazlası ürünleri satan kişiler olarak görülmüştür. Bu bağlamda İznik Devleti, özellikle Haçlı Seferlerinden sonra önemli ticari imtiyazlara sahip olan Venedik gibi deniz ticareti yapan ülkelere karşı ticari üstünlük kuramamıştır.⁶⁰

⁵⁹ Batı ile doğrudan ticaret yapıldığına dair net bilgiler olmamasına karşın I. Theodore Laskaris'in 1219 yılında Konstantinopolis'te bulunan Venediklilere kendi egemenlikleri dâhilinde serbest ticaret yapma hakkı veren bir antlaşma imzaladığı bilinmektedir. Bkz. Angold, 1975, p. 114. Dölger, 1932, p. 7.

⁶⁰ Haldon, J. (2017). *Bizans Tarih Atlası*. Alfa Yayınları. ss. 208-211.

3.3. KÜLTÜREL YAPI

İznik Devleti döneminde Helen kelimesi pagan anlamı dışında Bizans İmparatorluğu'nun Yunan dili ve kültürüne olan bağlılığını göstermek amacıyla kullanılmıştır.⁶¹ Vatatzes, 1237 tarihinde Papa IX. Gregory'e yazdığı mektubunda İmparatorluk mensubu kişilerden Helen soyundan gelenler olarak bahsetmiştir.⁶² Helen/Yunan kültürü, bu dönemde Bizans toplumunun ve kültürünün sürdürülmesinde önemli bir rol oynamıştır.⁶³ Vatatzes döneminden itibaren hiciv, destan, retorik, aziz biyografileri, menkıbeler gibi edebi metinler biçimsel olarak büyük ölçüde klasik metinler örnek alınarak oluşturulmuştur. Buna bağlı olarak İznik Devleti döneminde oluşan edebi metinler eski Yunan kültürünü sürdürme amacına hizmet etmiştir.⁶⁴ Vatatzes, Bizans geleneğinin sürdürülebilmesi ve güçlü bir idari yapının oluşmasının temelinde yüksek eğitim kurumlarının önemini benimsemiş eğitimin gelişmesi için bu kurumlara burs sağlamıştır. Onun döneminde birçok yeni okul ve kütüphane kurulmuş, eğitim kurumlarında âlimlere ve bilim adamlarına destek verilmiştir. Vatatzes'in eğitime ve felsefe öğrenimine verdiği önem 1234'te başkentten uzağa gönderdiği Akropolites ve dört arkadaşına yaptığı konuşmada açıkça belirtilmiştir:

'Bu öğrencileri Nikaia'dan uzaklaştırarak okula gönderiyorum, ama seni onlarla eğitimini tamamlaman için sarayımdan kopararak gönderiyorum: Kendini derslerine vererek gerçekten benim evimden çıktığını kanıtlamak sana düşüyor. Soylu bir aileden geldiğin için asker olsaydın, sana şimdi vereceğim ücreti, hatta belki biraz daha fazlasını alacaktın; ama felsefe hocası olursan büyük unvanlara erişeceksin, çünkü insanlar arasında en büyük üne sadece imparator ve filozof ulaşır.'⁶⁵

⁶¹Angold, 2003, p. 751.

⁶² Konstantinopolis'in düşüşünden sonra özellikle alimler arasında Helen kelimesinin kullanımı yaygınlaşmıştır. Alimler bu kelimeyi genellikle Bizans anlamında kullanmışlardır. Angold, M. (1975). pp. 30-31.

⁶³ Mittal, R. (2010). *Hellenism and the Shaping of the Byzantine Empire*. Marquette University, History Department. p. 2.

⁶⁴ Laskarisler döneminde Yunan kültürünün varlığını sürdürmek için klasik eserlerin korunmasına önem verilmiş; yeni kütüphaneler oluşturularak herkesin bu eserlerden yararlanmasını sağlanmıştır. Runciman, S. (1970). *The Last Byzantine Renaissance*. Cambridge at the University Press. Ayrıca Bkz. Kitzinger, E. (1963). *The Hellenistic Heritage in Byzantium Art*, *Dumbarton Oaks Papers*. Vol. 17. pp. 95-115.

⁶⁵ Velmans, T. (2002). Sanat Kentin İmgesi mi? *Konstantinopolis 1054-1261*. İletişim Yayınları. ss. 201-235.

Vatatzes 'ten sonra başa geçen oğlu II. Theodore Laskaris de babası Vatatzes'in sürdürmeye çalıştığı Bizans kültürel yapısını felsefe ile birleştirerek özellikle Aristoteles'in fikirlerini benimsemiş; idari yapının etnik-kültürel yapıyla iç içe olduğunu savunmuştur.⁶⁶

Platon, Aristoteles gibi Antik dönem filozoflarının Laskarisler döneminde yeniden yorumlanması/görüşlerinin benimsenmesi Helenizm'in ve daha sonraki dönemde ortaya çıkacak olan Paleologoslar dönemi Bizans Rönesansı'nın temelini oluşturmuştur.⁶⁷ Bu nedenlerle 1204 Latin İstilasından sonra İznik İmparatorlarının Yunan kültürünü merkezi yapıda, edebi metinlerde ve eğitim kurumlarında sürdürmesi sürgün döneminde Bizans kültürünün varlığını korumuştur.⁶⁸

⁶⁶ Mittal, 2010, pp. 23-25.

⁶⁷ Angelov, D. (2007). *Imperial Ideology and Political Thought in Byzantium (1204-1330)*. Cambridge University Press. pp. 23-24.

⁶⁸ İznik imparatorları, devlet propagandasında, saray retoriğinde 'yeniden fetih' ideolojisini benimsemiştir. Örneğin I. Theodore Laskaris 1208'de birliklerine hitaben yaptığı ve Niketas Khoniates tarafından hazırlanan konuşmasında askerlerini, kaybettikleri vatanlarını geri kazanmak için savaşan Eski Ahit Yahudileriyle karşılaştırmıştır. Yine aynı şekilde Vatatzes'te Yaradılış kitabında kişinin yaşam ağacına giden yolu korumaya hizmet eden kılıca, Tanrı'nın alevli kılıcına benzetilmiştir. Genel olarak Laskarisler döneminde Bizans, Yunan kültürüne bağlılık devam etmiş, yeniden fetih yaklaşımıyla Bizans İmparatorluğu'nun merkezi ve kültürel yapısının yeniden oluşturulması amaçlanmıştır. Angelov, 2007, pp. 101-102.

4. BÖLÜM

III. IOANNES DUKAS VATATZES: Bir İmparatorun Portresi

Laskarisler döneminde Bizans'ın siyasi-kültürel varlığını devam ettirmeye yönelik ortaya çıkan yenilenme sürecinin önemli isimlerinden biri de III. Ioannes Dukas Vatatzes (1222-1254)'tir.⁶⁹ (Res. 5) Vatatzes, uzun ve başarılı hükümdarlık döneminde İznik Devleti'ni Batı Anadolu'nun en güçlü devleti haline getirmiştir. On üçüncü yüzyıldan günümüze ulaşan kaynaklar sınırlı olsa da bazı dönem kaynaklarından Vatatzes'in hayatı ile ilgili bilgiler bulmamız mümkündür. Nerede ve hangi tarihte doğduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte Polemis, Vatatzes'in 1192 veya 1193 yılında Didymoteicho'da (Yunanistan) doğduğunu belirtmiştir. Babasının 1194 yılında bir savaşta öldürülen General Basil Vatatzes olduğu düşünülmektedir. İki erkek kardeşi bulunan Vatatzes'in büyük kardeşi Isaac Dukas Vatatzes'in 1261 yılında öldüğü bilinmektedir. Diğer erkek kardeşinin ise kim olduğuna dair bilgi bulunmamaktadır.⁷⁰ Babası Basil Vatatzes, Bizans imparatorları II. İsaakios ve III. Aleksios'un adı bilinmeyen bir kuzeninin oğludur. Uzaktan da olsa imparatorluk ile bağı bulunan Vatatzes, *Dukas* ve *Vatatzes* soyadlarını kullanarak bu bağı vurgulamıştır.⁷¹ Vatatzes'in saray ile ilişkisi İznik imparatoru I. Theodore Laskaris'in kızı Eirene ile evlenerek daha da güçlenmiştir. (Res. 6) Evlilik yoluyla imparatorluk ailesine katılan Vatatzes, I. Theodore Laskaris'in oğlu olmadığı için onun ardından 1222 yılında Patrik Manuel Sarandina Haritopulos tarafından imparator ilan edilmiştir.⁷²

⁶⁹ Angold, 1975, p. 37.

⁷⁰ Polemis, D. I. (1968). *The Doukai: A Contribution to Byzantine Prosopography*. London: The Athlone Press. pp. 107-109.

⁷¹ II. Theodore Laskaris, Laskaris soyadının yanında babasının Dukas soyadını da kullanarak kendisini geçmişteki yönetici hanedanlığıyla ilişkilendirmiştir. Bkz. Pitamber, 2015, p. 34.

⁷² Dölger, 1932, p. 8. Arabacı, N. (1993). *İznik-Bizans İmparatoru III. Dukas Ioannes Vatatzes ile Konya Selçuklu Sultanlığının İlişkileri*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Edebiyat Fakültesi Orta çağ Tarihi Anabilim Dalı. s. 5.

Vatatzes ve İmparatoriçe Eirene'in tek çocukları kendisinden sonra başa geçecek olan II. Theodore Laskaris'tir. Eirene'in attan düşmesi sonucunda rahmi zarar görmüş ve başka çocukları olmamıştır. Vatatzes, 1239 yılında kaybettiği eşinin ölümünden çok etkilenmiş, günlerce sarayından çıkmamıştır. İmparatoriçe Eirene'in anısına fakirlere bol miktarda sadaka dağıttığı bilinmektedir.⁷³ Vatatzes, ikinci evliliğini ise Batı ile olan diplomatik ilişkilerini güçlendirmek için 1242-43(?)'te Alman İmparatoru ve Sicilya Kralı II. Frederick'in kızı Constance ile yapmıştır.⁷⁴ Bu evlilikten çocuğu olmamıştır. Epilepsi hastası olduğu bilinen Vatatzes, imparatorluğu'nun son dönemlerinde rahatsızlığının artması üzerine Nife gitmiş İzmir dönüşünden yirmi iki gün sonra ise 3 Kasım 1254'te ölmüştür. Cenazesi, eşi imparatoriçe Eirene ile yaptırdıkları Manisa Sosandra Manastırı'na gömülmüştür.⁷⁵ Vatatzes'in 32 yıl gibi uzun bir süre tahtta kalma başarısının hangi dinamiklere bağlı olduğu dönem kaynaklarından anlaşılabilmektedir. Dönem kaynakları ortak bir söylemle Vatatzes'in başarılı bir asker ve iyi bir yönetici olduğu konusunda hemfikirdir.⁷⁶ Siyasi kimliğinin yanı sıra Gregoras'ın da belirttiği üzere ilk eşi Eirene ile özellikle Batı Anadolu'da birçok kilise, manastır, imarethane, hastane yaptırmış; manastırlara bağışlarda bulunmuştur. Halkın refah seviyesinin iyi olmasını her şeyden üstün tutmuşlardır.

'İmparatoriçe Eirene oğlu Theodore'u doğurmasının ardından attan düşüp, düzlüğün büyük bölümünde sürüklendi. Bu eşi İmparator ile izlemek üzere geldiği bir av esnasında vuku buldu. Bundan dolayı rahmi zarar gördü ve artık geri kalan hayatında çocuk sahibi olamayacaktı. İmparator ile birlikte ülkeyi soylu ve düzenli bir şekilde yönettiler ve adaletle düzenin şehirlerde gelişmesi ve açgözlülükle hırsızlığın uzaklaşması için çok sayıda önlem aldılar. Her ikisi birlikte çok güzel, yüksek maliyette, büyük ve ustalık gerektiren yapıya sahip tapınaklar (kiliseler) inşa ettirdiler. İmparator Magnesia çevresinde Tanrı anasının ismine istinaden Sosandra olarak adlandırılan ve Nikaia içindeki Büyük Antônious adındaki kiliseleri; İmparatoriçe ise Olympos dağının yakınında konumlanan Prousa metropolisinin içinde yer alan önde gelen saygıdeğer haberci ve Vaftizci peygamberin adıyla bilinen kiliseyi inşa ettirmişlerdi.

⁷³ Pitamber, 2015, p. 195. Mercangöz, 1985, s. 13. Angelov, 2007, p. 65.

⁷⁴ Angold, M. (2003). *The Fourth Crusade*. Routledge. London and New York. p. 745. Ayrıca Bkz. Dölger, 1932, p. 19. Mercangöz, 1985, s. 14.

⁷⁵ Mercangöz, 1985, s. 15.

⁷⁶ Ostrogorsky, 1986, s. 402.

Onlara ziyadesiyle fazla mülk ve yıllık gelir bağlayıp münzevi bir hayat süren keşişlere manevi olarak mutluluk ve memnuniyetle dolu meskenler sundu. O zaman yalnızca bunları değil, hastaneler ve yoksullar için evler bahşettiler ve böylece Tanrıya karşı sevgilerini açıkça gösterdiler.⁷⁷

Adaletli olma, toplum içerisinde huzuru sağlama, devlet bütünlüğünü koruma gibi genel imparatorluk erdemlerine sahip olan Vatatzes'in diğer imparatorlardan farklı olarak nasıl bir siyasi başarı gösterdiğini diplomatik ilişkileri, sosyo-ekonomik politikaları, yardımsever kişiliği üzerinden açıklayabiliriz.

Diplomatik İlişkileri

İç ve dış politikada oldukça başarılı bir portre çizen Vatatzes, imparatorluğu boyunca dış tehditlere karşı uzlaşmacı bir politika benimseyerek hem toprak bütünlüğünü korumuş hem de devletin sınırlarını genişletmiştir. Bunun yanı sıra Trakya, Makedonya, tüm Batı Anadolu kıyıları ve adalarının kontrolünü de ele geçirmiştir.⁷⁸ Latin İmparatorluğu, Epiros Despotluğu ve Bulgar Çarı II. Ivan Asen arasındaki çatışmalardan yararlanarak kurduğu ittifaklarla önemli siyasi-ekonomik başarılar elde etmiştir. 1222'de tahta geçtiği dönemden itibaren Latinlere karşı başarılı bir askeri politika uygulamıştır.⁷⁹ İlk olarak Ege adalarından Sakız, Midilli ve Sisam'ı Latinlerden geri almıştır. Edirne (Adrianopolis)'yi de ele geçirmiştir ancak aynı dönemde Epiroslu Teodoros Angelos, Selanik'ten yola çıkarak Edirne başta olmak üzere Trakya'nın büyük bir kısmını fethetmiştir. Edirne'nin işgalinden sonra Bulgar Çarı II. Ivan Asen ile ittifak kuran Teodoros Angelos Balkanlarda önemli bir siyasi rol oynamıştır. Ancak bu ittifak uzun sürmemiş ve 1230 yılında Klokotinitza Savaşı'nda II. Ivan Asen'e yenilen Teodoros Angelos, Bulgaristan Krallığı'na esir düşmüştür.

⁷⁷ Orijinal metin için Ayrıca Bkz. A. Kılıç. (2019). *Nikiforos Grigoras'ın Romaiki İstoria Adlı Eserinin I.-VI. Bölümlerinin Çevirisi ve Değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi. s. 95.

⁷⁸ Angold, 1975, p. 2.

⁷⁹ Dölger, 1932, p. 7.

Ardından kardeşi Manuel Selanik'in başına geçmiştir. Makedonya ve Edirne'yi işgal eden II. Ivan Asen, Konstantinopolis'i alamayınca Selanik'in başındaki Manuel ve İznik İmparatoru Vatatzes ile ittifak kurmak zorunda kalmıştır. Asen ve Vatatzes'in askeri gücüyle 1235 yılında Konstantinopolis hem karadan hem denizden kuşatılmıştır. Kesin bir sonuç alamadan geri çekilmeyle sonlanan kuşatmanın ardından Latin İmparatoru II. Baldwin Konstantinopolis'i terk etmiştir. Vatatzes'in kurmuş olduğu bir diğer önemli siyasi ittifak ise aralarında dostane ilişkileri de bulunan II. Friedrich Hohenstaufen'dir. II. Friedrich, Almanya ve Sicilya Krallığı üzerinde hâkimiyet kurmuştur. Vatatzes ile ittifak kurmalarının en önemli sebebi ise ikisinin de Latin İmparatorluğu ile çatışma halinde olmasıdır. II. Friedrich, Latin İmparatorluğu'nu Papalığın güç ve nüfuzunun bir unsuru olarak görürken Vatatzes de İznik'te kurulan Ortodoks Konstantinopolis Patrikliğini tanımayan Papayı Konstantinopolis'i geri alma hedefinde bir engel olarak görmüştür. 1240'ların sonlarında başlayan bu yakın ilişki sonucunda Vatatzes, Konstantinopolis'i geri alma politikasında Batılı bir imparatorun desteğini alarak siyasi bir başarı elde etmiş ve imparatorluk içerisinde güven ortamı sağlamıştır. 1240 sonrasında Anadolu'da Cengiz Han önderliğinde başlatılan Moğol İstilasının yarattığı tehlike sonucunda Anadolu'da bulunan üç önemli devlet: Anadolu Selçuklu Devleti, Trabzon Komnenos Devleti ve İznik Devleti Moğollara karşı ittifak kurmuştur.⁸⁰ Anadolu Selçuklu Devleti ve Trabzon Komnenos Devleti, Moğollar karşısında yenilgiye uğrarken Moğolların başka askeri nedenlerle Batıya doğru yaptıkları saldırıları durdurmasıyla birlikte İznik Devleti Moğol tehlikesinden kurtulmuştur. Böylelikle Vatatzes, Balkan yarımadasındaki seferlerine yönelmiş ve bu seferlerden önemli başarılar elde etmiştir. 1241 yılında Bulgar Çarı II. Ivan Asen'in ölümünden sonra Bulgaristan Krallığı zayıflamış ve fetih hareketlerini devam ettirememiştir. Bulgaristan Krallığı'nın çöküşüyle birlikte Vatatzes, Makedonya ve Trakya'nın tamamını Bulgaristan'dan geri almıştır.

⁸⁰ Ostrogorsky, 1986, s. 394.

1246 yılında ise Selanik'i ele geçirmiş ve Selanik Devleti'nin siyasi varlığına son vermiştir. 1247 yılında Latin hâkimiyetinde olan bazı Trakya şehirlerini de alarak Epiros Despotluğu 'nu kendi egemenliğine katmıştır.⁸¹ Tüm bu kurmuş olduğu ittifaklar sonucunda Vatatzes Latin İmparatorluğu'nun siyasi başarısızlığından yararlanarak İznik Devleti'nin topraklarını genişletmiştir.⁸²

Sosyo-Ekonomik Politikaları

Vatatzes, İznik Devleti'nin sınırlarını genişletmesinin yanı sıra uyguladığı ekonomi politikalarıyla devletin sosyo-ekonomik yapısını da güçlendirmiştir. 'Kendi kendine yetme' *otarşi* politikasıyla yerel ürünlerin kullanımını teşvik etmiştir. Halkın ithal ürünleri almasını sınırlandırmış, ihraç ürünlerini kısıtlayarak iç üretimde yeterliliği sağlamaya çalışmıştır. Tarıma bağlı ekonomiye sahip küçük üreticileri desteklemiş, köylüye sağladığı arazi ve tohum desteği ile onlardan düzenli şekilde ürün elde etmiştir. Buna bağlı olarak halkın refah düzeyi artmış devletin sosyo-ekonomik yapısında bir süreklilik/canlılık görülmüştür.⁸³ Sosyo-ekonomik yapıda kamu yararının ön planda tutulması Vatatzes'in halk tarafından yardımsever ve merhametli imparator olarak anılmasında etkili olmuştur.⁸⁴

⁸¹ Vasiliev, 2017, 599.

⁸² Diehl, C. (2006). *Bizans İmparatorluğu Tarihi*. İlgı Yayınları. (A. Göke Bozkurt, Çev.) s. 135.

⁸³ Angold, 1975, p. 283.

⁸⁴ Spanos'un aktarımına göre Vatatzes, dönem kaynaklarında özellikle Manisa Sosandra Manastırı çevresinde sadaka veren olarak anılmıştır. Spanos, A. (2011). *Imperial Sanctity in Byzantium: The case of the Emperor John III Vatatzes*. University of Agder. pp. 1-7.

Yardımsever-Aziz Kişiliği

Vatatzes, yaptığı bağışlar, dağıttığı sadakalar nedeniyle halk arasında ‘*Merhametli Ioannes*’, ‘*Yunanların Babası*’ olarak anılmıştır.⁸⁵ Pachymeres’in anlatımlarından imparatorun ölümünden yüz yıl sonra bile halk tarafından kendisinden mucize beklenen bir aziz olarak bahsedildiği anlaşılmaktadır.

Pachymeres, 1304 yılında bir mucize yaşandığını, uzun zaman önce ölmüş olan Vatatzes’in bir gece yarısı elinde feneriyle Sosandra Manastırı çevresinde dolaşırken görüldüğünü aktarır. Bu mucizevi olay halkı umutlandırmıştır. Vatatzes’in rölüklerinin bölgeyi Türk işgalinden kurtaracağına inanılmıştır.⁸⁶ Türklerin bölgeyi işgal etmesiyle umutlar sonuçsuz kalsa da imparator uzun yıllar sonra bile kurtarıcı ve koruyucu kimliğiyle hatırlanmıştır. Vatatzes, yirminci yüz yılda bile her yıl 4 Kasım’da Manisa bölgesinde halk tarafından törenlerle saygı ve minnetle anılmıştır.⁸⁷

Vatatzes’in yukarıda bahsedilen siyasi, askeri ve yardımsever kişiliği dönemin edebi metinlerine de yansımıştır. Vatatzes’ten bahseden edebi metinleri⁸⁸ şu şekilde sıralayabiliriz:

- Akropolites’in 1254 yılında Vatatzes’in cenazesi için yazmış olduğu anma konuşması.⁸⁹
- On dördüncü yüzyılda Makedonya bölgesinde bir piskopos tarafından oluşturulan enkomion. (Cod. Vatic. Gr. 579, fol. 229-250).

⁸⁵ Gardner, 1912, p. 194.

⁸⁶ Tok, E. 2012. *Manisa Yakınlarında Bir Orta çağ Kalesi Yoğurtçu Kale*. Manisa Belediyesi Kültür Yayını. s. 162.

⁸⁷ Gardner, 1912, p. 196.

⁸⁸ Tüm Laskaris imparatorları gibi Vatatzes’in de sikke ve mühürlerde bulunan tasvirleri dışında günümüze gelebilmiş bir portresi, onun dönemine tarihlenen bir el yazması ya da Vatatzes ile ilgili bilgi sağlayacak duvar resmi bulunmamaktadır. Dolayısıyla çoğunluğu on dördüncü yüzyıldan sonra oluşturulan edebi metinler Vatatzes’in yardımsever kişiliği ve siyasi etkinliği dışında dönem ile ilgili aydınlatıcı bir bilgi içermemektedir.

⁸⁹ Spanos, 2011, p. 1. Akropolites hastalığının ilerlediği dönemde Vatatzes’in Nif’e geldiğini ve sarayın bahçesindeki çadırdaki öldüğünü belirtir. Orijinal metin ve çeviri için Bkz. Pitamber, 2015, pp. 220-231.

Aynı piskopos tarafından yazıldığı düşünülen bir Vita.⁹⁰

- Konstantine Akropolites'in Vatatzes için yazmış olduğu düşünülen enkomion⁹¹
- Nikephoros Blemmydes'in Vatatzes ile ilgili yazmış olduğu üç şiir. İlk Vatatzes'i adil yargılama anlayışından ötürü övdüğü şiir, ikincisi İmparatoriçe Eirene'in ölümünden sonra Vatatzes'i teselli ettiği şiir, sonuncusu ise Vatatzes'in torunu John IV. Laskaris'in doğumunu kutladığı şiiri 'dir.⁹²
- Pachymeres'in Vatatzes'in ölümünden çok sonra yazdığı methiye.⁹³
- Angelov'un aktarımına göre Bulgaristanlı Jacob Svetaslov'un Vatatzes için yazmış olduğu methiye. Svetaslov, methiyesinde Vatatzes'i Doğu (Anadolu) ve Batı (Balkanlar) arasındaki gün doğumuna benzetmiştir.

Bu benzetme, imparatorun tüm sosyal sınıflara karşı cömert davranışı herkes için eşit parlayan güneşin etkinliği ile ilişkilendirilmiştir.⁹⁴

- On altıncı yüzyıl tarihli British Library Codex Burney 54'teki enkomion. fol. 219. Vatatzes'ten bahseden üç ilahi.⁹⁵
- Lesbiacus Leimonos 124. fol. 38v-47r. Kasım ayında anılan azizler. Aziz Galaktion, Aziz Episteme ve Aziz Vatatzes.⁹⁶

⁹⁰ 1749-1809 yılları arasında Athos'ta yaşayan keşiş Nikodemos Hagioreites tarafından bulunan Enkomion, Heisenberg tarafından 1905 yılında düzenlenip basılmıştır. Enkomion'nun kimin tarafından yazıldığı bilinmemekle birlikte metinden Magnesia'da bir manastırda yaşayan keşiş olduğu anlaşılmaktadır. Metin, Adrianopolis'in Türkler tarafından işgalinden sonra 1365-1370 yıllarında yazılmış olduğu düşünülmektedir. Keşiş, imparatoru bir aziz olarak yansıtmaktan ziyade onun askeri başarılarını vurgulamıştır. Metin aynı zamanda Sosandra'nın kuruluşu ile ilgili bilgiler içermektedir. Ayrıca Nikodemos Hagioreites 'in Vatatzes için yazdığı bir *akolouthia* ve *vita*'sı bulunmaktadır. Bkz. Heisenberg, A. (1905). *Kaiser Johannes Batatzes der Barmherzige. Eine mittelgriechische Legende*. Byzantinische Zeitschrift 14 (1). pp. 160-233.

⁹¹ Spanos, 2011, p. 1.

⁹² Angelov, 2007, p. 65.

⁹³ Spanos, 2011, p. 7.

⁹⁴ Angelov, 2007, p. 80.

⁹⁵ Polemis, ilahilerde Vatatzes 'ten Manisa çevresinde sadaka veren olarak bahsedildiğini ve onun havarilerle eşit kutsallıkta görüldüğünü belirtmiştir. Spanos, 2011, p. 3. Ayrıca Bkz. Ciolfi, L.M. (2018). Not Another Constantine. Rethinking Imperial Sainthood Through the case of John III. Vatatzes. New Europe College. Yearbook 2015-2016. p. 35.

⁹⁶ On beşinci veya on altıncı yüzyılda ismi bilinmeyen biri tarafından kopyalanmıştır. Ciolfi, p. 35.

Tüm bu edebi metinler üzerinden Vatatzes'in aziz kişiliği özellikle yirminci yüzyıl araştırmacıları tarafından tartışılmıştır. Araştırmacılar, imparator'un Katolik ve Ortodoks kiliselerinin birleşmesi konusundaki ılımlı tavrı, ikinci evliliğinde eşini aldattığı varsayımı, her ne kadar diplomatik ilişkilerde kilisenin desteğine önem verse de bazı durumlarda kilise otoritesini kabul etmemesi nedeniyle azizlik profiline uygun olmayan yönleri olduğunu belirtmiştir. Diğer yandan merhamet, hayırseverlik gibi insani erdemlerinden dolayı Vatatzes'in kilise tarafından koruyucu aziz olarak kabul edildiği konusunda hemfikirlerdir.⁹⁷

Koruyucu azizlik rolünü iki dönem üzerinden değerlendirebiliriz. İlk olarak on dördüncü yüzyıldan itibaren Türklerin Manisa bölgesini işgal etmesiyle birlikte halkın Vatatzes'in ruhunun onları kurtaracağına dair inançları üzerinde durabiliriz. İmparator'un dulların, yetimlerin ve yoksulların koruyuculuğunu üstlenmesi, öldükten sonra dahi röliklerinin birçok hastaya şifa olduğuna dair anlatımlar Vatatzes'in koruyucu aziz olarak benimsenmesini kuvvetlendiren etkenlerdir.⁹⁸ İkinci dönem olarak on yedinci yüzyılda Batı Anadolu'nun yeniden ekonomik olarak canlanmasını ve bunun sonucunda Trakya, Ege adalarındaki Yunan halkının tekrar bölgeye dönmesini örnek verebiliriz. Vatatzes, on yedinci yüzyılın ortalarında Patrik IV. Parthenios (1657-62) tarafından aziz ilan edilmiş ve Konstantinopolis'in liturji takvimine dâhil edilmiştir.⁹⁹

⁹⁷ Spanos, 2011, pp. 1-3. Ayrıca Bkz. Constantelos, D. J. (1972). Emperor John Vatatzes' Social Concern: Basis for Canonization, *Kleronomia* 4 (1). pp. 92–104. Papayianni, A. (2004–2005). Emperor John III Doukas Vatatzes: An Orthodox Saint. *Byzantinos Domos* 14. pp. 27–31.

⁹⁸ Pachymeres, Vatatzes'in lahdinin Türkler tarafından Manisa surlarından aşağı atılarak parçalandığını aktarır. Surlardan aşağı atılan bedeni, ona dokunan saf, Müslüman çocuğun felç durumunu iyileştirmiş ve sonunda çocuğun Ortodoks inancını benimsemesinde etkili olmuştur. Ciolfi, p. 34.

⁹⁹ Patrik IV. Parthenios'un (1657-62) Vatatzes'i aziz ilan ettiği belge günümüze gelememiştir. Ciolfi'nin aktarımıyla bu karar ile ilgili tek tanık M. Gedeon'un kısa bir sözüdür. Ciolfi, p. 36.

Her iki dönem de Vatatzes'in imparatorluğu süresince kilise ile anlaşamadığı ya da toplumun ahlaki değerleriyle örtüşmeyen durumlar yaşansa da ölümünden yüzyıllar sonra bile Yunan halkı tarafından hala merhametli, hayırsever ve koruyucu aziz imparator kimliğiyle anılması onun toplum üzerinde ne kadar etkili ve güçlü bir yönetici olduğunu göstermektedir.

Res.5. III. Ioannes Dukas Vatatzes (1221-1254). Kaynak: Pitamber, 2015.

Res.6. İmparatoriçe Eirene. Kaynak: Pitamber, 2015.

4.1. SELÇUKLU-BİZANS İLİŞKİLERİ

Altıncı yüzyıldan itibaren Karadeniz'in kuzeyinden geçip Balkanlara doğru inen Hun, Avar, Bulgar, Peçenek, Uz ve Kıpçak/Kuman gibi Türk toplulukları Bizans İmparatorluğu'nun sınır bölgelerinde uzun süre ciddi bir tehdit oluşturmuştur. Tüm bu mücadeleler süresince Bizans İmparatorluğu bir şekilde topraklarını korumayı başarmış, ancak on birinci yüzyıldan itibaren durum değişmiş; Bizans'ın hâkimiyeti altında olan Anadolu, aynı yüzyılda Türklerin eline geçmeye başlamıştır. 1071 Malazgirt zaferinden sonra ise Türkler Anadolu'da bağımsız bir devlet kurmayı başarmışlardır. Kutalmışoğlu Süleymanşah tarafından kurulan Anadolu Selçuklu Devleti, başta İznik olmak üzere Batı Anadolu'daki birçok Bizans şehrini hâkimiyeti altına almıştır. Türklerin bu ilerleyişinin ciddi boyutlara ulaşması ve Selçuklu Türklerinin Marmara bölgesine kadar gelip Konstantinopolis'i bile tehdit edecek gücü elde etmeleri, Bizans İmparatorluğu'nun papadan yardım istemesine neden olmuştur. Bu yardım çağrısı üzerine yaklaşık iki yüzyıl süren ve Orta çağın en önemli olaylarından biri olan Haçlı Seferleri başlamıştır.¹⁰⁰ Öte yandan Bizans İmparatorluğu, Türk topluluklarını savaş ya da diplomasi yoluyla kontrol altında tutmayı başarmış; özellikle Bizans İmparatorluğu ile Selçuklular arasında on birinci yüzyılın ilk yarısından itibaren başlayan ilişkiler zaman zaman kurulan ittifaklar ve yapılan antlaşmalarla ılımlı şekilde yürütülse de siyasi mücadele her zaman devam etmiştir. Bizans İmparatorluğu, Selçukluların kendilerinden aldıkları bölgeleri yeniden kazanmak isterken Selçuklular da yurt olarak benimsedikleri Anadolu'da egemenliklerini güçlendirmek istemiştir.

¹⁰⁰ Pachymeres, G. (2016). *Bizanslı Gözüyle Türkler*. (İ.B. Barlas, Çev.) İlgî Kültür Sanat Yayınları. ss. 10-11.

Diğer yandan Konstantinopolis'in gıda ihtiyacını karşılayan, verdiği vergilerle önemli bir gelir kaynağı oluşturan ve Bizans ordusuna asker sağlayan Anadolu, Bizans İmparatorluğu için her zaman önemini korumuştur.¹⁰¹ İznik Devleti'nin kurulmasıyla birlikte dış saldırılara karşı sınır güvenliğini sağlamak önem kazanmıştır.¹⁰² Gerek I. Theodore Laskaris gerekse Vatatzes sınırların korunmasına önem vermiş ve Kumanlar gibi farklı Türk boylarının sınır kalelerinde, orduda görev almasını desteklemiştir.¹⁰³ Böylelikle Anadolu'ya yapılan Türk akınlarının yavaşlayabileceği düşünülmüştür. Bu çerçevede sınırların güvenliği genellikle savaşarak değil de barışçıl bir yaklaşımla kurulan siyasi ittifaklarla sağlanmaya çalışılmıştır. 1240 sonrasında Anadolu'da ortaya çıkan Moğol İstilasına karşı İznik Devleti, Trabzon Komnenos Devleti ve Selçuklularla ittifak yaparak sınır güvenliklerini korumayı amaçlamıştır. Moğol istilasına karşı 1243 yılında Vatatzes ve Selçuklular arasında bir ittifak antlaşması yapıldığı bilinmektedir.¹⁰⁴ Bu ittifaklar sonucunda Trabzon Komnenos Devleti ve Selçuklular Moğollara karşı yenilse de Vatatzes doğudan gelen tehlikenin geçici bir süreliğine durmasıyla birlikte Balkanlardaki fetihlerine devam edebilmiştir. İç ve dış siyaseti başarıyla yöneten Vatatzes, Selçuklular ile karşılaştığı sorunları ekonomik ve politik çerçevede ılımlı bir tavırla değerlendirerek İznik Devleti'ne avantaj sağlamıştır. Özellikle sınır bölgelerinde Türklerle yapılan ticaret sonucunda imparatorluğa birçok kumaş ve değerli maden girmiş, Türkler de İznik Devleti'nden tahıl satın alarak karşılığında yüklü miktarlarda para ödemişlerdir.¹⁰⁵

¹⁰¹ Ayönü, Y. (2014). *Selçuklular ve Bizans*. Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, IV/A-2-1.1 Dizi, 16, XVIII.

¹⁰² Langdon, J. S. (1992). *Byzantium's Last Imperial Offensive in Asia Minor: The Documentary Evidence for and Hagiographical Lore About John III Ducas Vatatzes' Crusade Again*. s. 10.

¹⁰³ Bkz. Gardner, 1912, p. 157. Shukurov, 2016, p. 110.

¹⁰⁴ 1243 yılında yapılan Köseadağ Savaşı'ndan sonra İznik Devleti, Selçuklulara yardım eden tek devlet olmuştur. Sultan ve İmparator, Menderes Irmağı üzerindeki Tripolis'te anlaşma yapmak üzere buluşmuş ancak birlik uzun ömürlü olamamıştır. Ataç, N. (2021). *On İkinci ve On Üçüncü Yüz Yıllarda Anadolu'da Bizans-Selçuklu Kültürel İlişkileri ve Yerel (Yerleşik) Sanat*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. s. 53.

¹⁰⁵ Vatatzes, on bin kadar Kuman'ı kısmen Trakya ve Makedonya'daki sınır bölgelerine kısmen de Menderes Havzasına yerleştirerek hem ordunun asker ihtiyacını karşılamış hem de sınır güvenliğini sağlamayı amaçlamıştır. Bizans İmparatorluğu'nun düşündüğünün aksine Kumanlar gibi göçebe boylar kültürleri, dilleri ve yaşam biçimleri bakımından benzerlik gösterdikleri Türkmenleri ile çoğu zaman desteklemiş ve Türklerin Anadolu'da hızla yayılarak Anadolu'yu Türkleştirmelerine yardımcı olmuştur. Bkz. Langdon, J. S. 1992, pp. 30-32. Dölger, 1932, p. 19.

Bunun sonucunda Vatatzes döneminde İznik Devleti sürekli savaş halinde olsa da yaptığı ittifaklarla ve kurduğu ticari ilişkilerle ekonomik anlamda maddi sıkıntı çekmemiştir. Bizans-Türk ilişkilerini genel olarak değerlendirecek olursak Geç Bizans kaynaklarında belirtildiği üzere özellikle on birinci yüzyıldan itibaren Bizans İmparatorluğu sınırları içerisinde yoğun bir Türk varlığından söz edebiliriz. Söz konusu Türkler çoğunlukla merkezden, stratejik noktalardan uzak Batı Anadolu sınırlarındaki kırsal alanlara yerleştirilmiştir. Bizans toplum yapısında Türkler genellikle alt ve orta sınıfa mensup kişiler olmuştur. Bazıları ise Slav ve Yunanlarla evlenerek Bizans vatandaşlığına geçmiştir. Vatandaşlığa geçmelerinin sonucu olarak da kendilerine mülk/arazi verilmiştir. Çoğu, eyaletlerde önemli rütbelerde görev almıştır. Shukurov, birçok imtiyaz sahibi olan ve zamanla Hristiyanlaşan bu Türkleri 'Bizanslı Türkler' olarak tanımlamış, asker kökenli olmalarından dolayı Bizans ordusunda neredeyse her dönemde (Komnenoslar, Laskarisler ve Paleologoslar), önemli/kıdemli askeri görevlerde bulunduklarını belirtmiştir.¹⁰⁶ Bizans-Türk ilişkilerindeki bir diğer önemli nokta ise Bizans İmparatorluğu ile Anadolu Selçuklu Devleti arasındaki ilişkilere bağlı olarak iki devlet ve iki kültür arasında yaşanan sosyal-siyasi çatışmanın yanı sıra kritik dönemlerde kurulan stratejik-politik ilişki. Selçuklu Sultanı II. Mesud'un İonannes Komnenos'un sarayına kaçıp daha sonra Bizans'ın yardımıyla tahtını geri alması yine aynı şekilde I. Kılıçarslan'ın Bizans sarayında en iyi şekilde misafir edilmesi, 1205-1206 yılları arasında Selçuklu Devleti'nin Latin saldırılarına karşı İznik Devleti'ne yardım etmesi bu duruma örnek gösterilebilir.

Tüm bu değerlendirmelere bağlı olarak Yunanlar ve Türkler arasındaki ilişkiler siyasi-dini uyuşmazlıklara rağmen birçok dönemde Ortodoks-Katolik Hristiyanları arasındaki ilişkilerden çok daha yakın olmuştur.¹⁰⁷ Her iki toplumda Anadolu'yu yurt olarak benimsemiş, Rum/Türk kimlikleriyle bir arada var olmayı kabullenmişlerdir.

¹⁰⁶ Shukurov, 2016, p. 413.

¹⁰⁷ Balivet, M. (2016). Konstantinopolis'te Türkler (11.-15. Yüzyıllar). *Bizans, Yapılar, Meydanlar ve Yaşamlar*. ss. 285-301. C. Pralong, A. Pralong (Ed.) Kitap Yayınevi.

4.2. VATATZES DÖNEMİNDE ÖNEMLİ KENT MERKEZLERİ

Haçlı Seferlerinin olumsuz etkileri ve Selçukluların yayılmacı politikası nedeniyle özellikle on ikinci yüzyılın başında Anadolu kentlerindeki iç karışıklıklar artmış; sınır savunmaları oldukça zayıflamıştır. I. Theodore Laskaris'in 1211 yılında Antakya Savaşında Selçuklulara karşı kazandığı zaferle kıyı bölgeleri Türk akınlarından korunmuştur. Vatatzes, gerçekleştirdiği fetihlerle sınırları genişletmiş, İznik Devleti'ni Ege Bölgesi'nin en güçlü devleti haline getirmiştir. Batı Anadolu kıyıları ve adalarının kontrolünü ele geçirmiştir. 1241 yılında Bulgaristan Krallığı'nın çöküşünü fırsat bilen Vatatzes, Makedonya ve Trakya'nın tamamını Bulgaristan'dan geri almıştır. 1246 yılında ise Selanik'i ele geçirmesiyle birlikte Selanik Devleti'nin siyasi varlığı sona ermiştir. 1247 yılında Latin hâkimiyetinde olan bazı Trakya şehirlerini de alarak Epiros Despotluğu 'nu kendi egemenliğine katmıştır. İznik Devleti döneminde yapılan bu fetihler sonucunda Bizans İmparatorluğu eski sınırlarına kavuşmasa da Batı Anadolu'da siyasi ve ekonomik varlığını sürdürmeyi başarmıştır. Bu bağlamda İznik imparatorları özellikle Batı Anadolu'nun kıyı bölgelerinde egemenlik kurmak istemişlerdir. Bölge, geniş nehir vadileri, alüvyon ovaları, sulak alanları ile tarıma oldukça elverişlidir. Manisa, Spil Dağı etekleri, Sakarya (Sangarios), Simav (Makestos), Bakırçay (Kaikos), Gediz (Hermos), Küçük Menderes (Kystros) ve Büyük Menderes (Maiander) gibi arazilerde yapılan ekilebilir tarım ve hayvancılık imparatorluğun temel ihtiyaçlarını karşılayan en önemli ekonomik faaliyetler olmuştur.¹⁰⁸ I. Theodore Laskaris her ne kadar İznik'i devletin yeni merkezi olarak belirlese de İzmir yakınlarındaki Nif/Kemalpaşa (Nymphaion) hem önemli bir sınır bölgesi hem de imparatorların yazlık/mesire yeri olarak kullandığı bir kent olmuştur.

¹⁰⁸ İznik Devleti'nin refah düzeyi büyük oranda hayvancılık ve ekilebilir tarıma bağlı olmuştur. Sınır bölgelerinde büyük hayvan sürülerinin olduğu ve özellikle Akdeniz'de zeytincilik, bağcılık gibi ekonomik faaliyetlerin gerçekleştirildiği bilinmektedir. Menderes vadisinde ve Batı Anadolu'nun genelinde kışlık otlak alanları ve yaylacılık ekonominin geleneksel bir özelliği olmuştur. Angold, 1975, p. 103. Gardner, 1912, pp. 193-198.

1214 yılında Latin Kralı, Hainault Henry ve I. Theodore Laskaris arasında Nif'in sınır olarak kabul edildiği antlaşmayla birlikte yaklaşık on yıl süren bir barış dönemi yaşanmıştır. Bundan sonraki süreçte özellikle Vatatzes döneminde imparatorluğun idari ve siyasi yönetimi İznik'ten Nif'e taşınmıştır.¹⁰⁹ Başkent'in İznik'ten Nif'e taşınmasında rol oynayan faktörleri şu şekilde özetleyebiliriz: Angold'un da belirttiği üzere Nikea Devleti'nin kentleri genel olarak iki gruba ayrılır: Kuzeyde İznik, Bursa, İzmit ve Karadeniz Ereğlisi (Pontic Herakleia) gibi büyük kale şehirleri ve Nif'in yakından bağlantılı olduğu Batı Anadolu şehirleri. Bu iki grup şehir, Balıkesir (Achyraus) üzerinden bir rota ile birbirine bağlanmıştır. (Harita 2) Anadolu'nun büyük bir kısmının Selçuklu tarafından işgal edilmesiyle birlikte Konstantinopolis'ten Anadolu'ya doğrudan geçişler oldukça tehlikeli hale gelmiştir. Örneğin, bu geçişlerin en önemli merkezi olan Eskişehir (Dorylaion) hiçbir zaman tam anlamıyla geri kazanılamamıştır. Selçuklulara karşı Bizans seferleri, Menderes vadisinden Konya'ya giden yol boyunca yoğunlaşmıştır. Bu nedenle Vatatzes, imparatorluğun merkezini Nif'e taşımıştır. Kent, Alaşehir, Sardes, Tripolis üzerinden Selçuklu sınırına giden ana yol üzerindeydi. Ayrıca İzmir ve Manisa'ya geçişi sağlayan kent, Menderes vadisi aracılığıyla Efes (Ephesos) ile doğrudan bağlantılı olmuştur. Kentte bulunan ve Eyice'nin tanımıyla Laskarisler Sarayı olarak bilinen yazlık saray İznik imparatorları tarafından düzenli olarak kullanmıştır.¹¹⁰ Vatatzes de sara hastalığı nedeniyle hayatının son dönemlerini geniş bahçeleri ve ılıman bir havası olan Nif'te geçirmeyi tercih etmiştir.¹¹¹ Vatatzes döneminin bir diğer önemli kenti olan Alaşehir, imparatorluğun güneydoğu sınırını oluşturmuştur. Akropolites kentten, Selçuklu sınırına çok yakın büyük ve kalabalık bir şehir olarak bahsetmiştir.

¹⁰⁹ Pitamber, 2015, p. 209.

¹¹⁰ İznik Devleti döneminde mesire yeri olarak kullanılan ve Nif adıyla anılan Nymphaion İzmir'i Sardes'e bağlayan antik yolun üzerindedir. Kurtuluş Savaşından sonra adı Kemalpaşa olarak değiştirilmiştir. Eyice, S. (1961). İzmir Yakınında Kemalpaşa (Nif) da Laskaris'ler Sarayı. *Belleten* içinde (C. XXV, S. 97. ss. 2-4). Türk Tarih Kurumu,

¹¹¹ Gardner, 1912. p. 301. Pitamber, 2015, p. 231.

Antik dönemden itibaren var olan Tripolis, Denizli (Laodikeia), Honaz (Khonai) gibi kentler kuşkusuz Menderes nehri çevresinde Türklerle sınır oluşturan en önemli şehirler olmuştur. Vatatzes'in bu bölgelerde sınır savunmasına önem verdiği ve savunma amaçlı kaleler yaptırdığı bilinmektedir.¹¹²

Sınır bölgelerindeki toprakların işletilmesine önem veren Vatatzes, arazilerin iyileştirilmesi için teşviklerde bulunmuş ve birçok yeni manastırın yapılmasını sağlamıştır. Böylelikle hem sınırların güvenliği sağlanmış hem de imparatorluğun ekonomik hayatı canlanmıştır.¹¹³ Spil Dağı'nın eteklerinde kurulan ve Laskarisler döneminde önemli bir kent olan Manisa ile ilgili sınırlı sayıda bilgi mevcuttur. Manisa ve çevresindeki Gediz, Bakırçay, Menderes gibi nehirlerin suladığı vadiler hem tarım ürünleri hem de doğal mineral kaynakları ile on üçüncü yüzyılda bölgenin zenginleşmesinde önemli bir rol oynamıştır. Spil dağından çıkarılan ve işletilen demir madeni, Hindistan ve Mısır'dan gelen ürünlerin imparatorluğun merkezi olan Manisa pazarında satılması bölgenin sosyo-ekonomik yapısını geliştirmiştir. Vatatzes döneminde imparatorluğun hazinesi İznik'ten Manisa'ya taşınmış ve gelişen ekonomik yapı ile bölgede imar faaliyetleri de artmıştır.¹¹⁴ Akropolites, Gregoras ve Pachymeres'in aktarımlarından Bizans döneminde Manisa'da bir kalenin onarımından, iki kilise, bir manastır ve bir sarayın varlığından söz edilmekle birlikte günümüzde bu yapılara dair herhangi bir iz bulunmamaktadır. Kentin bilinen en önemli yapısı Vatatzes tarafından yaptırılan Sosandra Manastırı'dır. Manastır, Laskarisler döneminde imparatorluğun mezar yeri olarak kullanılmıştır.¹¹⁵

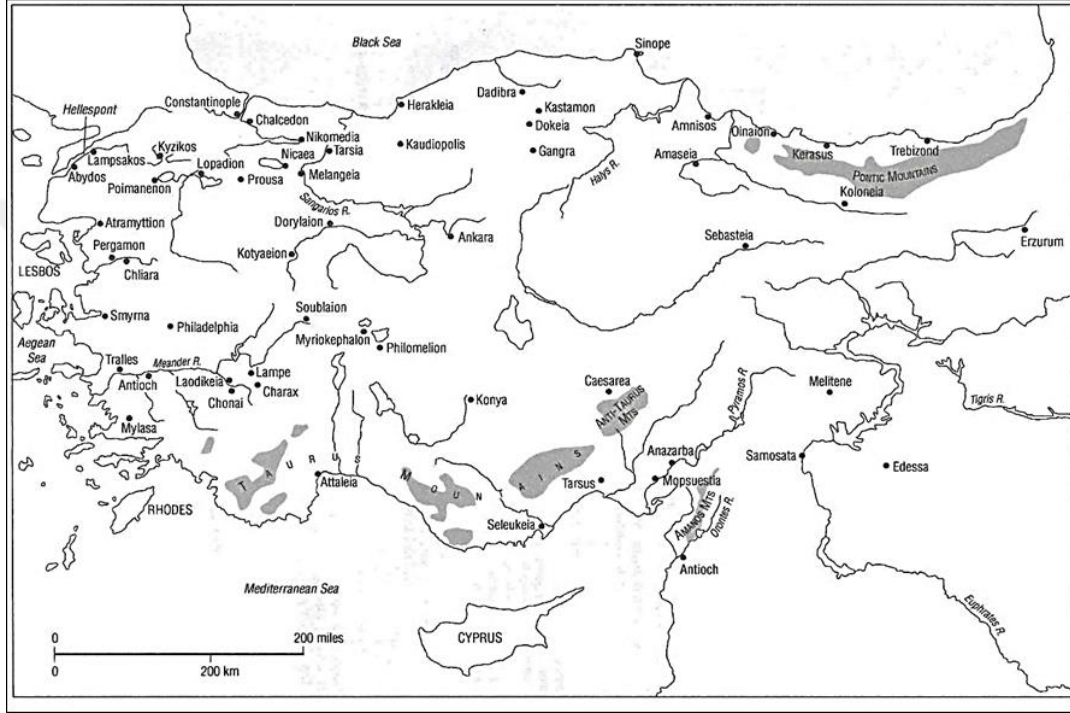
¹¹² Bkz. Foss, C. (1979). *Late Byzantine Fortifications in Lydia*. Byzantinistik. 28. Band. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien. pp. 297-321.

¹¹³ Latinlerin fethettiği bölgelerden gelen mülteciler nedeniyle Batı Anadolu'nun nüfusu bir hayli artmıştır. I. Theodore Laskaris, dağılan Bizans İmparatorluğu'nun birliğini yeniden sağlamak için mültecilerin Batı Anadolu'ya yerleşmelerini teşvik etmiştir. Özellikle Ege adalarından Nikea Devleti'ne yoğun bir göç yaşanmıştır. Daha sonraki dönemlerde Vatatzes, Mytilene (Midilli), Sakız, Sisam, Kos ve İcaria adalarını Latin işgalinden kurtarmıştır. Nikea Devleti'nin nüfuslanmasındaki bir diğer önemli unsur ise sınır bölgelerine yerleştirilen Kumanlardır. Frigya ve Maiander vadisi boyunca yerleşen Kumanlar, imparatorluğun nüfusunu iyice arttırmış ve sınırların savunulmasında önemli bir rol oynamıştır. Angold, 1975 ss. 104-105.

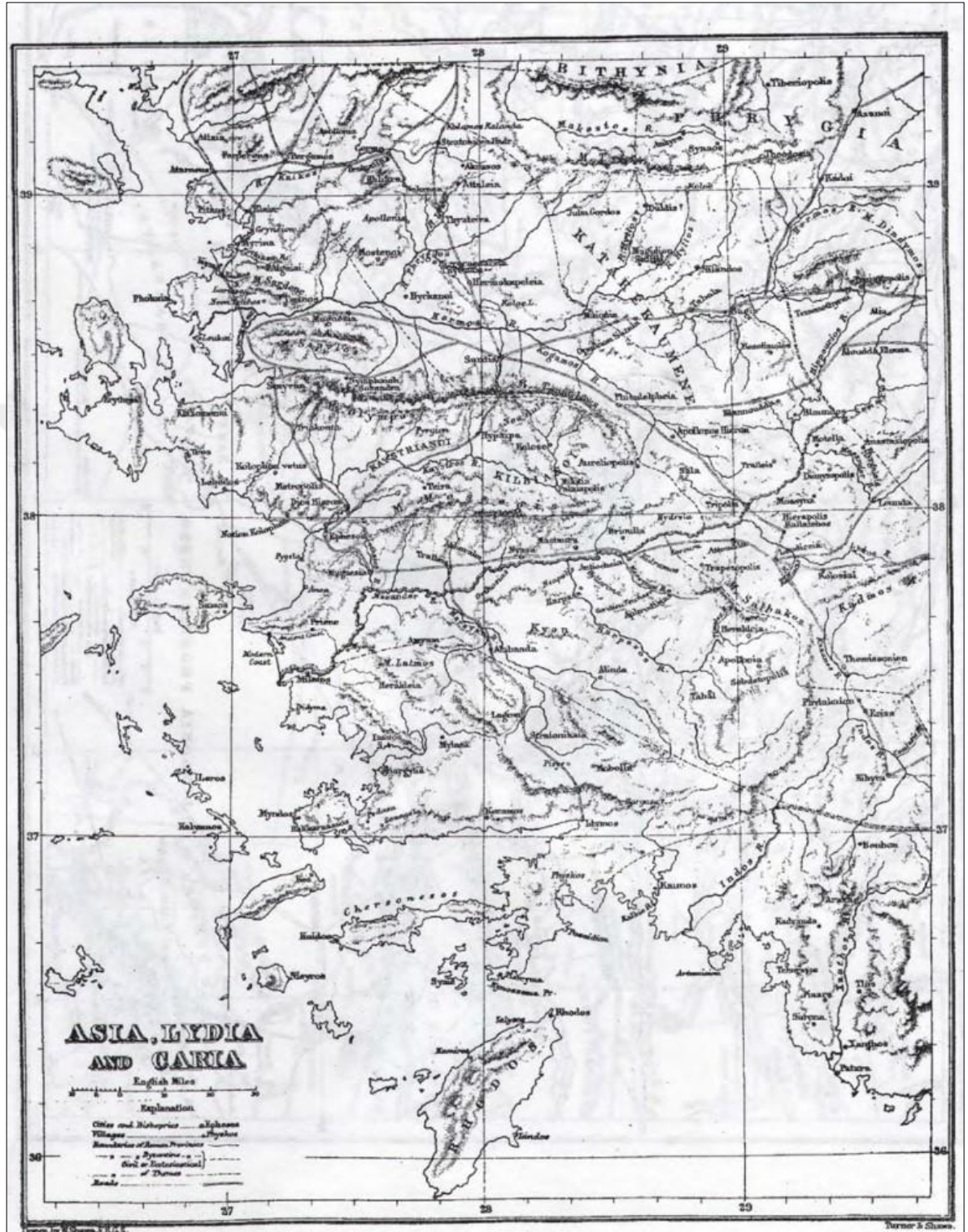
¹¹⁴ Tok, E. 2012, s. 162.

¹¹⁵ Aktur, H. (2019). From Magnesia to Manisa. *International Workshop on Late Byzantine Cities (1204-1461)*. Bahçeşehir Üniversitesi.

Vatatzes, fethettiği kentlerde birçok kilise ve manastıra bağışlarda bulunmuş, İznik başta olmak üzere Batı Anadolu'daki birçok kentte okul, kütüphane kurarak eğitime destek vermiştir. Vatatzes'in kentlerdeki bu sosyo-ekonomik, kültürel etkinliği halkın güvenini kazanmış buna bağlı olarak İznik Devleti'nin Batı Anadolu'daki hâkimiyeti güçlenmiştir.

Harita 2: On İkinci Yüzyılda Anadolu, Kent Merkezleri. Kaynak: Simpson, 2013.

4.3. İMAR FAALİYETLERİ

Vatatzes döneminde Batı Anadolu'daki imar faaliyetleri İznik Devleti'nin sosyo-ekonomik politikalarıyla ilişkili olarak farklı bir ivme kazanmıştır. İnşa edilen birçok manastırda ticaret ve tarım faaliyetleri yoğunlaşmış dolayısıyla devletin sosyo-ekonomik yapısı güçlenmiştir. Banilik faaliyetlerinde kilise ve manastırların yanı sıra hastane, okul, düşkünler evi, imaret gibi kamu yararını gözetten yapılara da ağırlık verilmesi bölgenin refah düzeyini arttırmıştır.¹¹⁶

Vatatzes'in banisi olduğu, bağışta bulunduğu, onarımını gerçekleştirdiği yapılar Akropolites, Blemmydes, Gregoras gibi dönem kaynaklarından ve bölgenin önemli manastırı olan Lembos manastırı kayıtlarında adı geçen yapı isimlerinden anlaşılmaktadır.¹¹⁷ Yapıların imar tarihi, konumu veya isimleriyle ilgili yeterli bilginin bulunmaması bu yapıların doğrudan Vatatzes dönemine tarihlendirilmesini zorlaştırmaktadır. Tezin bu bölümünde Vatatzes tarafından yaptırıldığı bilinen Laskaris Sarayı ve Sosandra Manastırı detaylı olarak ele alınmış, yapılan kazılar sonucunda Laskarisler/Vatatzes dönemi ile ilişkilendirilen Nif Dağı Başpınar yapıları ve Anaia Kadıkalesi incelenmiştir. Bu yapıların dışında imar tarihi ve konumu hakkında yeterli bilgi bulunmayan ancak Vatatzes dönemi ile ilişkilendirilen İznik Aziz Anthonios Manastırı, Kouzenas Manastırı, Amanariotissa Manastırı, kale ve sur onarımları isim olarak belirtilmiştir.

¹¹⁶ Mercangöz, Z. (1985). *Batı Anadolu'da Geç Dönem Bizans Mimarisi: Laskarisler Dönemi Mimarisi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi, Ankara. s. 15.

¹¹⁷Dölger, 1932, p. 9. Tok, 2012, ss. 128-154.

Laskaris Mimarisi

Buchwald, Laskaris mimarisini detaylı olarak ele aldığı makalesinde Nif bölgesinin doğusunda bulunan Sardes E kilisesi dışında Bafa Gölü çevresinde Latmos (Beşparmak Dağları) üzerinde ye alan Kahve Hisar, İkiz Ada, Kirselik/Eğridere kiliseleri ve Nif Laskaris Sarayı'nın da içerisinde bulunduğu Batı Anadolu'daki beş yapıyı tanıtmıştır. (Harita 4) Bu yapıların dışında günümüze ulaşamayan Alaşehir Peygamber Naum Kilisesi ve Sakız Ada'daki dört kiliseyi yapı planları, malzeme teknik ve dış cephe dekorasyonundaki benzer üsluplar bakımından Laskarisler dönemine tarihlemiştir.¹¹⁸ Bu bağlamda Latmos Kilise 8, Sakız Adası Panagia Krina Kilisesi¹¹⁹ cephelerinde görülen Laskaris mimarisine özgü dış cephe bezemeleri Vatatzes dönemine tarihlendirilen Laskaris Sarayı ile benzerlikler göstermektedir. Kesme taş blokların arasına dikey tuğlaların yerleştirilmesi, baklava ya da menderes, zikzak desenleri kullanarak haç ve Yunan harfi motiflerinin oluşturulması Laskaris mimarisinin geleneksel Helen/Bizans mimari anlayışını benimsediğini göstermektedir. Buchwald, bu benzerliği mimariye yansıyan eklektik yapıyla açıklamaktadır. Bizans mimari geleneğinde yaygın olarak görülen ana mimari formlar, dış cehpe düzenlemeleri, kesme taş, tuğla dizilimi gibi dekoratif unsurlar birleştirilerek Laskaris yapılarında kullanılmıştır. Örneğin Yunanistan'da on birinci ve on ikinci yüzyıllarda dış cepheleri süsleyen kûfi tuğla formları Laskarisler döneminde Yunan alfabesinin karakterlerine dönüştürülmüştür.¹²⁰ Mimaride benimsenen bu ikonografi Laskarislerin sosyo-ekonomik ve kültürel yapıda benimsediği köklerine bağlı kalma, Yunan anlayışını sürdürme eğilimiyle örtüşmektedir.

¹¹⁸ Mercangöz, 1985, s. 32. Buchwald, H.H. (1979). Lascarid Architecture. *Byzantinistik*. 28. Band. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien. pp. 261-297.

¹¹⁹ Krina'daki Meryem'e adanan kilisenin Vatatzes'in Sakız Adası'nda Latinlere karşı kazandığı zaferin anısına yaptırdığı bilinmektedir. Buchwald, 1979, p. 291.

¹²⁰ Buchwald, 1979, p. 294.

Buchwald'ın makalesinde belirttiği yapıların dışında Vatatzes dönemine tarihlendirilen yapı onarımlarını ve imar faaliyetlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- İzmir Kadifekale, İznik ve Manisa kent surlarının yenilenmesi. (13.yüzyıl)¹²¹
- Nif/Kemalpaşa kalesi ve surları¹²²
- İzmir yakınlarındaki Lembos manastırının yenilenmesi.¹²³ (13. yüzyıl)
- İmparatoriçe Eirene ile yaptırdıkları İznik Aziz Anthonios Manastırı.¹²⁴ (13. yüzyıl)
- İmparatoriçe Eirene'in Bursa Olympos dağında Ioannes Theologos'a ithafen yaptırdığı manastır.¹²⁵ (13. yüzyıl)
- Nif/Kemalpaşa Laskaris Sarayı (1222)
- Manisa Sosandra Manastırı (13. Yüzyıl)
- Manisa yakınında İmparatoriçe Eirene'in yaptırdığı Kouzenas Manastırı (13. yüzyıl)¹²⁶

¹²¹ Bizans döneminde *Palaia Kastron* adıyla da anılan Kadifekale'nin yıkılmış olan kuzey kapısı üzerinde bulunan yazıt günümüze gelememiştir. Yazıt, yirmi dizeden oluşan bir şiirsel metindir. Onuncu ve on birinci dizelerde Vatatzes ve eşi Eirene'in ismi, 1222-1223 tarihleri geçmektedir. Mercangöz, 1985, s. 34. Diğer sur ve kale onarımları için Ayrıca Bkz. Foss, 1979, pp. 297-321. Late Byzantine Fortifications in Lydia. *Byzantinistik*. 28. Band. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien. pp. 297-321.

¹²² Orta surların beşgen kuleleri İzmir Kadifekale surları ile benzerlik göstermektedir. Bu nedenle kalenin Vatatzes döneminde yapıldığı düşünülmektedir. Mercangöz, 1985, s. 103. Foss, 1979, pp. 309-312.

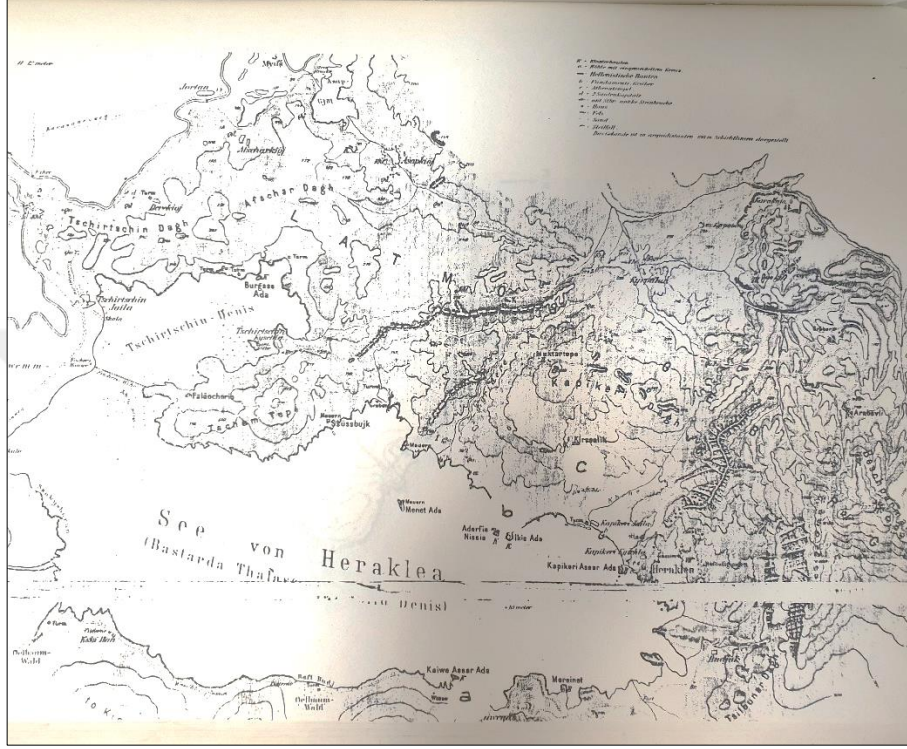
¹²³ Lembos kayıtlarında Meryem'e adanan manastırın on üçüncü yüzyılda harap durumda olduğu ve Vatatzes döneminde yeniden yaptırıldığı anlaşılmaktadır Dölger, 1932, p. 8.

¹²⁴ Manastırın konumu ile ilgili kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte yapının Eyice'nin bahsetmiş olduğu İstanbul Kapı veya Yenişehir Kapı yakınlarındaki iki kiliseden biri olma ihtimali üzerinde durulmaktadır. Bkz. Eyice, S. (1949). İznik'te Bir Bizans Kilisesi," *Belleten*. İçinde (S. 13, 37-52). Ermiş, Ü.M. (2009). *İznik ve Çevresi Bizans Devri Mimari Faaliyetinin Değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi İstanbul.

¹²⁵ Mercangöz, 1985, s. 73.

¹²⁶ Bizans döneminde Spil Dağı'nın güneyi Kouzenas adıyla anılmıştır. Vatatzes ve İmparatoriçe Eirene'in dağın bu bölümünde Meryem'e adanan bir manastır inşa ettirdiği bilinmektedir. Manastırın konumu ve imar tarihi ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Bkz. Heisenberg, 1905, p. 167. Tok, 2012, ss. 124-126. Mercangöz, 1985, s. 70.

- Manisa Amanariotissa Manastırı¹²⁷ (13. Yüzyıl)
- Anaia (Kuşadası) Kadikalesi (10. ve 13. yüzyıllar)
- Nif Dağı Başpınar Yapıları (10.-13. yüzyıllar)

Harita 4: Bafa Gölü Çevresindeki Kilise ve Manastırlar. Kaynak: Mercangöz, 1985.

¹²⁷ Batı Anadolu'daki diğer manastırlar gibi Amanariotissa Manastırı'nın da imar tarihi ve konumu tartışmalıdır. Yapının konumu ile ilgili ilk tartışmaları başlatan Fontier, Spil Dağı'nın uzantısı olan ve günümüzde Yamanlar adıyla anılan dağın isminin bu manastıra verildiğini öne sürmüştür, Amanariotissa Manastırı'nı İmparatoriçe Eirene'in yaptırdığı Kouzenas Manastırı ile özdeşleştirmiştir. Tok, 2012, s. 129. Ayrıca Bkz. Fontrier, A. M. (1892). Le Monastère de Lembos près de Smyrne et ses possessions au XIIIe siècle (pl. XVIII). In: Bulletin de correspondance hellénique. Volume 16, pp. 379-410. Ahrweiler, H. (1965). L 'histoire et géographie de la région de Smyrna entre les deux occupation turques (1081-1317) particulièrement au XIIIe siècle, TM I. p. 99.

4.3.1. Nif Dağı Başpınar Yapıları

Nif Dağı, İzmir Körfezi'nin hemen doğusunda, çevresindeki gelişmiş ulaşım ağıyla hem deniz hem de iç kesimle bağlantılı, madenlere, verimli alüvyon topraklara ve arazi yapısından dolayı çok sayıda su kaynağına sahip, doğal korunaklı, kısaca yerleşim yeri olarak seçilebilecek bir bölgedir. Kuzeyinde, Spil Dağı ile arasında, Gediz nehrinin bir kolu olan Nif Çayı tarafından sulanan Kemalpaşa Ovası; doğusunda, İzmir-Sardes yolunu güneye, Küçük Menderes Vadisi'ne bağlayan ve Nif Dağı'nı Bozdağ sırasından ayıran Karabel Geçidi, güneyinde ise Torbalı Ovası yer alır. Bugün, Nif Dağı, İzmir İlinin, Kemalpaşa/Nif, Torbalı, Buca ve Bornova ilçelerinin sınırları içinde bulunmaktadır.¹²⁸ (Res. 6) Kentin erken dönem tarihi iyi bilinmemekle birlikte on üçüncü yüzyılda I. Theodore Laskaris'in Nif bölgesine sıklıkla geldiği bilinmektedir. Vatatzes'in imparatorluk merkezini İznik'ten Nif'e taşıması ve özellikle sağlık sorunları nedeniyle zamanının çoğunu bu bölgede geçirmesiyle birlikte Nif Dağı ve çevresi Laskarisler dönemi için önemli bir merkez haline gelmiştir.¹²⁹ Bölgede 2006 yılında Karamattepe, Dağkızılca ve Başpınar mevkilerinde Prof. Dr. Elif Tül Tulunay'ın¹³⁰ başkanlığında yürütülen Nif Dağı arkeolojik kazı çalışmalarının başlamasıyla birlikte Başpınar bölgesinde ortaya çıkan Bizans yapıları bize Laskarisler dönemi ve Nif Dağı çevresinin konumuyla ilgili önemli bilgiler sağlamaktadır.¹³¹ Başpınar bölgesi ve Bizans yapıları, Nif Dağı kazı raporları ile tez çalışması kapsamında Temmuz 2021'de Nif Dağı kazı evine gerçekleştirilen ziyaret sonucu Prof. Dr. Daniş Baykan'ın bizzat kazı alanında verdiği bilgiler ışığında tanıtılıp değerlendirilecektir.

¹²⁸Tulunay, E.T. (2012). *Smyrna (İzmir) Yakınlarında Birçok Kültürü Barındıran Dağ: Nif (Olympos)*. Colloquium Anatolicum XI, ss. 81-99.

¹²⁹ Pitamber, 2015, p. 209.

¹³⁰ İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Klâsik Arkeoloji Ana Bilim Dalı öğretim üyesi. Nif Dağı arkeolojik kazı çalışması 2020 yılından itibaren İstanbul Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Klasik Arkeoloji Ana Bilim Dalı öğretim üyesi Doç. Dr. Müjde Peker başkanlığında yürütülmektedir.

¹³¹ Bizans yapılarının bulunduğu Başpınar bölge kazısı Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı öğretim üyesi Prof. Dr. Daniş Baykan sorumluluğunda yürütülmektedir. Başpınar kazıları 2007 yılında başlamış olup 2013 yılı kazı sezonuna kadar devam etmiştir.

Yapı Topluluğu

A, B ve C olmak üzere üç yapıdan oluşan yapı topluluğu elde edilen arkeolojik buluntular doğrultusunda kronolojik olarak farklı evrelere ayrılmıştır. Yapılarda birçok lahit yan yüzü, mezar steli, mezar kitabesi gibi devşirme malzeme kullanılmış olup bu ağır malzemelerin uzaktan getirilmemiş olması ihtimaliyle Daniş Baykan, yapı çevresindeki kazılarda beşinci yüzyıla tarihlendirilen buluntulara rastlanıldığını belirterek mevcut yapıların inşasından önce yapıların bulunduğu yerde bir Nekropolis varlığından söz etmiştir. Öte yandan elde edilen sikkeler sonucunda A, B ve C yapıları onuncu ve on üçüncü yüzyıla tarihlendirilmiştir.¹³² Yapı topluluğunun bulunduğu coğrafi konum, dağın eteğinde yer alması, zeytin ağaçlarının ve kaynak suyunun bulunması yapıların Laskarisler döneminde manastır olarak kullanılma ihtimalini düşündürmektedir.¹³³ Prof. Dr. Asnu Bilban Yalçın'ın 2013 yılı kazı raporunda belirttiği üzere Laskarisler tarafından yeniden yapılan Lembos manastırı evrakında manastıra bağlı olan ve çevre topraklarını işleten birkaç manastır ve kilisenin gelirlerini Lembos manastırına gönderdikleri anlaşılmaktadır. Bu yapılardan Aziz Pantaleimon manastırı iki kiliseye sahip olduğu için Başpınar yapı topluluğu ile ilişkilendirilmektedir.¹³⁴ A yapısının B ve C yapısından daha önce yapılmış olması da özellikle Vatatzes döneminde var olan yapıların onarılması, yeni imar faaliyetlerinin gerçekleştirilmiş olması bilgisiyle örtüşmektedir. Kapalı Yunan haçı planlı, üç nefli ve üç apsisli B yapısı kendisinden daha büyük, kapalı Yunan haçı planlı, üç nefli, tek apsisli A yapısına ek olarak yapılmıştır. (Res. 7)

¹³² 976–1035 ve 1042–1050 tarihli anonim sikkeler, Ioannes Komnenos (1118–1143), I. Theodore Laskaris (1208–1221) ve III. Ioannes Doukas Vatatzes (1222–1254) sikkeleri. Baykan, D. (2021). “Nif Dağı Kazısı/ Başpınar Bizans Yapı Grubu Metal Buluntuları”. *Türkiye’de Bizans Çalışmaları: Yeni Araştırmalar, Farklı Eğilimler Bildiri Kitabı*, İş Kültür Yayınları, İstanbul.

¹³³ Tulunay, E.T. (2008). Nif (Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi: 2007 Yılı Kazısı. *30.Kazı Sonuçları Toplantısı*, (Cilt 3, ss. 411-427).

¹³⁴ Tulunay, E.T. (2013). Nif (Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi: 2012 Yılı Kazısı, Yalçın, A.B., Başpınar Kiliselerinin İsmi, *30.Kazı Sonuçları Toplantısı*, (Cilt 2, s. 350).

A yapısının Laskarisler döneminde yapılmış olduğu kesin değildir. Ancak kazılardan elde edilen veriler doğrultusunda birbirine eklenen yapıların bölgede önemli bir yaşam alanı oluşturduğu ihtimali üzerinde durulmaktadır. Bir kısmı A ve B yapısında, çoğunluğu ise yapıların dışında olmak üzere 2008'den 2013 yılına kadar toplam 41 mezar bulunmuştur. (Res. 8) Mezarların geneli çocuk mezarı olmakla birlikte en ilginç olanı B yapısının dış narteksinde bulunan 12-24 aylık bir bebek iskeletidir. İskeletin göğüs kafesi üzerinde bir yumurtaya rastlanmıştır.¹³⁵ Yapı topluluğu çevresinde neden çoğunlukla çocuk mezarı bulunduğu ve neden sadece bebek iskeletinin yumurtayla gömüldüğü önemli bir araştırma konusudur. Kazının ilerleyen dönemlerinde ortaya çıkacak olan buluntuların, yapı topluluğunun konumu ve işleyişi hakkında bilgi vermesi düşünülmektedir.

Diğer yandan tek apsisli bir şapel gibi görünen C yapısı yukarıdan bakıldığında temel taşlarıyla birlikte değerlendirildiğinde üç apsisli yonca formu bir yapıdır. B yapısı yapılırken C yapısının var olduğu anlaşılmaktadır. B yapısı yapılırken ana apsis kesilerek düzlenmiş diğer iki apsis de asimetrik duracağı için önlerinden düz bir duvar çekilerek apsisler tamamen düzleştirilmiştir. Dolayısıyla B yapısı yapı topluluğunun en geç evresidir. A ve C yapısının aynı dönem yapılmış olabileceği düşünülmektedir. Diğer yandan A yapısında bulunan freskler, B yapısının zemininde ortaya çıkan opus sectile yer döşemeleri, nişler üzerinde görülen balıksırtı tuğla dizimi, cepheleri hareketlendirmek için kullanılan mermer parçalar, ufak taşlı harçlı duvarlarda sıvaların üzerinin büyük dikdörtgenler, kareler ile çizilmesi gibi birçok yapı özelliği Laskaris mimarisini yansıtmaktadır.¹³⁶ (Res. 9)

¹³⁵ Tulunay, E.T. (2011). Nif (Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi: 2010 Yılı Kazısı. 33.Kazi Sonuçları Toplantısı, (Cilt 3, ss. 161-163).

¹³⁶ Kesme taş bloklar arasında dikey tuğlalar kullanılması, cephelerin son derece zengin süslenmesi, balıksırtı, baklava ya da sepet işi tuğla işçiliği Sardes, Alaşehir, Sakız Adası, Krina gibi birçok Laskaris dönemi yapılarında görülmektedir. Bkz. Buchwald, 1979, pp. 261-297.

İki kilisesi, bir şapeli, sarnıç'a benzeyen su ile ilişkili bir yapısı, henüz kazılmamış alanda bir yapı daha olma ihtimaliyle Laskarisler dönemine tarihlendirilen bu yapı topluluğunun birçok mimari öğesinin on dokuzuncu yüzyıl sonlarında iki Rum kardeşin kurmuş olduğu kireç kuyularında eritilmiş olması oldukça talihsizdir. Kazı alanında biri B yapısının içerisinde ikisi dışarıda olmak üzere üç kireç kuyusu tespit edilmiştir. Birçok mermer parçasının bu kuyularda eritildiği düşünülmektedir. Dolayısıyla yapılarla ilgili henüz bir kayıt veya yazıt bulunamamıştır. Cumhuriyet döneminde ise yapıların üzerine bir bağ evi inşa edilerek etrafında zeytinlik oluşturulmuştur. Bölge kazı çalışmalarının başladığı döneme kadar yoğun kaçak kazı ve tahribata uğramıştır.¹³⁷

Danış Baykan'ın da belirttiği üzere zengin tarım alanları, su kaynakları ve Nif'e hâkim bir bölgede bulunması nedeniyle coğrafi olarak tam da Laskarisler 'in Batı Anadolu'da oluşturduğu sosyo-ekonomik yapıya uygun bir şekilde konumlanmış olan bu yapı topluluğunun dönem içerisinde adı bilinen bir manastır olması muhtemeldir. Nif ve Manisa bölgesinde özellikle Vatatzes ve eşi Eirene tarafından yaptırıldığı bilinen Sosandra, Kouzenas manastırı gibi yeri henüz belirlenememiş daha birçok manastır ve yapı olduğu bilinmektedir. Başpınar 'da ortaya çıkan bu yeni Bizans yapı topluluğunun tanıtılması, elde edilen cam, metal, seramik ve mimari buluntuların değerlendirilerek yapı topluluğunun Laskarisler dönemi içerisinde nasıl konumlandırılması gerektiğini belirlemek ve yapı topluluğunun Laskaris mimarisine kazandırılması yararlı olacaktır.¹³⁸(Res. 10-11)

¹³⁷ Baykan, 2021, s. 3.

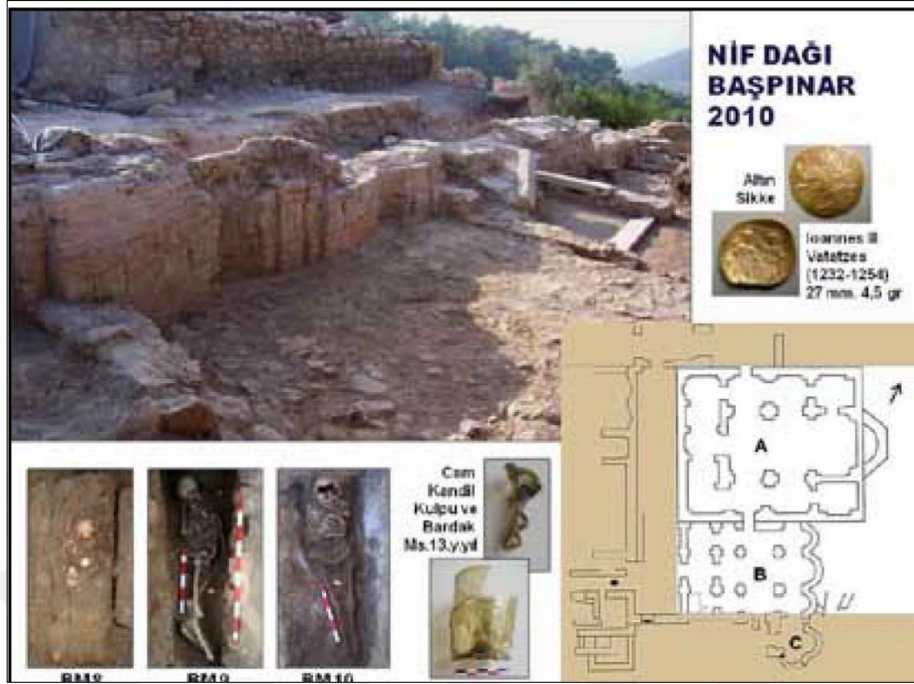
¹³⁸ Önümüzdeki dönemlerde, kazılar sonucunda elde edilen metal, cam, seramik, fresk ve mimari plastik buluntuların katalog halinde yayınlanmasıyla birlikte yapı topluluğunu bir bütün halinde değerlendirmek mümkün olacaktır.

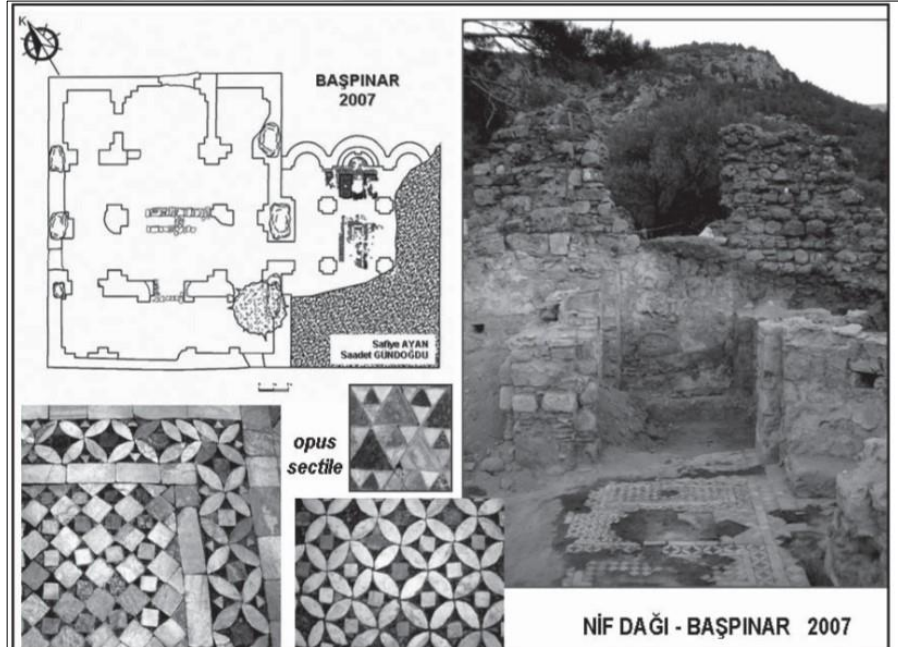
Res. 6. Nif Dağı'nın Konumu. Kaynak: Tulunay, 2012.

Res. 7. Başpınar Bizans Yapıları, Kuşbakışı Görünüm. Kaynak: Tulunay, 2012.

Res. 8. Nif Dağı -Başpınar Bizans Yapıları (A-B-C), Planı, Vatatzes Dönemi Altın Sikkeler, Mezarlar (BM 8, BM 9, BM 10). Kaynak: Tulunay, 2011.

Res. 9. Nif Dağı Başpınar, Bizans Yapı Grubu: Plan, Görünüm ve Opus Sectile Zemin Döşemesi, 2007. Kaynak: Tulunay, 2008.

Res. 10. Başpınar Bizans Yapıları, Malzeme-Duvar Tekniği

Fotoğraf: Gül Ataç Demirel, 2021.

Res. 11. Başpınar Bizans Yapıları, A Yapısı. Fotoğraf: Gül Ataç Demirel, 2021.

4.3.2. Nif (Kemalpaşa) Laskaris Sarayı

Nif bölgesinde Bizans dönemine tarihlendirilen surlar, tek girişli bir kale ve bir saray bulunması kentin Laskarisler dönemi için önemli bir merkez olduğunu göstermektedir. Vatatzes'in devletin merkezini İznik'ten Nif'e taşımasıyla birlikte bölgede imar faaliyetleri yoğunlaşmıştır.¹³⁹ Bölgedeki önemli yapılardan biri de devletin yönetim merkezi olan Laskaris Sarayı'dır. Yapı ilk kez C. Texier tarafından Bizans sarayı olarak tanımlanmıştır.¹⁴⁰

Yapı, daha sonra Freshfield tarafından 1870'lerde tespit edilmiş, fotoğraflanmış ve yapının bir Laskaris Sarayı olduğu belirtilmiştir. Daha sonra Eyice, Kirova, Buchwald ve Mercangöz yapıyı mimari özellikleri bakımından ele almıştır.¹⁴¹ Eyice'nin yayınına kadar saray halk tarafından *Kız Kulesi* adıyla anılmıştır.

Yapının tam tarihi bilinmemekle birlikte Buchwald'a göre saray, 1210-1230 yılları arasında ve muhtemelen 1222 yılında Vatatzes döneminde inşa edilmiştir.¹⁴² Mercangöz'ün tezinde belirttiği dönem kaynakları da yapının Vatatzes döneminde yapıldığına işaret etmektedir. Patrik Manuel zamanında Nif'te toplanan bir sinoda ait belgede toplantının Nif'te Vatatzes'in evinde yapıldığı belirtilmektedir.¹⁴³ Akropolites'te hastalığının ilerlediği dönemde Vatatzes'in Nif'e geldiğini ve sarayın bahçesindeki çadırda öldüğünü belirtir.¹⁴⁴

¹³⁹ Nif bölgesi zengin su kaynaklarına sahip olmasına bağlı olarak verimli tarım arazileri ve şifa sağlayan kaplıcalarıyla Laskarisler dönemi boyunca önemini korumuştur. Özellikle Vatatzes'in ve oğlu II. Theodore Laskaris'in Nif'i dinlenme yeri olarak kullandığı bilinmektedir. Pitamber, 2015, pp. 228-229.

¹⁴⁰ Eyice, S. (1961). İzmir Yakınında Kemalpaşa (Nif) da Laskaris'ler Sarayı. *Belleten*. İçinde (C. XXV, S. 97, 1) Türk Tarih Kurumu.

¹⁴¹ Çağaptay, S. (2010). How Western is it? The Palace at Nymphaion and it's Architectural Setting. *On İkinci ve On Üçüncü Yüzyıllarda Bizans Dünyasında Değişim*, Bildiriler. Vehbi Koç Vakfı (Ed.). İstanbul. p. 357. Bkz. Kirova, T.K. (1972). *Un Palazzo ed una di eta Tordo-Bizantina in Asia Minore*. Felix Ravenna. Patterson, J. (1978). *The Palace of the Lascarids at Nymphaeum*. Byzantine Studies Conference Abstracts. (Ed.) pp. 34-35.

¹⁴² Buchwald, 1979, p. 264.

¹⁴³ Mercangöz, 1985, ss. 40-44.

¹⁴⁴ Akropolites'in aktarımı Freshfield tarafından çevrilmiştir. Orijinal metin ve çeviri için Bkz. Pitamber, 2015, pp. 220-231.

VIII. Mikhael Palaiologos'un (1261–1282), Konstantinopolis'e dönmeden önce imparator olarak burada taç giymesi ve Cenevizlilerle, Bizans limanlarında ticaret olanağı tanınan Nymphaion antlaşmasının 1261'de bu sarayda imzalanmış olması yapının on üçüncü yüzyılda oldukça önemli bir konumda olduğunu göstermektedir.¹⁴⁵

Dört katlı olan saray, zemin katı içten 7.50×20.3 m., dıştan 11.50×25.50 m. ölçülerinde kuzey-güney yönünde uzunlamasına dikdörtgen planlıdır. (Res. 12) Doğu ve batı duvarlarında sekiz pencere açıklığı bulunmaktadır. Birinci kat boyut olarak zemin katın devamı niteliğindedir. Birinci katın kuzey ve güney kısımları, doğu ve batı duvarlarındaki iki pencere arasındaki duvar payandalarıyla iki bölüme ayrılmıştır. İkinci kat, yalnızca batıda ve yapının dört köşesinde duvar parçaları halinde kısmen mevcuttur. Üçüncü katın ise sadece batı duvarı mevcuttur. Pencere açıklıkları olmasına karşın bu katta duvar payeleri bulunmamaktadır. (Res. 13) Yapının kuzey cephesinde anıtsal bir merdiven yeri bulunmaktadır. Sarayın örtü sistemiyle ilgili sınırlı bilgiler olmakla birlikte araştırmacıların konuyla ilgili farklı görüşleri bulunmaktadır. Buchwald, birinci katı örtü sistemine göre üç bölüme ayırmıştır. Kuzey ve güneyde doğu-batı yönlü beşik tonoz, ortada ise çapraz tonoz örtü bulunmaktadır.¹⁴⁶ Üçüncü katta duvar payelerinin bulunmaması nedeniyle bu katta örtü sisteminin ahşap olabileceğini belirtmiştir. Eyice ve Rus araştırmacı Kirova, zemin katın ortadaki payelere atılan kemerlerle kare bölümlere ayrıldığı ve her bölümün ayrı örtülerinin olduğu konusunda hemfikir olmalarına karşın Eyice, kare bölümlerin kubbemsi tonozlar ile Kirova ise çapraz tonozlarla örtülü olduğunu savunmuştur.¹⁴⁷ Yapıda malzeme olarak düzgün olmayan moloz taş, kesme taş ve tuğla malzeme kullanılmıştır. İç cephede taş sıraları, taşların farklı boyutta olması nedeniyle farklı yükseklikte olup bazı tuğlalar taşların arasına dik yerleştirilmiştir.

¹⁴⁵ Mercangöz, 1985, ss. 41-43., Pitamber, 2015, p. 231., Macrides, 2007, p. 271.

¹⁴⁶ Buchwald, 1979, pp. 265-266.

¹⁴⁷ Eyice, 1961, ss. 3-5. Kirova, 1972, 275-305.

Dış cephelerde ise alt kısımlarda düzgün kesme taş, üstlerde üç dört sıra tuğla ve tek sıra taştan olmak üzere almaşık teknik görülmektedir. Kalıntılara göre örtü sistemi, iç ve dış kemerlerin tümü tuğladır.¹⁴⁸ Sarayın pencere bölmeleri kesme taş ve tuğlanın birbirini izlemesiyle oluşturulmuştur. (Res. 14). Dört cephede de tuğla ve kesme taş dizilimiyle oluşturulan şeritlerde genellikle dört sıra tuğla kullanılmıştır. İç cephelerde olduğu gibi dış cephe düzenlemesinde de tuğlalar, kesme taşlar arasına dikey olarak yerleştirilmiş küçük tuğla eklemeleriyle de cephede Yunan harflerine benzer motifler oluşturulmuştur.¹⁴⁹ (Res.15) Laskaris mimarisinin dış cephe süslemelerinde sıklıkla görülen zambak ve Yunan harfi bezemelerinin Laskarislerin benimsemiş olduğu Helen/Yunan kimliğinin mimariye yansması olarak düşünülmektedir. Vatatzes döneminin önemli bir yönetim sarayı olan Laskaris Sarayı'nda da Yunan harfi bezemelerinin görülmesi bu görüşü desteklemektedir.¹⁵⁰ 2001-2002 yılları arasında yapılan kazılar sonucunda sarayın güney kesiminde zemin kattan başlayan ve sarayın geri kalan üç katı boyunca dikey olarak yükselen pişmiş topraktan yapılmış birçok boru ortaya çıkmıştır.¹⁵¹ (Res.16) Pitamber, Nymphaion/Nif'in kelime anlamıyla ilişkili olarak sarayın bir su kaynağı ya da kaplıcanın üzerine inşa edildiğini belirtmiştir. Zemin katta yer altı ısıtma sisteminin bulunması sarayda hamam odalarının olduğunu göstermektedir. Pitamber, boruların su muslukları için yapıldığını belirterek zemin katta görülen renkli fresklerin hamam ritüeli ile ilişkili olabileceğini vurgulamıştır. (Res.17)

Laskaris Sarayı, İznik imparatorları tarafından genellikle kışlık saray olarak kullanılmış olup mimari özellikleriyle de kendisinden sonra yapılan saraylarla karşılaştırılmıştır. Örneğin, Çağaptay, Redford'un¹⁵² görüşlerinden yola çıkarak Selçuklular'ın yaz ve kış mevsimlerini farklı bölgelerde geçirdiklerini belirtmiştir.

¹⁴⁸ Mercangöz, 1985, ss. 44-50.

¹⁴⁹ Buchwald, 1979, p. 267.

¹⁵⁰ Pitamber, 2015, p. 122.

¹⁵¹ Pitamber, 2015, pp. 226-228.

¹⁵² Redford, S. (1993). *Thirteenth-Century Rum Seljuq Palaces and Palace Imagery. Pre-Modern Islamic Palaces*. The Smithsonian Institution (Ed). Vol 23, pp. 219-236. Redford, S. (2015). *Anatolian Seljuk Palaces and Gardens. The Emperor's House*. pp. 231-243.

Benzer şekilde, İznik İmparatorlarının da kışın Laskaris Sarayı'nı kullanırken, yaz aylarında ise daha serin olması nedeniyle İznik'teki sarayı kullandıklarını vurgulamıştır.¹⁵³ Çağaptay ve Redford, Bizans ve Selçuklu arasındaki diplomatik ilişkilerden yola çıkarak çağdaş olan bu iki imparatorluğun konut mimarisi arasındaki benzerlikleri karşılaştırmalı bir bakış açısıyla ele almışlardır. Bizans İmparatorluğu'nun ve Selçuklu Devleti'nin on üçüncü yüzyıldaki siyasi ve coğrafi konumunu düşünecek olursak her iki devletinde kırsalda/sınır bölgelerinde tarımsal ekonomiye dayalı bir sosyo-ekonomik yapı oluşturduğu görülmektedir.

Dolayısıyla tek bir yapıdan oluşan konut çevresinde tarım arazisi, avlu, bahçe gibi geniş alanların bulunması bu sosyo-ekonomik yapı ile ilişkilendirilebilir. Öte yandan Niewöhner, Krautheimer gibi araştırmacıların Orta ve Geç Bizans saray mimarisi üzerinde Batı etkisi olduğunu savunduğunu ve blok şeklindeki sarayların on üçüncü yüzyıldan itibaren yaygınlaştığını belirtmiştir. Arap, Ermeni, Selçuklu veya Venedik, Ceneviz gibi Bizans'ın ekonomik ve diplomatik ilişkilerde bulunduğu kültürler arasında etkileşim olması mümkün olmakla birlikte Niewöhner'in de belirttiği üzere özellikle Orta ve Geç Bizans aristokrasisi genellikle büyük kırsal arazilere dayandığından kentsel yaşam gittikçe azalmıştır. Bunun sonucunda mimari gelişimde kentsel/kırsal yaşamdaki sosyal değişimi yansıtmaktadır.¹⁵⁴ Laskaris Sarayı'nda görülen dikdörtgen planlı, tek blok saray tipi, Konstantinopolis'in geri alınmasından sonra inşa edilen Tekfur Sarayında da yinelenmiştir. Eyice, her iki sarayı mimari benzerlikleri ile karşılaştırmış gerek mimari boyutları gerekse bulundukları konum bakımından sarayların Bizans mimarisi içerisinde sayfiye alanları olarak nitelendirilebileceğini belirtmiştir.¹⁵⁵

¹⁵³ Çağaptay, S. (2021). *Bursa Bey Sarayı: Erken Osmanlı Dönemi Sarayı Üzerine Mekânsal ve Kültürlerarası Bir İnceleme*. Osmanlı Devleti'nin Yönetim Merkezi Bursa Bey Sarayı. S. T. Yurteser Yılmaz (Ed.) Bursa. ss. 88-110.

¹⁵⁴ Niewöhner, P. (2015). *The Late Antique Origins of Byzantine Palace Architecture*. The Emperor's House. pp. 31-53.

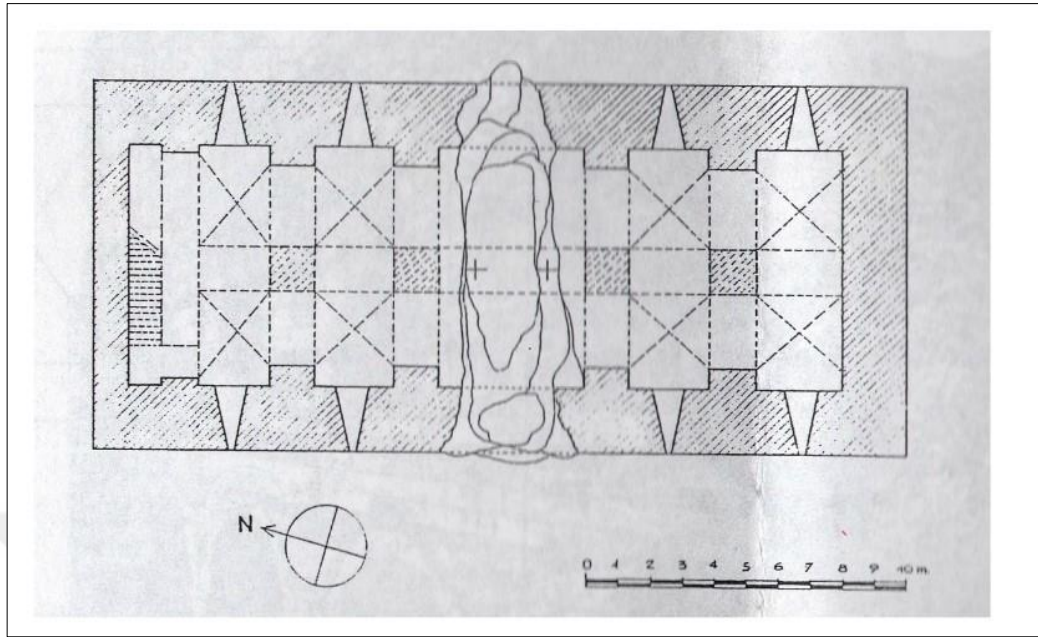
¹⁵⁵ Eyice, 1961, s. 7.

Tüm bu görüşler sonucunda Laskaris Sarayı, İznik Devleti'nden günümüze gelebilen tek sivil mimari örneği olmasının yanı sıra bulunduğu coğrafi konum/mimari özellikleri ile bölgenin sosyo-ekonomik yapısını ve çevre kültürlerle olan ilişkisini yansıtması bakımından Laskaris mimarisi için oldukça önemlidir.

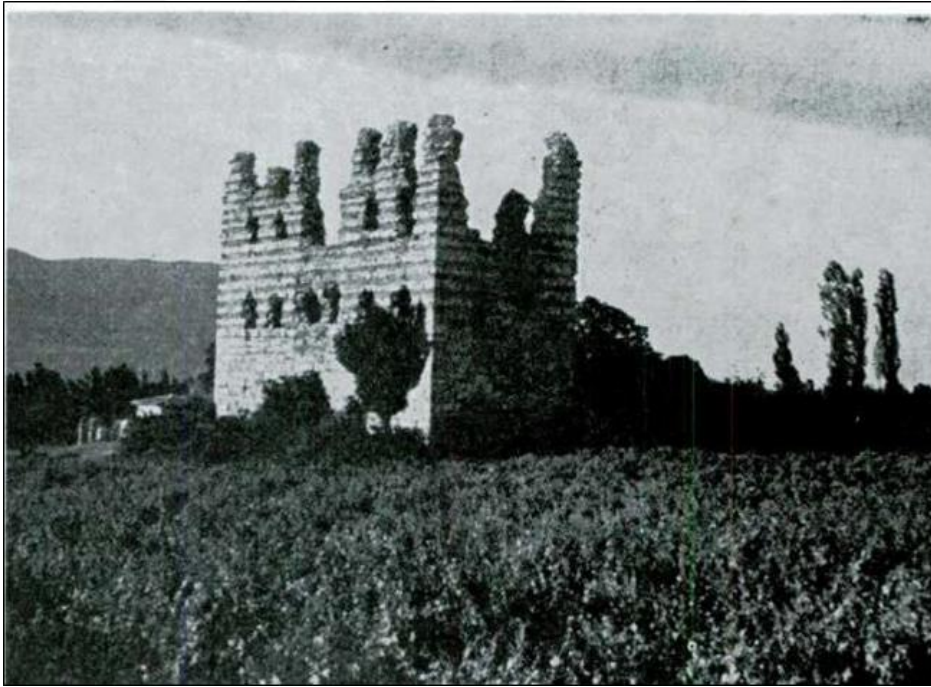
Yapı, günümüzde neredeyse yıkılmak üzere olup Kemalpaşa Belediyesi'nin yapılaşma istemiyle İzmir II Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun kararıyla 2001 ve 2002 yıllarında Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi ve Arkeoloji bölümlerinin katılımlarıyla sarayda kazı çalışmalarına başlanmıştır. (Res. 18) Kazı alanında yapılan sondajlar sonucunda sayısı 22'ye ulaşan Tunç çağına tarihlendirilen küp gömü bulunmuştur. On üçüncü yüzyıl yapılaşmasının bu küp gömüler üzerinde gerçekleştiği düşünülmektedir. Koruma Kurulunun açmaları doldurarak kazı çalışmalarını sonlandırması nedeniyle yapı ile ilgili kesin veriler sağlanamamıştır. Öte yandan yapının bulunduğu bölgede birçok yerin kazılarak park yapılması da arkeolojik verileri tahrip etmiştir.¹⁵⁶

Tez çalışması kapsamında Temmuz 2021'de yapıya gerçekleştirilen ziyaret sonucunda yapının son hali fotoğraflanmış olup (Res. 19-20) yapının 2002 yılından bu yana tarihi, arkeolojik ve kültürel bağlamından kopuk bir halde parkların arasında kaldığı sarayın gün geçtikçe daha fazla zarar gördüğü gözlemlenmiştir.

¹⁵⁶ Mercangöz, Z., Derin, Z. ve Doğer, L. (2012). *Kemalpaşa, Laskarisler Sarayı*, Ege Üniversitesi Kazıları, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, İzmir. ss. 440-450.

Res. 12. Laskaris Sarayı Zemin Planı. Kaynak: Pitamber, 2015

Res. 13. Laskaris Sarayı. Kaynak: Eyice, 1961

Res. 14. Doğu Cephe. Kaynak: Pitamber, 2015

Res. 15. Cephe Detayı. Kaynak: Buchwald, 1979

Res. 16. Zemin Kat, Duvar Yüzeyinden Çıkan Boruların Detayı. Kaynak: Pitamber, 2015

Res.17. Zemin Kat, Orta Oda, Doğu Cephe, Çok Renkli Fresk. Kaynak: Pitamber, 2015

Res. 18. Laskaris Sarayı Kazı Öncesi, 2001. Kaynak: Mercangöz, Derin, Doğer, 2012

Res. 19. ve 20. Laskaris Sarayı, 2021. Fotoğraf: Gül Ataç Demirel, 2021

4.3.3. Manisa Sosandra Manastırı

Sosandra Manastırı'nın konum olarak Manisa yakınlarındaki Spil Dağı eteklerinde inşa edilmiş olduğu düşünülse de günümüzde yeri tam olarak belirlenememiştir. Blemmydes, Gregoras ve Akropolites'in aktarımlarından manastırın on üçüncü yüzyılda Vatatzes döneminde Manisa da kurulduğu anlaşılmakla birlikte dönem kaynaklarında yapının yeri ve tarihi ile ilgili kesin bilgi bulunmamaktadır. Blemmydes'in şiirlerinden Sosandra'nın sakin, sessiz ve sulak bir yerde konumlandığı anlaşılmaktadır.¹⁵⁷ Daha önce değindiğimiz gibi Gregoras, Vatatzes ve eşi Eirene'in imar faaliyetlerinden bahsederken Sosandra'nın Manisa çevresinde Meryem'e ithafen yapıldığını belirtir.¹⁵⁸ Akropolites ise Vatatzes'in Nif'te öldüğünü belirterek Sosandra Manastırı'na gömüldüğünü daha sonra oğlu II. Theodore Laskaris'in de bu manastıra gömüldüğünü aktarmıştır.¹⁵⁹ Heisenberg'in de belirttiği üzere Vatatzes'in ve diğer önemli imparatorluk mensubu kişilerin gömü yeri olan bölge, halk tarafından kutsal kabul edilmiş ve Vatatzes bir süre sonra bölgede aziz olarak anılmış/kült haline gelmiştir.¹⁶⁰ Ramsay'da Vatatzes'in kendi yaptırdığı Sosandra Manastırı'ndaki Meryem Kilisesine gömüldüğünü belirtmiştir.¹⁶¹ On üçüncü yüzyılda Manisa ve çevresi Vatatzes'in yaptırdığı kale ve surlarla çevrili küçük bir merkez haline gelmiştir. On dördüncü yüzyılda ise Türkler bölgeye yavaş yavaş yerleşmeye başlamışlardır. Heisenberg'in deyiimiyle Bizans halkının geleceğe dair umutları vardı ve aziz olarak benimsedikleri Vatatzes'in kentlerini saldırılardan koruyacağına inanmışlardır.

¹⁵⁷ Mercangöz, 1985, s. 62.

¹⁵⁸ N. Gregoras, ikinci ve üçüncü kitabında Vatatzes dönemini anlatır. Kılıç, A. (2019). *Nikiforos Grigoras'ın Romaiki İstoria Adlı Eserinin I.-VI. Bölümlerinin Çevirisi ve Değerlendirilmesi*. İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi. s. 94. Ayrıca Bkz. Gregoras, N. (1979). *Rhomäische Geschichte, Historia Rhomaike*. Anton Hiersemann Stuttgart, Germany.

¹⁵⁹ Macrides, 2007, s. 336.

¹⁶⁰ Heisenberg, 1905, s. 172.

¹⁶¹ Ramsay, W. M. (1960). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*. (M. Pektaş, Çev.) Milli Eğitim Basımevi, İstanbul. s. 115.

Pachymeres, 1304 yılında bir mucize yaşandığını, uzun zaman önce ölmüş olan Vatatzes'in bir gece yarısı elinde feneriyle Manisa Kalesi'nde dolaşırken görüldüğünü aktarmıştır. Bu mucizevi olay halkı umutlandırmış olsa da kenti Türk saldırılarından koruyamamıştır. Saruhanoğulları, kenti ele geçirdiklerinde imparatorun lahitini sur duvarlarından aşağı atarak parçalamışlardır.¹⁶²

Sosandra Manastırının bir piskoposluk merkezi ve mezar yeri olmasının yanı sıra Vatatzes döneminde önemli ticaret yolları üzerinde bulunması ve manastır aracılığıyla ticari/tarımsal ürünlerin fakir halka dağıtılması manastırın dini yapısının yanı sıra sosyo-ekonomik yapısının da güçlü olduğunu göstermektedir.¹⁶³ Günümüzdeki sorun ise Sosandra Manastırı ve çevresindeki yapıların konum olarak nerede olduklarının belirlenememiş olmasıdır. Dolayısıyla Sosandra Manastırı'nın konumu ile ilgili de farklı görüşler bulunmaktadır.

Manastırın konumu ile ilgili ilk çalışma Fontrier tarafından yapılmış olup yapının Manisa'nın batısında Gökçeler köyünde inşa edilmiş olabileceğini öne sürmüştür. Heisenberg'de Sosandra'nın tüm bölgenin ve piskoposluk alanının adı olduğunu ve bölgede İmparatoriçe Eirene'in yaptırdığı Kouzenos Manastırı ile Sosandra adında bir manastır yapıldığını belirterek Fontrier'in belgelerini yinelemiştir. Ayrıca manastırda Kurtarıcı İsa'ya adanan bir kilisenin varlığından söz eder. Öte yandan Nikephoros Gregoras ve Ramsay, Heisenberg'in aksine daha önce belirttiğimiz üzere manastırın Meryem'e adandığını vurgulamıştır. Ahrweiler, Sosandra Manastırının Spil Dağı'nın kuzeyinde bulunması gerektiğini düşünerek manastırın Gediz nehri tarafından sulanan Menemen boğazında aranması gerektiğini vurgulayarak yapının daha sonra değineceğimiz Yoğurtçu Kalesinin bulunduğu konumda olabileceğini düşünmüştür. Ramsay ise Fontrier ve Ahrweiler'in düşüncesinden farklı olarak Sosandra Piskoposluğunun ve Manastırının Manisa da değil Nif'te olabileceğini belirterek Vatatzes'in Nif'te öldükten sonra burada kendi yaptırdığı Sosandra Manastırına gömüldüğünü vurgulamıştır.¹⁶⁴

¹⁶² Heisenberg, 1905, s. 175-176. Tok, 2012, s. 162.

¹⁶³ Angold, 1975, ss. 47-55.

¹⁶⁴ Tok, 2012, ss. 163-167. Heisenberg, 1905, s. 175. Ramsay, 1960, s. 115. Ahrweiler, 1965, pp. 89-96

Mercangöz, Ahrweiler ve arkeolog R. Meriç'in Yoğurtçu Kale'nin Sosandra Manastırı olduğu konusunda kesinlik olmadığını, bölgede Bizans dönemi seramiklerinin bulunduğunu ancak yapıda henüz bir kilise kalıntısına rastlanmadığını belirtmiştir.¹⁶⁵ Tok, on dördüncü yüzyılda Türklerin (Saruhanogulları), Manisa'yı ele geçirmesiyle birlikte bölgede bulunan keşişlerin Vatatzes'in cenazesini gizlice Sosandra Manastırı'ndan alarak şehre getirdiklerini belirterek dolayısıyla manastırın merkeze daha yakın bir yerde olabileceğini belirtmiştir.

Eğer belirtildiği gibi Yoğurtçu Kale, Sosandra Manastırı ise keşişlerin cenazeyi alıp merkeze götürebilmesi için çok uzun bir yol almaları gerekecek ve belki de Türklere yakalanmaları mümkün olacaktır; çünkü Yoğurtçu Kale merkeze uzak bir tepede bulunmaktadır. (Res. 21-22)

Bölgede yapılan yüzey araştırmaları sonucunda Blemmydes'in şiirlerinde bahsettiği gibi zengin su kaynaklarına sahip Kiraz Yaylası/Sultan Yaylası'nda Bizans dönemine tarihlendirilen buluntular ve apsis kalıntısı tespit edilmiştir. (Res. 23-24) Yoğurtçu Kale'ye yakın bir mesafede bulunan yayla, kaynaklarda belirtildiği gibi Spil Dağı'nın kuzey yamacındadır. Kale'nin bulunduğu bölge ise taşlık, tarıma elverişsiz ve su sıkıntısı yaşanabilecek bir yerdir. Bu nedenle kalenin içerisinde su ihtiyacını karşılamak için büyük bir sarnıç inşa edilmiştir.¹⁶⁶ Tok'un ve Mitsiou'nun değinmiş olduğu bir diğer önemli konu ise Evliya Çelebi'nin on yedinci yüzyılda Manisa'ya yaptığı ziyaret sırasında geçtiği yollar ve Sosandra Manastırı'nın bulunduğu yere ilişkin önemli bilgiler vermesidir.¹⁶⁷ Evliya Çelebi, Manisa'ya gelmeden önce Spil Dağı'nın güneyinden devam ederek Nif'e uğramıştır.

¹⁶⁵ Mercangöz, 1985, s.64.

¹⁶⁶ Tok, 2012, ss. 168-169.

¹⁶⁷ Mitsiou, E. (2011). *The Monastery of Sosandra: A Contribution to Its History, Dedication, and Localization*. Bulgaria Mediaevalis, S:2. pp. 665-684.

Daha sonra Ulucaklı Köyü'ne varmış, dağ yolunu takip ederek Şehzade Yaylası'na ulaşmıştır. Çelebi, burada Şehzade Yaylası'nda çadır kurduklarını vaktiyle şehzadelerin burada eğlendiklerini ve bölgeye Süsendraz Yaylası dendiğini belirtmiş, uzun süsen çiçeklerinden ve suların bolluğundan bahsetmiştir.¹⁶⁸ Bu bilgi doğrultusunda Mitsiou, Şehzade Yaylası üzerinde Osmanlıların bir seyfiye alanı oluşturmasının tesadüf olmadığını onların da bölgede Sosandra Manastırı'nın varlığından haberdar olduğunu ve belki de manastırın on beşinci yüzyıla kadar varlığını korumuş olabileceğini belirtmiştir. Öte yandan Mitsiou, Manisa'nın önce Saruhanoğulları'nın daha sonra ise Osmanlıların eline geçmesinden sonra bile Sosandra adının kaybolmaması ve değiştirilerek Süsendraz olarak hayatta kalmasının manastırın varlığı için oldukça önemli olduğunu vurgulamıştır.¹⁶⁹

E. Tok'un belirttiği son araştırmalara göre Yoğurtçu Kale'nin Sosandra Manastırı olabileceği düşüncesinden uzaklaşmış ve gerçekleştirilen yüzey araştırmaları sonucunda yapının Helenistik dönemden itibaren savunma amaçlı kullanıldığı belirlenmiştir.¹⁷⁰ Kalenin günümüze kadar varlığını korumuş olması ve bölgede ileride yapılması umut edilen kazı çalışmalarıyla özellikle Laskarisler dönemine dair önemli bilgiler elde edilmesi muhtemeldir. Ancak tez çalışması kapsamında Temmuz 2021'de bölgeye gerçekleştirilen ziyaret sonucunda kalenin oldukça harap durumda olduğu, daha fazla zarar görmemesi için koruma altına alınması gerektiği gözlemlenmiştir.

¹⁶⁸ Çelebi, E. (1935). *Anadolu, Suriye, Hicaz (1671-1672)*. Cilt 9. İstanbul Devlet Matbaası. s. 522.

¹⁶⁹ Mitsiou, 2011, p. 681.

¹⁷⁰ Tok, 2012, 166-181.

Res. 21. Yoğurtçu Kale, İç Kale ve Dış Sur Batı Cephe, Genel Görünüş.

Kaynak: Tok, 2012

Res. 22. Yoğurtçu Kale, İç Kale, 2021. Fotoğraf: Gül Ataç Demirel, 2021

Res. 23. Sultan Yaylası'nda Bir Evin Bahçesinde Bulunan Apsis ve Yapı Kalıntıları.
Kaynak: Tok, 2012

Res. 24. Sultan Yaylası, Teraslarda gözlemlenen On Üçüncü Yüzyıl Kireç Harçlı Duvar Kalıntısı. Kaynak: Tok, 2012

4.3.4. Anaia (Kuşadası) Kadıkalesi

Anaia kenti, İlk ve Orta çağlardan itibaren Batı Anadolu'nun önemli sahil yerleşimlerinden olup Menderes ovasından Efes'e uzanan ticaret yolunun denize açılan merkezi olmuştur.¹⁷¹ Kent, Bizans döneminde özellikle konsil ve manastır kayıtlarında Efes'e bağlı bir piskoposluk merkezi olarak anılmıştır.¹⁷² Anaia, Laskarisler döneminde başpiskoposluğa yükselerek bölgenin ticaret/gümrük kapısı haline gelmiştir. Bu dönemde Anaia kenti, *emporion* ve *kommerkion* isimleriyle anılmıştır.¹⁷³ (Res. 25)

1229 yılında Vatatzes'in Anaia'da kilise mülkleri ile ilgili bir sorunu çözümleyen altın mühür çıkardığı bilinmektedir. Diğer yandan 1230 yılında Patrik öncülüğünde toplanan kilise meclisi piskoposlarından biri de Anaia piskoposu Athanasios'dur.¹⁷⁴ Her iki durumda Anaia'nın Laskarisler döneminde de ticari ve dini önemini koruduğunu göstermektedir.

Özellikle on dokuzuncu yüzyıldan itibaren H. Kiepert ve A. Philippson'un haritalarında Kadıkalesi olarak görülen Bizans savunma yapısı¹⁷⁵ Anaia kentinin Laskarisler dönemindeki konumuyla ilgili önemli veriler sağlamıştır. Kuşadası'nın güneyindeki sahilde bulunan Kadıkalesi'nde 2001 yılında Zeynep Mercangöz tarafından başlatılan arkeolojik kazılar sonucunda kalenin sadece bir savunma yapısı olmadığı ortaya çıkmış, elde edilen arkeolojik buluntular sonucunda Bizans'ın deniz ticareti için bölgede çanak-çömlek, cam, kuyum gibi ticari mallar ürettiği görülmüştür. (Res. 26)

¹⁷¹ Mercangöz, Z. (2012). *Kuşadası, Kadıkalesi (Anaia)*. Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, İzmir. ss. 404-414.

¹⁷² Elalmış, A. (2016). *Bizans Anaia'sı (Asia) ve Çevresinin Tarihsel ve Kültürel Coğrafyası*. Doktora Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Bizans Sanatı Programı, İzmir. s. 6.

¹⁷³ Emperion, ticaret merkezi Kommerkion ise gümrük kapısı anlamında kullanılmıştır. Bkz. Altun, İ. A. (2015). *Kuşadası, Kadıkalesi/Anaia Kazısı 2001-2012 Sezonu Bizans Küçük Buluntuları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı. İzmir. s. 6.

¹⁷⁴ Elalmış, 2016, s. 14.

¹⁷⁵ Mercangöz, Z. (2013). *Bizanslı Ustalar-Latin Patronlar, Kuşadası Yakınındaki Kadıkalesi Işığında Anaia Ticari Üretiminden Yansımalar*. Zeynep Mercangöz (Ed.) Ege Yayınları, İstanbul. ss. 13-25.

Öte yandan kale içerisinde on üçüncü yüzyıl Laskarisler döneminde Anaia başpiskoposluk sarayı olarak kullanıldığı düşünülen bir yapı, onuncu yüzyıl veya daha eski tarihli bir kilise/manastır kalıntısına rastlanılmıştır. (Res. 27)

Gerçekleştirilen kazılar ile özellikle 1261 yılında imzalanan Nymphaion antlaşmasının sağladığı olanaklarla deniz aşırı ticaretin Latinler tarafından, ticari üretimin ise Bizanslı ustalar tarafından gerçekleştirildiği tarihsel bir süreç ortaya çıkmıştır. Nymphaion antlaşmasıyla birlikte Latinler, Anaia'yı kendilerine üs edinmiş ve buradaki Bizans halkıyla birlikte yaşamaya başlamışlardır. Ayrıca bu antlaşma onlara burada kilise, fırın ve hamam inşa etme hakkı da tanımıştır. Cenevizlilere verilen hakların 1265'te Venediklilere de verilmesi kentte Bizans gücünün azalmasına neden olmuştur.¹⁷⁶ Öte yandan on üçüncü yüzyıla kadar Anaia'nın ismi mühürlerde, manastır ve konsil kayıtlarında anılırken on üçüncü yüzyılın sonlarına doğru kentle ilgili ticari ve siyasi birçok metnin içeriği Venedikliler ve Cenevizlilerle ilişkilidir.¹⁷⁷

2006 yılı itibarıyla ortaya çıkarılan kilise ve manastır buluntuları bölgenin bir piskoposluk merkezi olmasının yanı sıra 2007 yılında kazı buluntusu olarak ele geçen ikona kalıbı, buradaki üretimin bir manastır denetiminde olduğunu düşündürmüştür.¹⁷⁸ Öte yandan kilisenin dört farklı yapı evresi olmakla birlikte çevresinde bulunan atölyeler, şapel, mezar ek yapısı ve sarnıç ile geniş bir manastır topluluğundan oluştuğu belirlenmiştir. (Res. 28). Şapel ve mezar ek yapısından çıkan gömüler yapının kimliği ile ilgili önemli bilgiler sağlamıştır. 2009 yılında bazılarında birden fazla iskeletin görüldüğü *arkasolium* mezarlarından birinde Vatatzes dönemine ait on dokuz altın sikke bulunmuştur.

¹⁷⁶ Nymphaion Anlaşmasına göre Cenevizlilerin koloni kurabilecekleri merkezlerin başında Anaia gelmektedir. Ancak Cenevizlilerin ayrıcalıklardan yararlanıp Anaia 'da gerçekten bir koloni kurup kurmadığına dair yeterli bilgi bulunmamaktadır. Kahyaoğlu, M. (2010). *12. Ve 13. Yüzyıllarda Batı Anadolu Liman Kentleri-Tarihsel Bir Yaklaşım*. Doktora Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Bizans Sanatı Bilim Dalı, İzmir. s. 29.

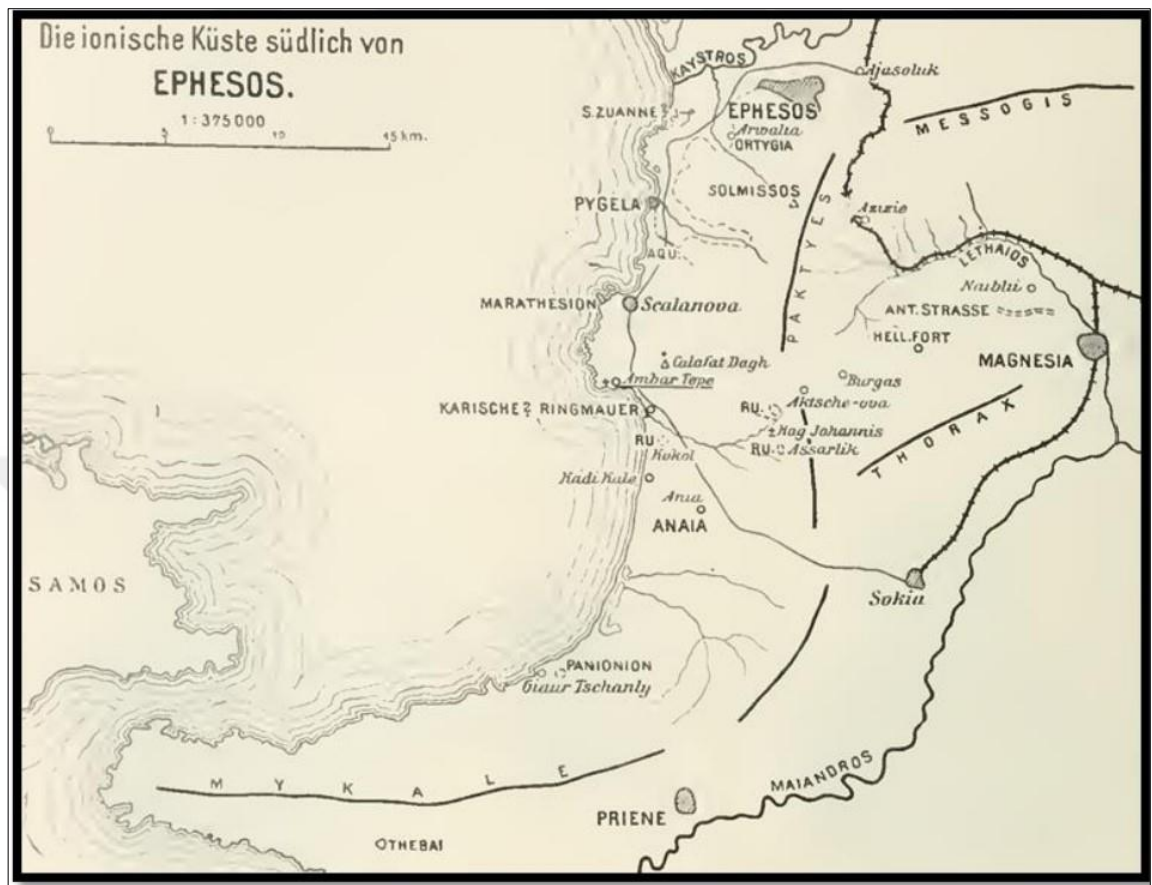
¹⁷⁷ Elalmış, 2016, s. 100.

¹⁷⁸ Karabacak, E. (2010). *Kuşadası, Kadıkalesi Kazısında Ortaya Çıkan Kilise/Manastır Kompleksinin Mimarisi*. Yüksek Lisans Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi (Bizans Sanatı) Anabilim Dalı, İzmir. s. 3.

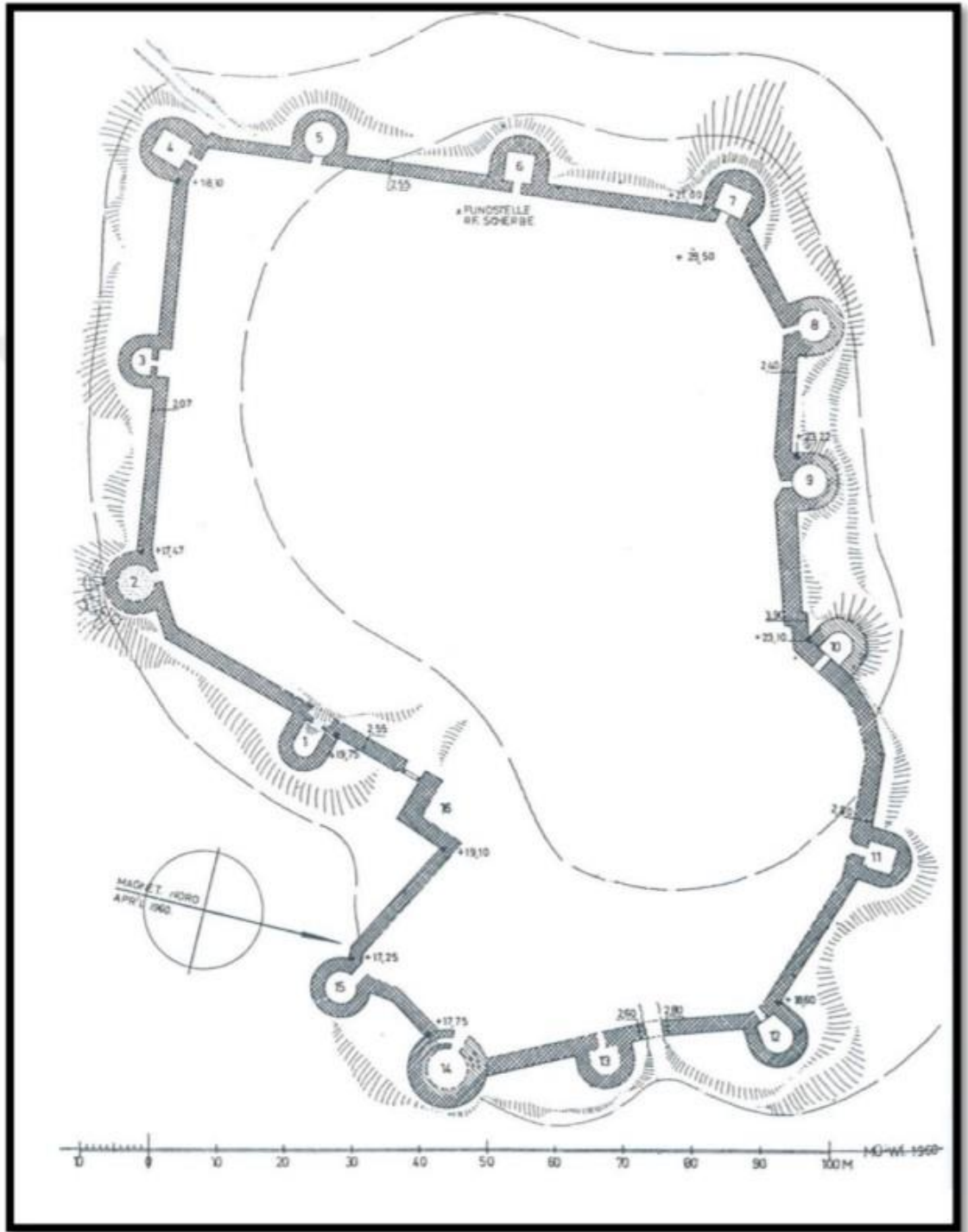
Bir diğ er önemli buluntu ise sikkelerin bulunduğu mezarın yanındaki başka bir mezarda ortaya çıkan iskeletin boyun çevresindeki altın ipliklerdir. (Res. 29) Mercangöz, bu altın ipliklerin bir piskoposluk atkısının işlemesine ait olabileceğini belirterek bu mezarların Laskarisler döneminde ya amı  olan piskoposlara ait olabileceğini vurgulamıştır. Kazı alanında ortaya çıkan birçok sırlı, sırsız seramik, amphora, bölgede yerli üretim olduğunu göstermekle birlikte Bizans'ın diğ er kentlerinden, İslam ülkelerinden ve İtalya'dan gelen birçok seramik parçasının da bulunması Anaia'da  lkelerarası bir ticaret ağı olduğunu göstermektedir. Buluntular arasında Kilise içerisinden çıkarılan fresko parçaları üslup olarak on bir, on ikinci yüzyıl ve on üçüncü yüzyıl Laskarisler dönemi olarak iki farklı döneme ayrılmıştır.¹⁷⁹

Tüm bu buluntular sonucunda elde edilen mimari, cam, seramik ve fresk parçaları Anaia'da üretim ve ticaretin on üçüncü yüzyıl Laskarisler döneminde de yoğun olarak devam ettiğini buna ek olarak önemli bir piskoposluk merkezi olarakta varlığını sürdürdüğünü göstermektedir.

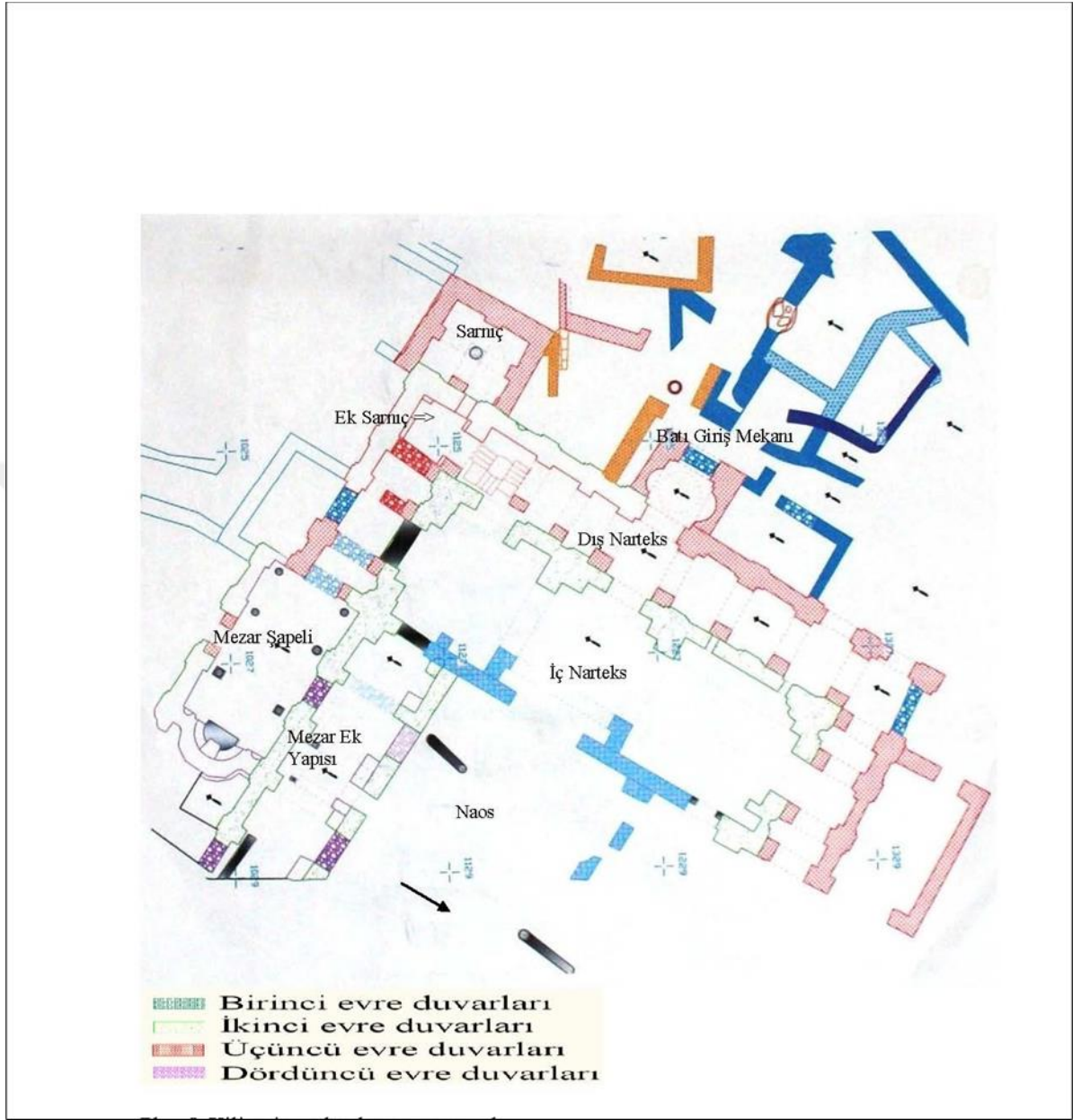
¹⁷⁹ Mercangöz, 2013, ss. 16-23.

Res. 25. Kuşadası Körfezi. Kaynak: Elalmış, 2016

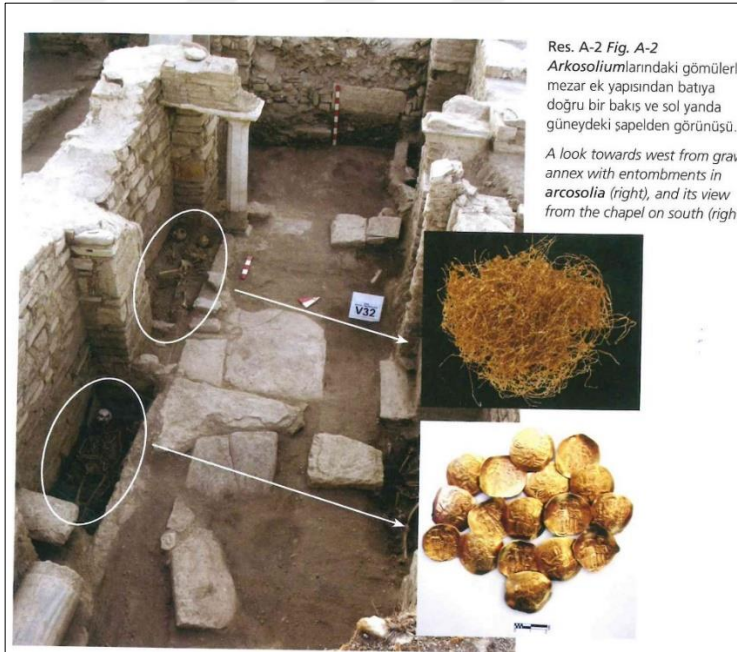
Res. 26. Kadikalesi Planı. Kaynak: Elalmış, 2016

Res. 27. Kiliselerin Detaylı İç Mekân Planı. Kaynak: Karabacak, 2010.

Res. 28. Kadikalesi Batıdan Görünüş. 2009 Yılında Kısmen Açılan Kilise/Manastır Topluluğu. Kaynak: Mercangöz, 2013.

Res. 29. Piskoposluk Gömüleri Olduğu Düşünülen Mezarlar ve Mezarlar İçerisinden Çıkarılan Vatatzes Dönemi Sikkeleri, Altın İplik. Kaynak: Mercangöz, 2013.

SONUÇ

İznik Devleti'nin 1204-1261 yılları arasında Batı Anadolu'da kurmuş olduğu güçlü merkezi yapı neden-sonuç ilişkisi çerçevesinde değerlendirilmiştir. Değerlendirme süresince modern literatürde Laskarisler ve Vatatzes döneminin genellikle yoruma dayalı bir anlatımla verildiği sonucuna varılmıştır. Dönemle ilgili yeterli bilginin günümüze ulaşamamış olması, yapıların konum ve imar tarihlerinin kesin olarak bilinmemesi bu saptamanın temel sebepleridir. Sürgün döneminin Bizans İmparatorluğu içerisinde hem kültürel hem de toplumsal bir travmaya neden olduğu dönem kaynaklarının aktarımlarından da anlaşılmaktadır. Merkezi yapının bozulduğu ve başkentin işgal edildiği bu süreçte I. Theodore Laskaris ve Vatatzes'in siyasi ve ekonomik başarıları, II. Theodore Laskaris'in kültürel etkinliği sonucunda Laskarisler'in Bizans'ın kurtarıcıları olarak görülmesi doğal bir sonuçtur. Tez çalışması süresince Vatatzes'in imparatorluk portresi biyografik bilgiler doğrultusunda verilmiştir. Özellikle sikke ve mühürler dışında Vatatzes dönemini yansıtan herhangi bir portre, duvar resmi veya el yazmasının günümüze ulaşmamış olması dönemin kesin bir anlatımla ele alınmasını zorlaştırmıştır. Öte yandan İznik Devleti'nin Bizans tarihi için önemli sonuçlar ortaya koyduğu bilinen bir gerçektir.

Devlet içerisindeki yapılaşmada Bizans İmparatorluğu'nun kültürel yapısının korunması, idari yapının sürdürülmesi, Yunan kimliğinin güçlendirilmesi 1261 yılında Konstantinopolis yeniden başkent olduktan sonra imparatorluğun siyasi varlığının devam etmesini kolaylaştırmıştır. Laskarisler dönemi boyunca Helen/Yunan kültürünün sürekliliği, mimaride dış cephe bezemelerinde görülen Yunan harf bezemeleri, Bizans mimari anlayışının yansımaları ve Vatatzes döneminde Aristoteles, II. Theodore Laskaris döneminde ise Platon gibi antik dönem filozofların eserlerinin çoğaltılması şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Kurulan kütüphanelerde toplumun edebi metinleri okuyarak bilinçlenmesi, kültürel geçmişine sahip çıkması amaçlanmıştır. Sürgün döneminde görülen bu kültürel mirası koruma anlayışı, on üçüncü yüzyılda ortaya çıkacak olan Palaiologos Rönesansı'nın oluşumuna zemin hazırlamıştır.

Diğer yandan Vatatzes'in gerçekleştirmiş olduğu banilik faaliyetleri Batı Anadolu kentlerinin imar bakımından zenginleşmesini sağlamıştır. Bizans kaynaklarında ve modern literatürde, Vatatzes'in Epiros, Trabzon gibi diğer Bizans devletlerinden farklı olarak benimsemiş olduğu politikalar ve banilik faaliyetleri ile devletin idari ve sosyo-ekonomik yapısını güçlendirmeye çalıştığı bilinmektedir. Tez çalışmasının imar faaliyetleri başlığı altında ele alınan ve son dönem kazılarında ortaya çıkan Nif Dağı Başpınar yapılarının elde edilen veriler doğrultusunda Laskarisler döneminde önemli bir yapı topluluğu olabileceği sonucuna varılmıştır. Diğer Laskaris yapılarında olduğu gibi bu yapı topluluğunda da bani ve imar tarihi konusunda sıkıntılar olsa da önümüzdeki yıllarda yapılacak olan kazı çalışmaları ile elde edilecek bilgiler doğrultusunda yapı topluluğu, dönem kaynaklarında, manastır ve piskoposluk kayıtlarında adı geçen diğer kilise ve manastırlar ile ilişkilendirilebilecektir.

Son olarak tez çalışmasının önemli sonuçlarından biri de Vatatzes'in devlet yönetiminde göstermiş olduğu istikrar, diplomatik ilişkilerde kurduğu denge politikalarının sonucunda Bizans İmparatorluğu'nun başkent Konstantinopolis dışında siyasi/kültürel varlığını sürdürdüğünü vurgulamak olmuştur. Pitamber'in belirttiği üzere sürgün kavramı genellikle bir kişi veya devletin merkezden, yaşadığı bölgeden uzaklaştırılması, cezalandırılması anlamında kullanılmaktadır. Bir yerden uzaklaştırılma durumu, yaşam alanının kısıtlanması, izole alanlarda varlığını sürdürme olarak tanımlanabilir.¹⁸⁰ Bu tanımlamadan yola çıkarsak Vatatzes'in başkentten uzak Batı Anadolu'nun ve Ege adalarının izole alanlarında merkezi yapıyı tekrar kurarak kültürel mirasa dayanan kolektif bilinçle Bizans İmparatorluğu'nu sürgünde olma durumundan uzaklaştırdığı sonucuna varabiliriz. 1261 yılında Paleologoslar, Konstantinopolis'i tekrar alarak Laskarislerin Batı Anadolu'daki siyasi varlığını sona erdirse de Bizans toplumu uzun yıllar boyunca Vatatzes'e ve İznik devleti'ne karşı olan bağlılıklarını korumuşlardır. Bu durumda İznik Devleti'nin Bizans İmparatorluğu'nun bir parçası olarak benimsendiğinin göstergesidir.

¹⁸⁰ Pitamber, 2015, pp. 32-69.

KAYNAKÇA

- AGELARAKIS, P. A. (2012). *"Cretans in Byzantine foreign policy and military affairs following the Fourth Crusade"*, Cretika Chronika.
- AHRWEILER, H. (1965). *L'histoire et géographie de la région de Smyrna entre les deux occupation turques (1081-1317)* particulièrement au XIIIe sièclell, TM I.
- AKTUR, H. (2019). From Magnesia to Manisa. *International Workshop on Late Byzantine Cities (1204-1461)*. Bahçeşehir Üniversitesi.
- ALTUN, İ. A. (2015). Kuşadası, Kadikalesi/Anaia Kazısı 2001-2012 Sezonu Bizans Küçük Buluntuları. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı. İzmir.
- ANGELOV, D. (2007). *Imperial Ideology and Political Thought in Byzantium (1204-1330)*. Cambridge University Press.
- ANGELOV, D. (2019). *Byzantine Hellene: The Life of Emperor Theodore Laskaris and Byzantium in the Thirteenth Century*. Cambridge University Press.
- ANGOLD, M. (1975). *A Byzantine Government in Exile Government and Society Under the Laskarids of Nicaea (1204-1461)*, Oxford University Press.
- ANGOLD, M. (2003). *The Fourth Crusade*. Routledge, London and New York.
- ANGOLD, M. (2008). *After the Fourth Crusade: The Greek Rump States and the Recovery of Byzantium*. The Cambridge History of the Byzantine Empire c. 500–1492. J. Shepard (Ed.) Cambridge University Press. pp. 731-759.
- ARABACI, N. (1993). *İznik-Bizans İmparatoru III. Dukas Ioannes Vatatzes İle Konya Selçuklu Sultanlığının İlişkileri*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Edebiyat Fakültesi Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı.

- ATAÇ, N. (2021). *On İkinci ve On Üçüncü Yüz Yıllarda Anadolu'da Bizans-Selçuklu Kültürel İlişkileri ve Yerel (Yerleşik) Sanat*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- AYÖNÜ, Y. (2014). Selçuklular ve Bizans. *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları*, IV/A-2-1.1 Dizi, 16.
- BALIVET, M. (2016). Konstantinopolis'te Türkler (11.-15. Yüzyıllar). *Bizans, Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar*. C. Pralong, A. Pralong (Ed.) Kitap Yayınevi, İstanbul.
- BAYKAN, D. (2021). "Nif Dağı Kazısı/ Başpınar Bizans Yapı Grubu Metal Buluntuları". *Türkiye'de Bizans Çalışmaları: Yeni Araştırmalar, Farklı Eğilimler Bildiri Kitabı*, İş Kültür Yayınları, İstanbul.
- BİBİ, İ. (1941). *Anadolu Selçuki Devleti Tarihi*. (M. N. Gençosman. Çev.) Uzluk Basımevi. Ankara.
- BİBİ, İ. (2007). *Selçukname*. Kitabevi, İstanbul.
- BRAND, M. C. (1989). The Turkish Element in Byzantium, Eleventh-Twelfth Centuries, *Dumbarton Oaks Papers*, 43, pp. 1-25.
- BRANDES, W. and Haldon, J. F. (2008). *Revenues and Expenditure. The Oxford Handbook of Byzantine Studies*. Jeffreys, E. (Ed.). Oxford University Press.
- BRYER, A. (1975). Greeks and Türkmens: The Pontic Exception. *DOP*, vol. 29, pp. 113-148.
- BUCHWALD, H.H. (1979). *Lascairid Architecture. Byzantinistik. 28. Band. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften*, Wien. pp. 261-297.
- CAMERON, A. (2006). *The Byzantines*. Blackwell Publishing.
- CLARI, R.D. (2000). *İstanbul'un Zaptı (1204)*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- CHEYNET, J.C. (2002). Hizipler ve Karşıtlıklar: Siyasi Bir Hayatın İşaretleri mi? *Konstantinopolis 1054-1261*. ss. 71-83. İletişim Yayınları.

- CIOLFI, L.M. (2017). *From Byzantium to the Web: the Endurance of John III. Doukas Vatatzes' Legacy*. *Revue des Études Sud-Est Européennes*. Vol. 55. pp. 59-71.
- CIOLFI, L.M. (2018). *Not Another Constantine. Rethinking Imperial Sainthood Through the case of John III. Vatatzes*. New Europe College. Yearbook 2015-2016. pp. 23-32.
- CONSTANTINIDES, C. N. (1982). *Higher Education in Byzantium in the Thirteenth and Early Fourteenth Centuries (1204 — ca.1310)*. *Texts and Studies of the History of Cyprus XI*.
- ÇAĞAPTAY, S. (2010). How Western is it? The Palace at Nymphaion and it's Architectural Setting. *On İkinci ve On Üçüncü Yüzyıllarda Bizans Dünyasında Değişim, Bildiriler*. Vehbi Koç Vakfı (Ed.) İstanbul.
- ÇAĞAPTAY, S. (2011). *Prousa/Bursa, A City within the City: Chronography, Conversion, and Choreography*, *Byzantine and Modern Greek Studies*. 45-69.
- ÇAĞAPTAY, S. (2012). *The Church of Panagia Pantobasilissa in Trigleia (ca. 1336) Revisited: Content, Context, and Community*. *Annual Bulletin of the Istanbul Research Institute*, pp. 45-59.
- ÇAĞAPTAY, S. (2021). *Bursa Bey Sarayı: Erken Osmanlı Dönemi Sarayı Üzerine Mekânsal Ve Kültürlerarası Bir İnceleme*. Osmanlı Devleti'nin Yönetim Merkezi Bursa Bey Sarayı. S.T. Yurteser Yılmaz (Ed.). Bursa. ss. 88-110.
- ÇAKMAK, B. (2019). *İznik (Nikaia) Kentinin Bizans Ortaçağında Sosyal ve Kültürel Yaşamı*. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Bursa.
- CONSTANTELOS, D. J. (1972). Emperor John Vatatzes' Social Concern: Basis for Canonization, *Kleronomia* 4 (1). pp. 92–104.
- ÇELEBİ, E. (1935). *Anadolu, Suriye, Hicaz (1671-1672)*. Cilt 9. İstanbul Devlet Matbaası.

- DEMİRKENT, I. (1997). *Haçlı Seferleri*. Dünya Yayıncılık, İstanbul.
- DEMİRKENT, I. (2004). *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206). İstanbul'un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması*. Dünya Yayıncılık, İstanbul.
- DIEHL, C. (2006). *Bizans İmparatorluğu Tarihi*. İlgı Yayınları.
- DOĞER, E. (2020). *İzmir'in Smyrna'sı*. Paleolitik Çağ'dan Türk Fethine Kadar. İletişim Yayınları, İstanbul.
- DÖLGER, F. (1932). *Regesten Der Kaiserurkunden Des Oströmischen Reiches Von 565-1453. 3 Teil: Regesten Von 1204-1282*.
- DUCELIER, A., Balard, M. (2002). *Konstantinopolis 1054-1261*. İletişim Yayınları.
- DUCELIER, A. (2002). Kültür Mahfazası mı, Kültür Potası mı? *Konstantinopolis 1054-1261*. s. 215-235. İletişim Yayınları.
- DUCELIER, A. (2002). Bir Başkent'in Yükselişi ve Gerileyişi. *Konstantinopolis 1054-1261*. s. 17-36.
- DVORNIK, F. (2019). *Konsiller Tarihi İznik'ten II. Vatikan'a*. Türk Tarih Kurumu. Ankara.
- ELALMIŞ, A. (2016). *Bizans Anaia'sı (Asia) ve Çevresinin Tarihsel ve Kültürel Coğrafyası*. Doktora Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Bizans Sanatı Programı, İzmir.
- ERMİŞ, Ü.M. (2009). *İznik ve Çevresi Bizans Devri Mimari Faaliyetinin Değerlendirilmesi*. Yayımlanmış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi İstanbul.
- ERMİŞ, Ü.M. (2014). Seyyahların Gözüyle İznik Şehri ve Yapıları. *Osmanlı Öncesi ve Dönemi Tarihi Araştırmaları-1*. Şahin, İ., Egawa, H., ve diğerleri. (Ed.) İstanbul Esnaf ve Sanatkarlar Odaları Birliği Yayını.
- EVANS, H.C., WIXOM, W.D. (1997). *The Glory of Byzantium. Art and Culture of the Middle Byzantine Era, A.D. 843-1261*. The Metropolitan Museum of Art, New York.
- EYİCE, s. (1949). İznik'te Bir Bizans Kilisesi," *Belleten*. İçinde (S. 13, 37-52).

- EYİCE, S. (1961). İzmir Yakınında Kemalpaşa (Nif) da Laskaris'ler Sarayı. *Belleten*. İçinde (C. XXV, S. 97). Türk Tarih Kurumu.
- EYİCE, S. (1988). *İznik Tarihçesi ve Eski Eserleri*. Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi Yayınları: 1. İstanbul.
- EYİCE, S. (2004). Bizans İmparatorluğu'nun Çöküşünün Başlangıcı. *Divan İlmî Araştırmalar Dergisi*, S. 16.
- FONTRIER A. M. (1892). *Le Monastère de Lembos près de Smyrne et ses possessions au XIIIe siècle (pl. XVIII). In: Bulletin de correspondance hellénique*. Volume 16, pp. 379-410.
- FOSS, C. (1977). Archaeology and the "Twenty Cities" of Byzantine Asia. *American Journal of Archaeology*, Vol. 81, No. 4. pp. 469-486.
- FOSS, C. (1979). Late Byzantine Fortifications in Lydia. *Byzantinistik*. 28. Band. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien. pp. 297-321.
- FUNDIC, L. (2013). *Art and Political İdeology in the State of Epiros During the Reign of the Theodore Doukas (r. 1215-1230)*. Institute of Historical Research, Department of Byzantine Research, Atina.
- GARDNER, A. (1912). *The Lascarids of Nicaea*. University of Michigan Library.
- GREGORAS, N. (1979). *Rhomäische Geschichte, Historia Rhomaike*. Anton Hiersemann Stuttgart, Germany.
- GREGORY, E. T. (2005). *A History of Byzantium*. Blackwell Publishing.
- HACIGÖKMEN, M.A. (2019). *Türkiye Selçuklu Başkentleri. İznik-Konya*. Çizgi Yayıncılık, İstanbul.
- HALDON, J. (2017). *Bizans Tarih Atlası*. Alfa Yayınları.
- HARRIS, J. (2014). *Byzantium and the Crusades*. Bloomsbury Academic.

- HENDY, M. F. (1969). *Coinage and Money in the Byzantine Empire (1081-1261)*. *Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies*. Trustees for Harvard University Washington.
- HENDY, M. F. (1999). *The Emperors of Nicaea and Their Contemporaries 1204-1261. Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemare Collection*. Volume 4, Part 2.
- HERRIN, J. (2010). *Bizans Bir Ortaçağ İmparatorluğunun Şaşırtıcı Yaşamı*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- HEISENBERG, A. (1905). *Kaiser Johannes Batatzes der Barmherzige. Eine mittelgriechische Legende*. *Byzantinische Zeitschrift* 14 (1). pp. 160-233.
- HETEMOĞLU, M.A. (2019). *Interpretation and Presentation of the Byzantine Heritage at 'Herakleia ad Latmos' / Herakleia ad Latmos Antik Kentindeki Bizans Kültür Mirasının Yorumu ve Sunumu*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Kültürel Mirası Koruma Ana Bilim Dalı. Ankara.
- HORROCKS, G. C. (1997). *Greek: A History of the Language and its Speakers*. Longman Linguistics Library.
- İNANCIK, H., AKBAYGİL ve ASLANAPA, O. (Ed.). (2004). *Tarih Boyunca İznik*. İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- JENKINS, J.H. (1963). *The Hellenistic Origins of Byzantine Literature*. *Dumbarton Oaks Papers*. Vol. 17, pp. 37-52.
- KAHYAOĞLU, M. (2010). *12. Ve 13. Yüzyıllarda Batı Anadolu Liman Kentleri-Tarihsel Bir Yaklaşım*. Doktora Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Bizans Sanatı Bilim Dalı, İzmir.
- KARABACAK, E. (2010). *Kuşadası, Kadıkalesi Kazısında Ortaya Çıkan Kilise/Manastır Kompleksinin Mimarisi*. Yüksek Lisans Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi (Bizans Sanatı) Anabilim Dalı, İzmir.

- KALDELLIS, A. (2007). *Hellenism in Byzantium. The Transformations of Greek Identity and the Reception of the Classical Tradition*. M.F. Cambridge University Press.
- KAZHDAN A.P., EPSTEIN, A.W. (1985). *Change in Byzantine Culture in the Eleventh and Twelfth Centuries*. University of California Press.
- KITZINGER, E. (1963). The Hellenistic Heritage in Byzantium Art, *Dumbarton Oaks Papers*. Vol. 17, pp. 95-115.
- KILIÇ, A. (2019). *Nikiforos Grigoras'ın Romaiki İstoria Adlı Eserinin I.-VI. Bölümlerinin Çevirisi ve Değerlendirilmesi*. İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- KIRMIZI, B. (2012). *Kuşadası Kadıkalesi/ Anaia'da Bulunan Geç 12.-13. Yüzyıl Bizans Seramiklerinin Malzeme Karakterizasyonu*. Yayınlanmış Doktora Tezi. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- KOROBENIKOV, D.(2014). *Byzantium and the Turks in the Thirteenth Century*, Oxford Studies Byzantium.
- LANGDON, J. S. (1992). *Byzantium's Last Imperial Offensive in Asia Minor: The Documentary Evidence for and Hagiographical Lore About John III Ducas Vatatzes' Crusade Again*.
- LATIOU, A. E. and MORRISON, C. (2007). *The Byzantine Economy*. Cambridge University Press.
- LATIOU, A. E. (2008). *Political-Historical Survey, 1204-1453*. The Oxford Handbook of Byzantine Studies. E. Jeffreys, J. Haldon and R. Cormack (Ed.) pp. 280-293.
- LILIE, R. J. (1993). *Byzantium and the Crusader States 1096-1204*. Clarendon Press, Oxford.
- MANGO, C. (1965). Byzantinism and Romantic Hellenism. *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, Vol. 28, Pp. 29-43.

- MANGO, C. (1972). *The Art of The Byzantine Empire 312-1453*. Published by University of Toronto Press.
- MACRIDES, R. (2007). *George Akropolites The History. Introduction, translation, and commentary*. Oxford Studies in Byzantium, Oxford University Press. New York.
- MERCANGÖZ, Z. (1985). *Batı Anadolu'da Geç Dönem Bizans Mimarisi: Laskarisler Dönemi Mimarisi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- MERCANGÖZ, Z. (1990). *Bafa Gölü Kırselik'teki Manastır Kilisesi*. Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi, Sayı V. Ege Üniversitesi Basımevi, Bornova. ss. 117-138.
- MERCANGÖZ, Z., DERİN, Z. ve DOĞER, L. (2012). *Kemalpaşa, Laskarisler Sarayı*, Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, İzmir.
- MERCANGÖZ, Z. (2012). *Kuşadası, Kadıkalesi (Anaia)*. Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, İzmir.
- MERCANGÖZ, Z. (2013). *Bizanslı Ustalar-Latin Patronlar, Kuşadası Yakınındaki Kadıkalesi Işığında Anaia Ticari Üretiminden Yansımalar*. Z. Mercangöz. (Ed.). Ege Yayınları, İstanbul. ss. 13-25.
- METCALF, M. (1960). *John Vatatzes and John Comnenus Questions of Style and Detail in Byzantine Numismatics*. St. John's College, Cambridge.
- MITSIU, E. (2011). *The Monastery of Sosandra: A Contribution to Its History, Dedication, and Localization*. Bulgaria Mediaevalis, S:2. pp. 665-684.
- MITSIU, E. (2016). *After Collapse: Aristocratic Networks and Imperial Power in the Empire of Nicaea*. 23rd International Congress of Byzantine Studies. Belgrade. pp. 3-7.

- MITTAL, R. (2010). *Hellenism and the Shaping of the Byzantine Empire*. Marquette University, History Department.
- MURATA, K. (2015). *The Mongols' Approach to Anatolia and the Last Campaign of Emperor John III Vatatzes*. *Greek, Roman and Byzantine Studies* 55. pp. 470-488.
- NICOL, D. (2016). *Bizans'ın Son Yüzyılları 1261-1453*. Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- NIEWÖHNER, P. (2015). *The Late Antique Origins of Byzantine Palace Architecture*. *The Emperor's House*. pp. 31-53.
- OSTROGORSKY, G. (1986). *Bizans Devleti Tarihi*. TTK Basımevi, Ankara.
- PACHYMERES, G. (2016). *Bizanslı Gözüyle Türkler*. (İ.B. Barlas, Çev.) İlgı Kültür Sanat Yayınları.
- PAPAYİANNİ, A. (2004–2005). Emperor John III Doukas Vatatzes: An Orthodox Saint. *Byzantinos Domos* 14. pp. 27–31.
- PITAMBER, N. R. (2015). *Replacing Byzantium: Laskarid Urban Environments and the Landscape of Loss (1204-1261)*. Yayınlanmış Doktora Tezi, University of California, Los Angeles.
- POLEMIS, D. I. (1968). *The Doukai: A Contribution to Byzantine Prosopography*. London: The Athlone Press.
- PRALONG, A. (2016). *Bizans, Yapılar, Meydanlar ve Yaşamlar*. Kitap Yayınevi.
- PROCOPIUS (1954). *Buildings*. (H.B. Dewing, G. Downey, Çev.) London.
- RAMSAY, W. M. (1960). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*. (M. Pektaş, Çev.) Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- REDFORD, S. (1993). *Thirteenth-Century Rum Seljuq Palaces and Palace Imagery. Pre-Modern Islamic Palaces*. Published By: The Smithsonian Institution. Vol. 23, pp. 219-236.

- REDFORD, S. (2015). *Anatolian Seljuk Palaces and Gardens*. The Emperor's House. pp. 231-243.
- RUNCIMAN, S. (1970). *The Last Byzantine Renaissance*. Cambridge at the University Press.
- SARADI, H. (2008). *Towns and Cities*. The Oxford Handbook of Byzantine Studies. E. Jeffreys, J. Haldon and R. Cormack (Ed.) pp. 280-293.
- SARGIN, Y. (2020). Epigrafik Belgeler ve Antik Edebi Eserler Işığında Magnesia ad Sipylum. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. S. 18, ss. 439-453.
- SAVVİDES, A.G.C. (1981). *Byzantium in The Near East: Its Relations with The Seljuk Sultanate of Rum in Asia Minor The Armenians of Cilicia and The Mongols A.D. c. 1192-1237*, Byzantine Texts And Studies, Atina.
- SAVVİDES, A.G.C. (2018). *The Beginings and Foundation of Byzantine Studies: a Survey. With a bibliographical appendix*. Athens: Herodotos.
- SHUKUROV, R. (2016). *The Byzantine Turks 1204-1461*. The Medieval Mediterranean, Brill, Boston.
- SIMPSON, A. (2013). *Niketas Choniates, A Historiographical Study*. Oxford Studies in Byzantium.
- SPANOS, A. (2011). *Imperial Sanctity in Byzantium: The case of the Emperor John III Vatatzes*. University of Agder.
- STRABON (2000). *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika XII-XIII-XIV)*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları. İstanbul.
- TOK, E. (2012). *Manisa Yakınlarında Bir Ortaçağ Kalesi Yoğurtçu Kale*. Manisa Belediyesi Kültür Yayını, Manisa.
- TREADGOLD, W. (1997). *A History of the Byzantine State and Society*. Stanford: University of Stanford Press. pp. 709–735.
- TULUNAY, E.T. (2008). *Nif (Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi: 2007 Yılı Kazısı*. 30.Kazı Sonuçları Toplantısı, 3. Cilt.

- TULUNAY, E.T. (2011). *Nif (Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi: 2010 Yılı Kazısı*. 33.Kazı Sonuçları Toplantısı, 3. Cilt.
- TULUNAY, E.T. (2012). *Smyrna (İzmir) Yakınlarında Birçok Kültürü Barındıran Dağ: Nif (Olympos)*. Colloquium Anatolicum XI.
- TULUNAY, E.T. (2013). *Nif (Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi: 2012 Yılı Kazısı*, Yalçın, A.B., Başpınar Kiliselerinin İsmi, 30.Kazı Sonuçları Toplantısı, 2. Cilt.
- TURAN, O. (2014). *Selçuklular Zamanında Türkiye*. Ötüken Neşriyat Yayınevi.
- ÜNAL, C. (2010). *Bizans Sikkelerinde Kutsal Kişi Tasvirleri*. Yayınlanmış Doktora Tezi. Ege Üniversitesi, İzmir.
- VALENTE, S. (2021). *Nikephoros Blemmydes, Epitome Physica: Untersuchungen zur handschriftlichen Überlieferung*. Commentaria in Aristotelem Graeca Et Byzantina - Series Academica, 1. Germany.
- VASILIEV, A.A. (2017). *Bizans İmparatorluğu Tarihi*. Alfa Yayınları.
- VILLEHARDOUIN G., VALENCIENNES, H.(2008). *IV. Haçlı Seferi Kronikleri*. (A. Berktaş. Çev.) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- YALÇIN, A.B. (2011). *The Nif (Nymphaion) Mountain Project: A New Byzantine Complex Discovered*. 22.nd International Congress of Byzantine Studies. Sofya, Bulgaristan. p. 23.
- YENİŞEHİRLİOĞLU, F. (2021). *Bizans Dönemi Sarayından Bir Örnek: İstanbul Tekfur Sarayı*. Osmanlı Devleti'nin Yönetim Merkezi Bursa Bey Sarayı, S.T. Yurteser Yılmaz (Ed.) Bursa. ss. 112-132.

EK 1

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 14/06/2022

Tez Başlığı: Sürgündeki İznik İmparatoru III. İoannes Dukas Vatatzes

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 80 sayfalık kısmına ilişkin, 14/06/2022 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %12 'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- ☒ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- 2- ☐ Kaynakça hariç
- 3- ☐ Alıntılar hariç
- 4- ☒ Alıntılar dâhil
- 5- ☒ 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Gül Ataç Demirel
 Öğrenci No: N17225092
 Anabilim Dalı: Sanat Tarihi
 Programı: Yüksek Lisans

14/06/2022

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

(Unvan, Ad Soyad, İmza)

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
MASTER'S THESIS ORIGINALITY REPORT**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
TO THE DEPARTMENT OF ART HISTORY**

Date: 14/06/2022

Thesis Title : Byzantine Emperor in Exile: III. Ioannes Dukas

According to the originality report obtained by myself advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 14/06/2022 for the total of 80 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 12 %.

Filtering options applied:

1. ☒ Approval and Declaration sections excluded
2. ☐ Bibliography/Works Cited excluded
3. ☐ Quotes excluded
4. ☒ Quotes included
5. ☒ Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

Name Surname: Gül Ataç Demirel

Student No: N17225092

Department: Art History

Program: Master

Date and Signature

14/06/2022

ADVISOR APPROVAL

APPROVED.

(Title, Name Surname, Signature)

EK 2

 HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA
Tarih: 15/06/2022
Tez Başlığı: Sürgündeki İznik İmparatoru III. İoannes Dukas Vatatzes Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam: 1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır, 2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir. 3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir. 4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir. Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Gereğini saygılarımla arz ederim.
Adı Soyadı: Gül Ataç Demirel Öğrenci No: N17225092 Anabilim Dalı: Sanat Tarihi Programı: Yüksek Lisans Statüsü: ☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐ Bütünleşik Doktora Tarih ve İmza 15/06/2022
<u>DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI</u> Doç. Dr. Seren Tandoğan _____ (Unvan, Ad Soyad, İmza)
Detaylı Bilgi: http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr Telefon: 0-312-2976860 Faks: 0-3122992147 E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
ETHICS COMMISSION FORM FOR THESIS**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
TO THE DEPARTMENT OF ART HISTORY**

Date: 15/06/2022

Thesis Title: Byzantine Emperor in Exile: III. Ioannes Dukas

My thesis work related to the title above:

1. Does not perform experimentation on animals or people.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not based on observational and descriptive research (survey, interview, measures/scales, data scanning, system-model development).

I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board/Commission for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.

I respectfully submit this for approval.

Date and Signature

Name Surname: Gül Ataç Demirel

Student No: N17225092

Department: Art History

Program: Master

Status: ☒ MA ☐ Ph.D. ☐ Combined MA/ Ph.D.

15/06/2022

ADVISER COMMENTS AND APPROVAL

(Title, Name Surname, Signature)